

DISSERTATIONES
LITTERARUM ET
CONTEMPLATIONIS
COMPARATIVAE
UNIVERSITATIS
TARTUENSIS
28

TANAR KIRS

Juhan Liiv kirjanduslikus traditsioonis

DISSERTATIONES LITTERARUM ET CONTEMPLATIONIS COMPARATIVAE
UNIVERSITATIS TARTUENSIS

28

DISSERTATIONES LITTERARUM ET CONTEMPLATIONIS COMPARATIVAE
UNIVERSITATIS TARTUENSIS

28

TANAR KIRS

Juhan Liiv kirjanduslikus traditsioonis

TARTU ÜLIKOOL
kirjastus

Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituut

Doktoritöö on lubatud kaitsmisele filosoofiadoktori kraadi taotlemiseks maailma-kirjanduse erialal Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi nõukogu otsusega 15. oktoobril 2025.

Juhendaja: professor Liina Lukas (Tartu Ülikool)

Oponent: dr Sirje Olesk (Eesti Kirjandusmuuseum)

Kaitsmine: 16. detsembril 2025 kell 14.00 Tartu Ülikooli senati saalis

Väitekirj on seotud Eesti Teadusagentuuri finantseeritud uurimisprojektiga PRG1106 „Lüürilise luule tegur väikeste kirjanduste kujunemisel“

ISSN 1406-913X (trükis)

ISBN 978-9908-57-063-1 (trükis)

ISSN 2806-2388 (pdf)

ISBN 978-9908-57-064-8 (pdf)

Autoriõigus: Tanar Kirs, 2025

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

EESSÕNA

Küsimus Juhan Liivi luule järele tekkis mul esmakordselt 2010. aastal Ülo Matjuse Heideggeri-ainelises filosoofia seminaris. Liivi loomingu järel käima virgutas ka Jüri Talvet ja tema Liivi-tõlgendus. Liivi luulemaailmale läheneda aitas edasi Arne Merilai poeetikakool. Eraldi tänan Mart Velskrit, kelle õpetus eesti luule arengust on olnud minu Liivi-tõlgenduses määrava tähtsusega. Suur tänu Art Leetele ja Hedi-Liis Toomele ning Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudile, kus on mulle palju vastu tulnud. Tänan ka dr. Anna Bersi ja Vladimir Admoni doktorikooli, sest olen saanud nende toel teha mitmeid olulisi õppereise Göttingeni Georg Augusti ülikooli. Olen väga tänulik Mari Niitrале ja Juhan Liivi Muuseumile, kus on Juhan Liivist rääkimine tehtud mu igapäevatööks. Suur tänu Tartu Ülikooli raamatukogule ja Eesti Kirjandusmuuseumile uurimismaterjali väga asjatundliku organiseerimise eest. Tänan kannatliku meelega Johanna Rossi ning ajakirja Keel ja Kirjandus toimetust. Aitäh Inga Kirsile ja Brita Meltsile artiklite keeleteoimetus eest. Suurim tänu juhendajale Liina Lukasele, kes on teinud kaasa kogu doktoritöö mõtlemise teekonna.

SISUKORD

ARTIKLITE LOEND.....	7
UURIMISTEEMA JA VÄITEKIRJA ÜLESEHITUS	8
1. LIIVI-KAANONI STRUKTUUR NING LUULETAJA ELU JA LOOMINGU AJALOOLINE KÄSITUS	11
1.1. Liivi elukäik ja loomingulugu	11
1.2. Kaanoni struktuur	15
1.3. Primaarsed väljaanded ja käsitlused	18
1.4. Sekundaarsed väljaanded ja käsitlused.....	25
2. LIIVI LUULETUNNETUS KIRJANDUSLIKU TRADITSIOONI VAATEPIIRILT	32
2.1. Uurimisküsimus: Juhan Liiv ja kirjanduslik traditsioon.....	32
2.2. Uurimuse meetodika	35
2.3. Liivi kriitikapärand kui uurimuse nurgakivi.....	37
2.4. Liivi luuletunnetuse kirjanduslik tagapõhi	44
KOKKUVÕTE.....	51
KIRJANDUS.....	54
ARTIKLID	61
SUMMARY	136
ELULOOKIRJELDUS.....	139
CURRICULUM VITAE	140

ARTIKLITE LOEND

- I** Kirs, Tanar 2016. Jüri Talvet Juhan Liivi radadel. – Methis, nr 17/18, lk 94–114.
- II** Kirs, Tanar 2022. Juhan Liivi luulekäsitlus essees „Ääremärkused“. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 883–903.
- III** Kirs, Tanar 2025. Juhan Liivi luule suhted kirjandusliku traditsiooniga. Varane looming. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 467–489.

UURIMISTEEMA JA VÄITEKIRJA ÜLESEHITUS

Käesolevas doktoritöös uurin ühe tuntuima eesti luuletaja Juhan Liivi (1864–1913) loomingu suhteid kirjandusliku traditsiooniga. Sel teemal on suurem kaal, kui ehk esmapilgul paistab. Kuna Liiv on kirjanduslooliselt seotud eesti esimese olulise luuleuudenduse algusega (vt Kaplinski 1997: 20, Olesk 1988: 55, Hasselblatt 2016: 288), puudutavad Liivi suhted kirjandusliku traditsiooniga mitte ainult kitsalt Liivi loomingut, vaid arusaamist eesti luulekultuuri arengu taustadest ja alustest.

Väitekirja koosseisu kuulub katuspeatükk ja kolm artiklit, mis on ilmunud teadusajakirjades Methis (vt Kirs 2016a) ning Keel ja Kirjandus (vt Kirs 2022, 2025). Üks artiklitest, „Juhan Liivi luulekäsitlus essees „Ääremärkused““, pälvis Keele ja Kirjanduse aastapreemia ja nomineeriti Eesti Kultuurkapitali artiklipreemiale, leides seega tunnustust laiemas kultuuriavalikkuses.

Doktoritööd raamival katuspeatükil on kaks ülesannet. Doktoritöö kui terviku seisukohast on väga oluline Juhan Liivi loomingu varasema tõlgenduse tundmine, kuna kõigis kolmes artiklis sünteesin varasemaid Liivi loomingu käsitlusi, võrreldes seal sisalduvaid väiteid ja kaevates välja ja seostades seal leiduvaid osutusi. Oma väitekirjas ei keera ma varasemale tõlgendusele selga, pakkumaks sellele vastandudes midagi täiesti uut, vaid pigem liigun varasema tõlgenduse pinnalt edasi. Katuspeatüki esimene ülesanne ongi tutvustada Liivi varasemat retseptiooni, esmajoones Liivi loomingu tõlgendust, kaardistades selle põhilisi ilminguid ja üldistades Liivi-kaanoni kujunemist. Liiv on üks enim käsitletud eesti kirjanikke ja tema elu ja loomingu ümber on koondunud aukartustäratavalt mahukas kommentaarium. Liivi elu ja loomingu ajaloolise tõlgenduse uurimise esmaseks aluseks on ennekõike Osvald Kivi, Andres Loorandi, Ave Pilli ja Vaike Tosso koostatud, Liivi Muuseumi väljaantud teatmeraamat „Juhan Liiv (1864–1913). Bibliograafia“ ning Arne Vinkli koostatud Liivi-kartoteek Juhan Liivi Muuseumis. Need registrid ei anna täielikku ülevaadet Liivi retseptioonist 20. sajandil, kuid märgivad siiski ära enamiku Liivi-alastest töödest.

Esiteks (**ptk 1.1.**) võtan kokku Liivi elu- ja loomeloo peajooned. Liivi elu-käiku on kõige põhjalikumalt käsitlenud Friedebert Tuglas oma 1927. aasta monograafias „Juhan Liiv. Elu ja looming“ ning Vinkel 1964. aastal ilmunud lühimonograafias „Juhan Liiv“ – nendele allikatele (sh kordustrukkidele) toetun Liivi elu- ja loominguloo esitusel. Siiski, erinevalt varasemast tõlgendusest ei lähtu ma Liivi loominguloo liigendamisel luuletaja vaimsest kokkuvarisemisest, vaid Liivi sotsiaalse ja kirjandusliku ümbruse muutumisest. Teiseks (**ptk 1.2.**) kaardistan Liivi retseptiooni ülesehitust ning kirjeldan, millistes meediumites on see ajalooliselt arenenud. Edasi liigun vormilt sisu juurde ja analüüsin (**ptk 1.3.**) põhilisi väljaandeid ja käsitlusi, mis on kõige olulisemal määral kujundanud arusaama Juhan Liivist ja tema loomingust. Need on Tuglase, Vinkli ja Jüri Talveti Liivi-alased tööd. Esimese peatüki lõpus (**ptk 1.4.**) annan kriitilise ülevaate väiksema kaaluga väljaannetest ja käsitlustest, mis on samuti mänginud kaasa selles, kuidas Liivist ja tema loomingust mõteldakse.

Katuspeatüki esimese osa kaks viimast alapeatükki (1.3. ja 1.4.) põhinevad otseselt minu artiklil „Juhan Liivi kaanon“ (vt Kirs 2016b), mis ei kuulu doktoritöö põhiartiklite hulka, aga on siiski väitekirja teemaga otseselt seotud. Selles uurimuses olen andnud ulatusliku sissevaate Liivi loomingu varasemasse tõlgendusse. Ka see artikkel on pälvunud tunnustuse nominatsiooniga Eesti Kultuurkapitali artiklipreemiale. Käesolevas olen ülevaadet täiendatud uute andmetega.

Katuspeatüki teine ülesanne on tutvustada väitekirja uurimisprogrammi. Senine Liivi retseptioon on küll väga ulatuslik ja mitmekesine, kuid Liivi kui luuletaja paigutamise ja kirjanduslikku traditsiooni on tegeletud üsna tagasihoidlikult. Esiteks (**ptk 2.1.**) selgitan väitekirja uurimisküsimust. Kuigi Liivi uut moodi luules on nähtud sarnasusi mitmete kirjandusvooludega (sümbolism vs realism vs imażism) ning ta eripärast kirjutamisviisi on põhjendatud väga erineval, vastandlikulgi viisil (hullumeelne poeet vs algupärane mõtleja), on Liivi luulestiili sünni peetud ajaloolise tõlgenduse algusest kuni kaasajani kirjandusliku traditsiooni väliseks juhtumiks: arvatakse, et Liiv jõudis oma luuletehnikani muust kirjandusmaailmast sõltumatult. Väitekirja eesmärk on lähemalt uurida, milline on Liivi kui luuletaja suhe kirjandusliku traditsiooniga ja mis rolli see mängib Liivi luuletunnetuse, s.o luuleteooria ja -praktika kujunemisel.

Edasi (**ptk 2.2.**) kirjeldan väitekirja metoodikat. Doktoritöö metoodika aluse määrab uurimismaterjali – Liivi looming – teatud eripära. Peale varase proosa pole Liiv ise oma loomingut trükki toimetanud ning suur osa ta pärandist (luule, kriitikatööd, kirjad) on ilmunud postuumselt teiste inimeste koostatud kogumikes. Väljaandjate valikud on Liivi pärandi avaldamisel olnud küllaltki erinevad ja selle tulemuseks on, et Liivi ühtede ja samade tekstide trükikujus on olulisi erinevusi. Sellest tuleneb vajadus läheneda materjalile tekstoloogiliselt. Teine samm metoodika ahelas on võrdlev uurimine, sest väitekirja üldine eesmärk on kahe fenomeni, Liivi looming ja kirjandusliku traditsiooni, kõrvutus.

Doktoritöös esitatava Liivi-tõlgenduse ankrupunkt (**ptk 2.3.**) on Liivi kriitika. Liivi kriitiline pärand on varasemalt süstemaatiliselt läbi uurimata, sellest teatakse väga vähe. Kuid just selles loomeosas avanevad kõige selgemalt Liivi suhted laiemal kirjandusliku ümbrusega. Milliselt kirjanduslikult tagapõhjalt Liiv luuletajana tõuseb, seda avan katuspeatüki viimases osas (**ptk 2.4.**). Ennekõike seostub see tagapõhi saksa luulekultuuriga, mille paradigma on kujundanud Friedrich Schilleri ja Johann Wolfgang Goethe looming.

Ka katuspeatüki teises osas olen kasutanud oma varem ilmunud, kuid doktoritöö uuringute põhjal kirjutatud saatekäsitlust „Juhan Liivi kriitiline pärand“ (vt Kirs 2024) Liivi kriitikat koondavale kogumikule „Vulise ojakene rohkem. Publitsistika ja kriitika“ (2024), mille koostas ja andsin välja koostöös Juhan Liivi Muuseumiga Eesti Teadusagentuuri toetatud grandiprojekti „Lüüriku luule tegur väikeste kirjanduste kujunemisel“ (2021–2025, vastutav täitja L. Lukas) raames. Raamat pälvib Eesti muuseumide aastaauhindadel parima teadustrükise auhinna.

Esimeses põhiartiklis (**I**) „Jüri Talvet Juhan Liivi radadel“ (2016) uurin Liivi luule retseptiooni. Uurimus on motiveeritud praktilisest küsimusest: kuidas avaneb Liivi luule tänapäeva lugejale, kuhu tuleks vaadata, et saada võimalikult

terviklik pilt Liivi luuleloomingu? Artikli lähtematerjaliks on kõige uuem ja mahukam Liivi luule suurväljaanne, Talveti koostatud „Lumi tuiskab, mina laulan“ (2013), mida kõrvutan nõukogude aja mahukaima, Vinkli koostatud väljaandega „Sinuga ja sinuta“ (1989). Arvestan ka erinevusi Eesti Vabariigi alguskümnestist pärit valikkoguga „Juhan Liivi luuletused (1926), mille andis välja Tuglas. Tuleb välja, et Liivi luule põhiliste väljaandjate Tuglase, Vinkli ja Talveti töös on arvestatavaid erinevusi nii üldises tekstivalikus kui ka konkreetsete tekstide redaktsioonides. Et saada võimalikult terviklik pilt Liivi luulest, tuleb vaadelda Tuglase, Vinkli ja Talveti koostatud Liivi luulevalikuid kõrvuti. Kuid siinjuures tuleb arvestada ka sellega, et osa Liivi tekste on jäänud neist väljaannetest kõrvale, kas omaaegsesse ajakirjandusse või sootuks käsikirja. Et Liivi luule väljaanded on valikkogud ning luuletuste trükikujus leidub sedavõrd palju erinevusi, on Liivi luule süvitsi käsitlemiseks vältimatu pöörduda tema käsikirjalise pärandi poole, mis asub Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKLA).

Järgnevas artiklis (II) „Juhan Liivi luulekäsitlus essees „Ääremärkused““ (2022) on vaatluse all Liivi arusaam luulest. Selle tarvis uurin Liivi essee „Ääremärkused“ käsikirja, mis kuulub luuletaja hilisemasse loomingusse. Selles tekstis on luuletaja teinud ainsa katse sõnastada programmiselt oma arusaama luulekunstist. Artiklist nähtub esiteks, et Liivil on üllatavalt selgete ja analüütiliselt põhjendatud seisukohtadega luulemõistmine. Teiseks selgub, et Liivi luulemõistmine ammutab saksa kirjandusteoreetilistest mõttest, toetudes iseäranis Schilleri kirjanduskäsitusele. Siit näeme, et Liivi luuleteoreetiline mõte juurdub kirjanduslikus traditsioonis.

Viimases artiklis (III) „Juhan Liivi luule suhted kirjandusliku traditsiooniga. Varane looming“ (2025) uurin, kuidas on kirjanduslik traditsioon mõjutanud Liivi luuletekstide sündi. Tänapäevases Liivi tõlgenduses valitseb üldine konsensus selles osas, et oma eripärase luuletehnikani jõudis Liiv juba varases luules. Seetõttu on artikli fookuses ta varane loomeperiood, aastad 1882–1894. Siinjuures tuginedes Liivi luule käsikirjalisele pärandile. Uurin lähemalt Liivi varase luule suhteid eesti, eriti aga maailmaluulega. Artiklist nähtub, et Liivi luulestiili kujunemisel mängib olulist rolli saksakeelne luuletraditsioon ja iseäranis Goethe luule.

Väitekirja üks väärtustest on see, et inventeerides Liivi loomingulist pärandit, eriti ta käsikirju, olen töös osutanud ka vähetuntud, sealhulgas mõnele seni avaldamata tekstiosale. Väitekirja uurimistöö põhjal koostasin ka laiemale lugejaskonnale suunatud Liivi kriitikatööde kommenteeritud väljaande „Vulise ojakene rohkem“ (2024). Tõlgenduslikust seisukohast on aga oluline, et varem ei ole süstemaatiliselt käsitletud Liivi luuletunnetuse arengut seoses laiemas kirjandusliku traditsiooniga.

1. LIIVI-KAANONI STRUKTUUR NING LUULETAJA ELU JA LOOMINGU AJALOOLINE KÄSITUS

1.1. Liivi elukäik ja loomingulugu

Juhan Liiv sündis 1864. aasta kevadel pisikeses saunas Peipsi kaldal Riidmaal ja kasvas üles seal lähistel, Rupsi külas Oja talus, kus asub tänapäeval Juhan Liivi Muuseum. Liivide peres oli viis poega ja Juhan oli pere noorim liige. Ta lõpetas kohaliku külakooli, kuid kihelkonnakool jäi pooleli. Juhan Liivi esimeseks ametiks oli koolmeistrikoht Avispeal. Kuid ta ei võtnud vastu püsivat õpetaja-kohta, vaid hakkas tööle ajakirjanikuna: ta töötas lühiajaliselt 1885. aastal Tallinnas ajalehe Virulane toimetuses, pikemalt 1888–1889 Viljandi ajalehes Sakala ning aastatel 1890–1892 Tartus Oleviku koosseisus. 1892. aastal andis Liiv aga ajakirjanikukoha ära, et proovida õnne kutselise kirjanikuna. Liiv toona kirjanikuna läbi ei löönud ja tal arenes psüühikahäire. 1894. aasta alguses viidi ta Tartu närvikliinikusse, kus ta tunnistati parandamatuks vaimuhaigeks. Pärast seda pidi noormees minema elama tagasi vanematekoju – ja maale ta jäi ligi kaheksaks aastaks. Korra esile kerkinud kirjanik-kriitik unustati kultuuriringkondades ja temast räägiti kui minevikukirjanikust. Kuid 1902. aastal leiti ta uuesti üles ja sealt algab Liivi tagasitulek kultuuriellu. Liiv naasis Tartusse, kus ta suhestus jälle laiema kultuuriavalikkusega. Sel ajajärgul olevat kirjanik võidelnud suurus-hullustusega ja pidanud end segastel silmapilkudel Lydia Koidula ja vene tsaari pojaks või ka Poola troonipärijaks. Elu lõpus oli Juhan Liiv jälle sugulaste juures maal, Plakso-Madise talus Koosal. 1913. aasta talvel suri ta neljakümne üheksa aastaselt kopsutiisikusse.

Liivi loometeed on alates Tuglase põhjapanevast käsitlusest tavaks liigendada kaheks perioodiks, lähtuvalt luuletaja vaimsest kokkuvarisemisest aastail 1893–1894: psüühikahäire-eelsel perioodil loodut peetakse ta varaseks, haigusejärgselt loodut hiliseks loominguks (vt Tuglas 1927: 275–290). See liigendus kandub edasi ka hilisemate uurijate käsitlusse: „Liivi loomingulises tegevuses on võimalik eristada kaks perioodi, kusjuures piiritulbaks on 1894. aasta. Nõnda haarab esimene loominguperiood aastaid 1885–1893, teine 1894–1913.“ (Vinkel 1954a: 20).

Et laotada Liivi looming lahti neutraalsemalt ja mitte koormata ta loomingutee mõistmist eos tugevate eeldustega (nagu Liivi psüühikahäire ja ta erilise kirjutamisviisi seos), liigendan Liivi loominguteed vastavalt sotsiaalse ja kirjandusliku ümbruse muutumisele. Sellest vaatepunktist võib Liivi loomingutee jaotada neljaks perioodiks: 1) luuletajana esile astumine Väike-Maarja kirjanduslikus õhustikus, aastad 1882–1889; 2) oma kirjutamisviisi otsingud Tartus aastail 1890–1894; 3) luule areng unustusse vajunud kirjanikuna maal 1895–1902; luule lõppmäng kultuuriellu tagasi tulles aastatel 1903–1913.

➤ Luuletajana esile astumine Väike-Maarja kirjanduslikus õhustikus 1882–1889

Nooruses lootis Juhan Liiv saada muusikuks ja harjutas viiulimängu. Kui aga selgus, et korraliku pilli soetamiseks puudusid tal võimalused, pöördus ta kirjanduse poole. 1882. aastal suundus ta venna Jakob Liivi juurde Lääne-Virumaale. Venna ümber kogunes rühm ärksamaid inimesi ja kirjutamishuvilisi – nende seas taluperemees Moorits Mihkelson, luuletaja Peeter Jakobson, koolmeistrid Mihkel Kampmaa ja Juhan Elken, ajakirjanik Otto Münther, samuti luuletaja ja tõlkija Jakob Tamm ning ajakirjanik Kaarel Krimm Alatskivilt. Sellest seltskonnast kasvas välja kirjanduslik ring, mida hakati kutsuma Väike-Maarja parnassiks. (Tuglas 1958: 81) Ka Juhan Liiv käib parnassi ringkonnaga läbi ning selles kirjanduslikus õhustikus astub ta luuletajana avalikkuse ette. Tema esimene trükis avaldatud luuletus pärineb aastast 1885, ja alates 1887. aastast hakkas ta regulaarselt kaasa rääkima ka kirjanduskriitikas. Järgmisel aastal ilmusid ajalehtedes juba ka tema proosakatsetused. (vt Kivi jt 1999: 39, 147, 111) Samuti avaldas Liiv varakult tõkeluulet – esimesed sellised tekstid jõudsid lugejateni juba 1885. aastal (vt Kivi jt 153). Peamised avaldamispaigad 1880. aastatel olid Virulane, Meelejahutaja ja Sakala. Neist viimase toimetuses töötas Liiv ka ise aastatel 1888–1889, ning Sakala veergusid täitsid sageli Liivi varasemast tutvusringkonnast pärit kirjutajad. Kümnendi lõpuks oli Liivilt ilmunud 44 luuletust, 7 proosapala ja üle 30 publitsistliku kirjutise. Lisaks jäi käsikirja veel suur hulk tekste. Kokku kirjutas ta siis umbes 90 luuletust. Aastal 1887 pani ta kokku oma esimese luulevihiku „Õied ja okkad” (vt EKM EKLA, f 163, m 4:15), kuhu koondas viide tsükklisse pea 50 luuletust. Ent kogule ei leidunud kirjastajat, nii et see jäigi avaldamata. (Kirs 2025: 470)

➤ Oma kirjutamisviisi otsingud Tartus aastail 1890–1894

Erinevalt enamikust parnaslastest ei valinud Juhan Liiv kooliõpetaja ametit, vaid siirdus linna ajakirjanikuks. Seal puutus ta kokku toleaege kultuurielu võtme-kujude – Jaak Järve, Ado Grenzsteini, Karl August Hermanni, Hugo Treffneri, Jaan Jõeveri jt – ideedega ning kohtas mõnda neist ka isiklikult. 1890. aasta alguses asus ta tööle Tartusse Oleviku toimetusse. Kuigi luuletaja pidi 1890. aastate algupoolel rahapuuduse tõttu ajuti elama venna või vanemate juures, oli tema loominguine keskkond siiski Tartu. Oleviku toimetuse kujunes üheks olulisemaks eestikeelse kriitilise mõtte keskuseks. Seal tegutses Grenzstein, keda peeti kirjandusliku ja filosoofilise arutelu peamiseks arendajaks, luuletajana esile tõusnud Karl Eduard Sööt ning (aja)kirjanik Georg Eduard Luiga. Ka endine toimetuse liige, romaanikirjanik Andres Saal, tegi lehele kaastööd. Liivil olid isiklikud sidsimed Hindrik Prantsu ja Peeter Grünfeldtiga. Peagi tegi Liiv julge otsuse loobuda ajakirjanikutööst ning hakata kutseliseks kirjanikuks. Hoolimata viljakast kirjutamisest jõudis trükki vaid väike osa tema käsikirjadest ning tunnustus kirjanikuna jäi tulemata. Liiv ise nägi avaldamistakistuste põhjusena poliitilist tagakiusamist: „Poleks mul mitte kiusajaid, oleks töö ju ammu trükis [---]“, kirjutas ta kallimale Liisa Marie Goldingule (Liiv 1996a: 212). 1894. aastal süvenesid Liivi vaimse

tervise probleemid ning ta viidi vanematekodust Tartu närvikliinikusse, kus ta kuulutati ravimatuks. Perioodil 1890–1894 avaldas Liiv ajakirjanduses 32 luuletust ja 27 proosapala. Samuti ilmusid tema esimesed raamatud: proosateosed „Kümme lugu“ (1893), „Käkimäe kägu“ (1893), „Vari“ (kirjutatud 1892, ilmunud 1894), ning valmis sai „Nõia tütre“ käsikiri (trükiti 1895). Lisaks tegeles ta mahukama proosateosega „Vastu voolu“. (Kirs 2025: 477)

Liivilt ilmus ligi kolmkümmend publitsistlikku kirjutist, umbes pooled neist kirjanduse teemadel. Samuti jätkas ta tõlkimist, kuid kui varem olid tema tõlked peamiselt luulest, siis nüüd keskendus ta proosale. Luuletusi trükiti vähem, kuid proosat avaldati mitu korda rohkem. Samas pidi olema tema loomingu maht palju suurem: 1892. aasta lõpuks koostas ta käsikirjalise luulekogumiku ligi 200 tekstiga (Vinkel 1964a: 59). Paraku jäi enamik selle perioodi luuletusi käsikirja ning need hävisid hiljem koos jutustusega „Vastu voolu“, kui autor need põletas. Nõnda on Liivi 1890. aastate alguse luule tuntud peamiselt ajakirjanduses ilmunud üksikute tekstide kaudu. (Kirs 2025: 477–478) On tähelepanuväärne, et sel ajajärgul jõudis Liivi looming esimest korda ka võõrkeelde, sest tema teosed „Kuulus mees“¹ ja „Igapäevane lugu“ ilmusid 1893. aastal saksa keeles Tartu ajalehes Neue Dörptsche Zeitung ning ka läti keeles ajalehes Dienas Lapa (vt Kivi jt 1999: 240, 243).

➤ Luule areng unustusse vajunud kirjanikuna maal 1895–1902

Pärast haiglast vabanemist proovis Liiv esialgu tagasi Tartusse tööle saada, mis aga ei õnnestunud. 1895. aastast jäi ta elama kodutallu Rupsil ja viibis vahelduva eduga mitmel pool sugulaste juures sealsamas kandis, ennekõike Plakso-Madise talus Koosal. Nüüd oli kirjaniku seltskonnaks isa-ema, vend Joosep Liiv ja ta naine, nende lapsed ning sugulased oma peredega – maainimesed. Liivi elutunne pidi tol ajajärgul olema päris tume, mis nähtub nii tema enda tolleaegsetest eluloolistest kirjutistest („Praegu aust, seisusest ja inimeste otsuse järele ka mõistusest ilma, tähendan mõned märkused enda tagakiusamisest üles“ (Liiv 2024a: 182)) kui ka kaasaegsete mälestustest (vt Tuglas 1958: 342). Pärast viimast ebaõnnestunud katset 1895. aastal seletada oma seisukorda avalikkusele, ei proovinud Liiv kordagi oma töid sel perioodil enam ajakirjanduses avaldada. Ilmusid uuesti vaid üksikud varasemad tekstid teiste inimeste koostatud väljaannetes. Avalikkuses räägiti koguni kirjaniku-luuletaja surmast (vt Vinkel 1964a: 94–95) ning lähedasemadki tema käekäigust informeeritumad kultuuritegelased, nagu näiteks vend Jakob, ei olnud kursis sellega, et parandamatuks vaimuhaigeks kuulutatud kirjanik jätkas kirjutamisega. On huvitav, et Liivi marginaalsest asendist hoolimata ilmusid või õieti jätkasid ilmumist ta proosatööd läti keeles, nagu on avastanud Sergei Issakov (Liivi bibliograafia kõike seda infot ei sisalda). See tähendab, et samal ajal, kui Liiv Peipsi metsade vahel liikus, ilmusid läti keeles „Esimesed kirjaniku tundmused“ (1896), selle järel „Pahased naabrid“ ja „Peipsi

¹ Liivi bibliograafias on küll läti keelne „Kuulus mees“ liigitatud eksikombel luule alla (vt Kivi jt 1999: 240)

peal“. Samal ajal tõlgiti Liivi proosatöid ka vene keelde: 1897. aastal ilmusid vene keeles „Peipsi peal“, „Igapäevane lugu“, „Muldmäe mats“ ja „Pahased naabrid“. 1901. aastal tõlgiti vene keelde ka Liivi „Vari“. (Issakov 1983: 326–328) (Võimalik, et „Varju“ tõlkega on seotud ka asjaolu, et Liiv olla ise 1900. aastal tõlkinud oma „Varju“ saksa keelde (Tuglas 1958: 347)). Sel ajajärgul on Liiv kirjutanud arvestatava hulga luuletusi, nagu näitavad dateeringud käsikirjadel ja nagu mäletavad Liiviga vahetult kokku puutunud inimesed (Tuglas 1958: 346). Kuid vahemikuga 1895–1901 pole võimalik kindlalt siduda mitte ühtegi Liivi säilinud käsikirjalisi luuletusi sisaldavat taskumärkmikku (Vinkel 1964a: 87). Selleaegset Liivi luuletoodangut tuntakse ilmselt vaid osaliselt ja hiljem kirja-pandud kujul, millele luuletaja lisas kirjutamisaja tagantjärele. Oluline muutus kirjaniku elus juhtus 1902. aastal, mil Alatskivi kanti sattus noor psühhiaater Juhan Luiga, kelle toel sai luuletaja uuesti kontakti laiema kultuuriavalikkusega.

➤ Luule lõppmäng tagasitulek kultuuriellu 1903–1913

1903. aastal hakkas Liiv jälle laiemalt ringi liikuma, leides peagi mõneks ajaks püsivama elupaiga Tartus. Kuni 1910. aastani mööduski Liivi elu mitmel pool Eestimaad tuttavate, sõprade ja ka sugulaste juures elades. Elu viimased aastad veetis Juhan Liiv peamiselt jälle Plakso-Madise talus Koosal. Endiselt kuulusid luuletaja seltskonda sugulased, kelle juures ta ikka peatus, kuid nüüd suhtles ta jälle oma põlvkonna kirjanike-luuletajatega (Prants, Sööt, Tamm jt), aga ka uue kultuuripõlvkonnaga (Tuglas, Bernhard Linde jt). Kohe avaldati uuesti Liivi varasemad proosaraamatud „Käkimäe kägu“ ja „Vari“ (mõlemad 1903) ning 1904. aastal ilmus Uus Aeg kaasandena „Juhan Liivi kirjatööde kogu“ (vt Kivi jt 1999: 12), mis koondas suure osa Liivi varasemast loomingust ja tõi lugejani esmakordselt arvestatava valiku Liivi luulet. Samamoodi jätkus Liivi loomingu tõlkimine võõrkeelde – ja erinevalt varasemast jõuti nüüd ka Liivi luule juurde: mõned luuletused ilmusid läti ajakirjanduses August Gailiti, mõned Linards Laicensi tõlkes (Issakov 1983: 341). Axel Kallase tõlkes ilmus Liivi luulet ka saksa keeles (vt Kivi jt 1999: 242). Aino Kallas tõlkis mõne Liivi luuleteksti ka soome keelde (vt Kivi jt 1999: 244).² Kohe 1903. aastal hakkas ajakirjanduses ilmuma ka Liivi uut, kultuurilises marginaalsuses sündinud luuleloomingut. 1909. aastal koostasid Gustav Suits ja Linde esimese Liivi luuleraamatu, 45 teksti sisaldava „Juhan Liivi luuletused“ (vt Liiv 1909), kuid see ilmus siiani segastel asjaoludel vähestes eksemplarides (Matjus 2018: 124–131). See on aga väike osa tema hilise luule kogumahust, mis jäi suures osas käsikirja. 1910. aastal anti välja teine, parandatud trükk sama tekstivalikuga. Samal aastal jõudis lugejani ka Liivi uut proosat, mida koondab lühiproosakogumik „Elu sügavusest“, mille trüki korraldasid Sööt, Kampmaa ja Peeter Pöld (Tuglas 1958: 445). Luule ja lühi-

² Liivi bibliograafia osutab ühele väga väikesele, aga huvitavale detailile: Juhan Liiv avaldas Olevikus töötades 1893. aastal teksti „Vahtijad“ ja tundub, et see ongi ainus kord, kui see tekst on ilmunud. Huvitaval kombel on aga seesama tekst jõudnud soome keelde juba 1894. aastal ja ilmunud ajakirjas Kansan Lehti.

proosa kõrval kirjutas Liiv sel perioodil jälle ka publitsistlikke ja esseistlikke kirjutisi („Ääremärkused“, Võeraste sõnade tarvitamise asjas“), mis jäid tema eluajal käsikirja.

Tuglase tõlgendusest ehk Liivi kui suure luuletaja avastamisest kuni tänapäevani on Liivi loomelugu mõistetud kahe loominguperioodina, mida poolitab luuletaja vaimne murdumine. Kui tahta sellest distantseeruda või seda kahtluse alla seada, nähes Liivis kannatava inimese kõrval rohkem mõtleva inimese häält, mida sinne doktoritöö laiemas mõttes taotlebki, oleks kõigepealt oluline kujutada Liivi elu ja loomelugu ette teistsugustes seostes. Siin esitatud Liivi loominguloo nelikliigendus ei sea jaotuse keskmesse luuletaja vaimset murdumist, vaid tema seosed sotsiaalse ja kultuurilise ümbrusega.

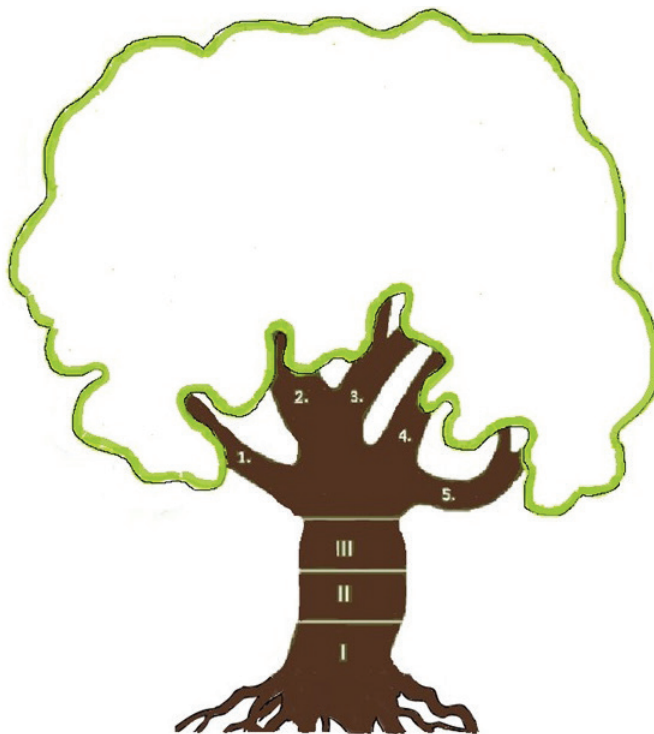
*

Liivi loomingupärand jaotub žanrist lähtudes neljaks: 1) proosa; 2) kirjad; 3) kriitikatööd ja memuaarsed kirjutised; 4) luule. Liivi loomingupärandi algallikad on a) tema käsikirjad, mis asuvad peamiselt Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolises Arhiivis, fondis nr 163. Fondis on üle tuhande lehekülje käsikirju ja enamik neist sisaldavad luuletusi; b) Liivi tekstid tema eluajal ilmunud trükistes (nii ajakirjanduses kui ka raamatu-väljaannetes).

1.2. Kaanoni struktuur

Juba 1880.–1890. aastatel pälvis Juhan Liivi looming mõningast tähelepanu. Tema varased proosaraamatud, eelkõige „Kümme lugu“ (1892) ja „Vari“ (1894), äratasid kaasaegsete kriitikute huvi (vt Kivi jt 1999: 11–12). 1902. aastal avaldas noor Suits Liivile pühendatud luuletuse „Käkimäe kägu“. Oluliseks sümboolseks alguspunktiks Liivi elu ja loomingu käsitlemisel võib aga pidada 1904. aastat. Siis hakkas ajalehe Uus Aeg kaasandena ilmuma Mihkel Neumanni koostatud „Juhan Liivi kirjatööde kogu“, mis sisaldas 33 proosateksti ja 33 luuletust, ning pakkus esmakordselt ulatuslikuma valiku Liivi luulest. Teosele lisandus ilmselt Jakob Liivi kirjutatud üks esimesi eluloolevaateid „Johannes Liiv“ (Vinkel 1993: 525). Samal aastal avaldas Siegfried Talvik artikli „Juhan Liivi kirjatööd“ (vt Kivi jt 1999: 13), mis oli esimene pikem käsitus Liivi proosast. Kuna see töö ilmus enne „Kirjatööde kogu“, keskendus Talvik just Liivi proosatekstidele (Urgart 1926: 1095). Umbes sel ajal hakkas Liivi elu ja loomingu vastu huvi tundma ka Friedebert Tuglas (2000: 96–97), kelle hilisemad käsitlused panid aluse kogu edasisele Liivi tõlgendusele. Nõnda võib 1904. aastat pidada Liivi tõlgenduse järjepideva protsessi alguseks. Tänapäevaks on tema elu ja looming olnud uurijate huviorbiidis juba rohkem kui 120 aastat. (Kirs 2016b: 249)

Aja jooksul Liivi-tõlgendus mõistagi kasvab ja diferentseerub ning tänapäevaks on Liiv üks enim läbiuuritud ja kommenteeritud eesti kirjanikke. Eesti kultuuris on kirjandusklassikutest räägitud tüviteksti mõiste põhjal (vt Merilai 2017). Liivi loomingu retseptiooni arengut võikski selgitada tüviteksti raamistikus näiteks alloleva kujundiga.

Joonis 1. Jühan Liivi retseptioon tüviteksti kujutisena.

Puukujundiga võib Liivi loomingu retseptiooni selgitada küll vaid tinglikult, kuid seejuures üldistusjõuliselt. Siin tuleks eristada nelja mõttelist tasandit.

- Juurestik. Selles positsioonis on Liivi loomingu pärand, mis on kogu retseptiooni aluseks ja millest kõik välja kasvab.
- Tüvi. Jühan Liiv on selles mõttes teistsugune tüvitekst, et erinevalt näiteks Oskar Lutsust, A. H. Tammsaarest või Suitsust ei ole tema ise väga suurt osa oma loominguilisest pärandist trükki toimetanud: tema loomingu kultuuris ilmlemise kuju on loonud suures osas teised inimesed. Liivi loomingu retseptiooni tüviosa on kujundanud ennekõike kolm uurijat: (I) Tuglas (koos Noor-Eestiga), (II) Vinkel ja (III) Talvet. Nemad on loonud Liivi teoste tekstikriitilise suunitlusega mahukamad väljaanded ning luuletaja elust ja loomingu tervikpilti taotlevad ulatuslikumad uurimused. Nende loodud Liivi-alaseid töid võiks nimetada Liivi loomingu primaarseteks väljaanneteks ja käsitlusteks. Just need on kujundanud Liivi tõlgenduse aluse, määrates ühelt poolt kirjandusteoste valiku ning teiselt poolt tõlgenduse peamise suuna. (Kirs 2016b: 250)
- Võra. Selles positsioonis võiks käsitleda kõiki teisi Liivi loomingu väljaandeid ja tõlgendusi. Siin võib näha vähemalt viit suuremat haru: (1) Liivi

loomingu väiksemad raamatuväljaanded ning ajakirjanduses ja kogumikes ilmunud Liivi tekstid; (2) Liivi elu ja loomingut puudutavad nii raamatuna kui ka ajakirjanduses ja kogumikes ilmunud uurimused; (3) kirjanduslugudes ning kooliõpikutes ja -lugemikes talletatud Liivi-kajastused; (4) sotsiaalmeedias leviv Liivi-ainestik; (5) Liivi elu ja loomingu kunsti vormis interpretatsioonid (kirjanduses, muusikas, teatris-filmis, kujutavas kunstis jne). Neid töid võiks nimetada Liivi loomingu sekundaarseteks väljaanneteks ja tõlgendusteks. Need kinnistavad kirjandusteoste teatava valiku ja tõlgenduse püsivuse kultuuri üldises teadvuses. (Kirs 2016b: 259, 250) Olulisi tõlgendusharusid võib olla, või tulla muidugi veel, üheks selliseks on kujunemas näiteks Liivi loomingu tõlked.

- Lehestik. Siia tasandile kuulub lugeja-vaataja-kuulaja, tegelikult kõik vastavale n-ö Liivi-sünnimusele reageerijad.

Keerulise võrgustikulise olemusega Liivi-tõlgenduse üldistamine puukujundina on kindlasti lihtsustav, ent see annab siiski ettekujutuse, milline on Liivi retseptiooni ja -kaanoni kujunemise struktuur. Retseptioonina võib käsitleda kogu Liivi loomingu vastvõttu tervikuna. Kaanonit määratlen Talveti järgi kui „kultuuris üldmaksvõetud ja pühitsetud loomeosa“ (Talvet 2012: 50), seega see osa Liivi enese tekstide kui ka nende käsitluste-tõlgenduste hulgast, mis on üldtunnustatud. Lisaks teeb see puukujund selgeks ühe fundamentaalse eristuse. Liivi retseptioonis eristub küllaltki rangelt primaarne ja sekundaarne (tüvi vs võra) kiht. See tuleneb ennekõike sellest, et Tuglas, Vinkel ja Talvet on andnud Liivi loomingule, iseäranis tema luuletekstidele, selle kuju, kuidas need üldse kultuuris ilmnevad ja levivad – kõik muu suure tõlgenduse võrgustikus toetub juba nende tööle.

Juhan Liivi loomingu tõlgendus algab juba tema tekstide avaldamisest, enne eraldi käsitluste loomist, mis eristab teda paljudest teistest eesti klassikutest. Eriti kehtib see tema luule kohta, kuna arvestatava osa proosateoseid avaldas Liiv ise ja hilisemad muudatused on piirdunud enamasti keeleparanduste või kaasajastusega, kuigi ka seal leidub suuremaid sisulisi ebatäpsusi ja vaieldavaid toimetustlikke sekkumisi (Vinkel 1993: 524–526). Ent luuletusi ei jõudnud ta palju avaldada ning trükikujul kogumikeni ei jõudnudki. Nii on olnud tema luulekogumike koostajatel ja toimetajatel hiljem suur ja sisuline kaal. Kuigi on räägitud autori tahte maksmapanekust (vt Vinkel 1953: 1327), on sellisel käsitusel piirid ning Liivi luuletuste puhul saab rääkida vaid osaliselt autoriseeritud variantidest. Täpsemalt saab autori tahte otsinguil lähtuda kahest kontekstist. Säilinud on tema esimese luulekogu „Õied ja okkad“ käsikiri (f 163, m 4:15) ning veel üks käsikirjaosa (f 163, m 4:4), mille täpne iseloom pole seni üheselt määratletud. Vinkli arvates kuulub see Suitsu koostatud „Juhan Liivi luuletuste“ (1909) algkäsikirja hulka koos säilikuga f 163, m 3:5 (vt Vinkel 1989: 376). Talveti hinnangul aga seostub see käsikiri „Juhan Liivi luuletuste“ parandatud väljaande (1910) ettevalmistusega (Talvet 2012: 134). Teise kontekstina saab arvestada eluajal perioodikas ilmunud luuletusi ning ka sellesama Suitsu väljaande „Juhan

Liivi luuletused“ teist trükki 1910, mida sai ka autor ise üle vaadata. Kuid ka siin on lahknevusi – näiteks luuletus „Ta lendab mesipuu poole“ esines juba autori eluajal mitmes teisendis (vrd Liiv 1905: 285; 1910: 95), mistõttu pole ka tema tahtest lähtuvalt ühest vastust, kuidas seda teksti avaldada. Arvestades, et trükkis ilmunud luuletused moodustavad vaid osa Liivi luulest, tõstatuvad tema loomingu publitseerimisel allikakriitilised küsimused. See külvab tekstoloogilisi ja isegi faktoloogilisi segadusi. Näiteks Tuglas jagas oma väljaandes „Juhan Liivi luuletused“ (1926) ühe käsikirjalise teksti, mille algusvärss oli „Tume vaikus karjametsas“, kaheks eraldi luuletuseks, mille tõttu on kogu tekstide arvu kohta antud erinevaid andmeid (vrd Tuglas 1926: 8; Vinkel 1993: 528). Seega on Liivi luulekogude sisu tugevalt kujundanud koostajate otsused ja tema retseptisioon ongi ajalooliselt kujunenud lähtuvalt nende valikutest. (Kirs 2016b: 250)

Järgnevalt liigun Liivi tõlgenduse struktuurist edasi sisu juurde ning kirjeldan, millise pildi Liivi elust ja loomingust annab ajalooline Liivi retseptisioon oma erinevates kihtides. Põhjalikumalt avan Liivi tõlgenduse primaarset tasandit, valikuliselt sekundaarset kihti.

1.3. Primaarsed väljaanded ja käsitlused³

Primaarsete Liivi loomingu väljaannete ja käsitluste taga on kitsas autorite ring: Noor-Eesti ja Tuglas, hiljem Vinkel ning Talvet. Nende uurimused on päädinud Liivi loomingu ja seda käsitlevate monograafiate ilmumisega, need moodustavad rohkem kui sajandipikkuse Liivi-teemalise diskussiooni keskme. Liivi-kaanoni, tema loomingu põhiväljannete ning -käsitluste kujunemises võib eristada niisiis kolme suuremat etappi.

Kaanoni esimese faasi võib piiritleda aastatega 1909–1949 – alates Suitsu koostatud „Juhan Liivi luuletuste“ esmatrükist kuni „Valitud luuletuste“ koostamiseni. Noor-Eesti ja Tuglase töö tulemusel ilmusid „Juhan Liivi luuletused“ (vt Liiv 1909, 1910, 1919, 1926), kaheksaköiteline „Juhan Liivi kogutud teoksed“ I–VIII (vt Liiv 1921–1935) ning kogumik „Valitud jutud“ (vt Liiv 1945). Tuglase koostatud „Valitud luuletuste“ (1949) publitseerimine küll katkestati (Vinkel 1993: 528) ning kaanoni seisukohalt see tähtsust ei omanud, ent viitab siiski Tuglase jätkuvalle huvile Liivi vastu ja kinnitab tema juhtrolli selles valdkonnas veel ka 1940. aastate lõpus. Tuglase esimesed kirjutised pärinevad seejuures juba aastast 1913. Olulise tähendusega on Tuglase uurimused „Juhan Liiv. Monograafia“ (vt Tuglas 1914, 2. tr. 2013) ja „Juhan Liiv. Elu ja looming“ (vt Tuglas 1927, 2. tr. 1958, 3. tr. 2013), kusjuures nõukogudeaegses teises trükkis tehti ideoloogilistel põhjustel mõned väljajätud. Väiksematest käsitlustest on oluline mainida artikleid „Juhan Liiv poliitilise luuletajana“ (vt Tuglas 1918) ja „Kaks uudisleidu Juhan Liivist“ (vt Tuglas 1933).

³ See ja ka järgmine alapeatükk (1.3. ja 1.4., lk 18–31) põhinevad otseselt minu artiklil „Juhan Liivi kaanon“ (vt Kirs 2016b), mis ei kuulu doktoritöö koosseisu põhiartiklina. Olen siin artikli teksti kohendanud ja täiendanud vastavalt viimasele uurimisseisule.

Kõige suuremaks Tuglase panuseks Liivi loominguga avaldamisel võib pidada „Juhan Liivi luuletuste“ neljandat trükki, mis sisaldab 203 või 205 luuletust ning 92 kildu. Kuigi kogumikus on esindatud erinevate perioodide motiivid ja väljendusviisid, jäi välja märkimisväärne osa nii varasema kui ka hilisema loominguga tekstidest. Tuglase enda sõnadega: „Kõigepäält, me teame, et Liivi luuletajaareng on olnud õieti pikaline ja aeg kuni 1893. aastani osutub ainult katsetamisjärguks“ (Tuglas 1926: 7). See seisukoht selgitab, miks varasemad luuletused said siin teoses vähe ruumi, ning seda arusaama arendab Tuglas nii selles kogumikus kui ka oma monograafias.

Tuglase käsitluses oli Liivi poeetika ühelt poolt seotud uute esteetiliste väärtuste ja iluõiste otsingutega (Tuglas 1958: 396), teisalt aga määras seda „luuletaja nägemisviisi vahetu esmakordsus“ (Mihkelson 1979: 284). Tuglas seletab Liivile eriomast nägemisviisi luuletaja eluloolise taustaga. Kui 1914. aasta lühimonograafias rõhutab ta Liivi erandlikku ühiskondlikku positsiooni, milles luuletaja ei vasta kehtivatele normidele, siis hilisemas, 1927. aasta monograafias nihkub rõhuasetus pigem vaimuhaigusele, mis katkestab sidemed tavapärase maailmaga (Mihkelson 1979: 283). Liivi loomingut hakati mõtestama psühhopatoloogilisest perspektiivist ning luuletaja haigestumine 1893/1894. aastal omandab keske tähenduse tema hilisema loominguga tõlgendamisel. Tuglas annab Liivi loomeviisile Luiga eeskujul nimetuse „passiivne algupärasus“ (Tuglas 1958: 389). Nõnda seostas Tuglas Liivi luule tihedalt psüühikahäirega ning hindas kõrgemalt just neid tekste, mis on loodud pärast 1893. aastat. Tuglase monograafia kujutab endast tervikuna biograafilis-psühholoogilist käsitlust, mis seletab luuletaja loomingut eluloolises kontekstis. Kuigi niisugune lähenemine võib tänapäeva pilguga paista tekstist kaugena ja sisaldada puudujäike, võimaldas see siiski välja tuua mitmeid Liivi luulele iseloomulikke jooni. Tuglase tähelepanekud on hilisemates käsitlustes ja tõlgendustes osutunud mõjukateks ja leidnud laialdast kasutust (vt Kirs 2015: 68–71).

Liivi-kaanoni teine faas seostub Vinkli nime ja aastatega 1954–2000, st alates kogumiku „Teosed“ ilmumisest kuni väljaandeni „Juhan Liiv mälestustes“ (vt Vinkel (koost) 2000). Kuigi Vinkel avaldas Liivi kohta väiksemaid kirjutisi juba alates 1948. aastast, sündisid tema olulisemad uurimused hiljem. Kuni 1950. aastate alguseni oli Liivi käsikirjaline pärand kättesaadav üksnes vähestele (Vinkel 1959: 628), kuid see muutus, kui Kirjandusmuuseum omandas käsikirjad ja tegi need huvilistele ligipääsetavaks. Vinkli peamisteks saavutusteks Liivi loominguga publitseerimisel olid „Teosed. Proosa. Luule“ (vt Liiv 1954a, 2. tr. 1956), luulekogu „Sinuga ja sinuta“ (vt Liiv 1989), proosakogumik „Õöl on üheksa poega“ (vt Liiv 1996b) ja kirjavahetust sisaldav „Mu kallis Liisi“ (vt Liiv 1996a, 2. tr. 2000). Liivi käsitlemise kontekstis on oluline ka Vinkli väitekiri „Juhan Liivi realism“ (vt Vinkel 1954b), millega on tihedalt seotud tema tuntud eessõna kogumikule „Teosed“ (vt Vinkel 1954a). Hiljem lisandus lühimonograafia „Juhan Liiv“ (vt Vinkel 1964a). Temalt pärinevad mitmed artiklid ja retsensioonid: „Juhan Liiv käsikirjade valgusel“, „Friedebert Tuglas: Juhan Liiv“, „Juhan Liiv ja tema aja kirjanduslik mõte“, „Juhan Liivi loominguga tekstoloogiline saatus“ ja „Liivid eesti kultuuriloos“ (Vt Vinkel 1953, 1959, 1964b, 1993, 1999).

Olulisimaks Vinkli saavutuseks Liivi luule avaldamisel on siiski kogu „Sinuga ja sinuta“, mis sisaldab 270 luuletust ja 93 kildu. Vinkel toob Liivi-kaanoni ehitusse muutuse – tekstuaalse pöörde. Vinkel avaldas palju seni käsikirjades olnud luuletusi ning esitas osa varem Tuglase poolt stiliseeritult avaldatud tekste originaalkujul. Kogumiku „Sinuga ja sinuta“ lõpus seisvas „Kommentaarides“ vaidleb ta otseselt Tuglase käsitlusega: „Koostaja üheks eesmärgiks on kõigutada käibeveendumust, nagu oleks J. Liivist saanud kõrgetasemeline luuletaja alles teisel loominguperioodil – kogu tema eelnev toodang olevat olnud vähepakkuv-jäljendav“ (Vinkel 1989: 374). Sama mõtet oli ta väljendanud juba lühimonoograafias „Juhan Liiv“: „Liivi esimese ja teise loominguperioodi luule temaatika, ainekäsitluse ega vormilise teostuse vahel pole ületamatut kuristikku“ (Vinkel 1964a: 58–59). See arusaam loomingu lahknemisest kujunes ilmselt ka seetõttu, et Liivi 1892. aasta lõpul koostatud luulekogu käsikiri hävines. Samas võib isegi säilinud tekstide põhjal näha, et hilisematele luuletustele omased tunnused esinesid juba aastatel 1890–1892 avaldatud teostes. Vinkli Tuglase-kriitika ei toonud siiski kaasa uut Liivi-tõlgendust, jäädes kontseptuaalses plaanis seotuks Tuglase pärandiga. Tema töodes esineb varjatud poleemikat Tuglasega, sealhulgas isegi Tartu ajaloo küsimustes (vt Vinkel 1964a: 34). Vinkli monograafia ei ava uut tõlgenduslikku lähtekohta, pigem avardatakse selles Tuglase tõlgendust ja mõtestatakse ümber tema jäigemaid seisukohti. Tema lähenemises ei seostata Liivi kirjutamisviisi enam modernse ilumõiste või Noor-Eesti vaimsusega, vaid pigem „loominguliste kogemuste kuhjumisest tekkinud baasil toimunud kunstimeisterlikkuse tõusuga“ (Vinkel 1964a: 105). Samas toonitab ka tema nn passiivset originaalsust (Vinkel 1964a: 105), mis näitab, et põhimõttelisi muutusi Liivi kirjutamisviisi mõtestamisel ei toimu. Nõnda toimubki teise faasi põhiline muutus Liivi avaldamise küsimuses, mitte käsitlemises.

Kaanoni ehituse kolmandat faasi võib määratleda aastatega 2007–2024, mil Liiviga hakkas tegelema Talvet – ja arvestades Talveti jätkuvat aktiivsust, võib Liivi-alaseid töid lisanduda ka edaspidi –, s.o alates tõlkekogumikust „Meel paremat ei kannata“ / „The Mind Would Bear No Better“ (2007) kuni tõlkekogumikuni „Selected Poems in Estonian and English“ (2024). Talvet hakkas Liivi loominguuga aktiivsemalt tegelema alates 1997. aastast ning esimesed tööviljad ilmusid kümme aastat hiljem. Talveti uuenduseks on seatud eesmärk tutvustada Liivi loomingu rahvusvaheliselt, avaldades arvestatava osa Liivi loomingu käsitlustest ka inglise keeles. Kuigi Liivi luulet on varemgi tõlgitud, on Talveti panus märkimisväärne, sest esimest korda jõuab see raamatumahulise valikuna suurtesse keeltesse.

Erinevalt varasematest uurijatest keskendub Talvet eeskätt Liivi luulele. Tema esimene suurem saavutus oli kakskeelne väljaanne „Meel paremat ei kannata“ / „The Mind Would Bear No Better“ (vt Liiv 2007a). Samal aastal ilmus ka luulevalimik „Tuulehoog lõi vetesse“ (vt Liiv 2007b). Edasi avaldas Talvet kogu „Oh, elul ikka tera on : Mõttesalmid. „Killud““ (vt Liiv 2010a), mis koondab Liivi mõtterõhulist luulet. Tema kõige mahukam väljaanne on kogumik „Lumi tuiskab, mina laulan“ (vt Liiv 2013a), mille põhjal ta koostas ka ingliskeelse tõlkevalimiku „Snow Drifts, I Sing“ (vt Liiv 2013b). Järgmisel aastal ilmus hispaaniakeelne

valik „La nieve cae, mi voz canta“ (vt Liiv 2014a). Lisaks on Talvet seotud Liivi luule tõlkimisega itaalia ja saksa keelde (vt Liiv 2015, 2019a, 2019b). Aastal 2024 avaldati tema koostatud kolmas ingliskeelne tõlkevalik „Selected poems in Estonian and English“ (vt Liiv 2024b). Liivi luule publitseerimise kõrval on Talvet kirjutanud ka mitmeid käsitlusi nii eesti kui inglise keeles. Neist kõige olulisemad on koondatud monograafiasse „Juhan Liivi luule. Monograafia“ (vt Talvet 2012). Hilisematest töödest väärib märkimist veel artikkel „Tuglase Liiv ehk meelega luuleime“ (vt Talvet 2013b).

Talveti tähelepanuväärseim saavutus Liivi luule avaldamisel on luuleraamat „Lumi tuiskab, mina laulan“, mis oma 259 luuletuse ja 111 killuga on seni üldse mahukaim Liivi luulevalimik. Raamatust leiab ka seni avaldamata luuletekte.

Kogumikus viib Talvet Vinkli algatatud tekstuaalse pöörde lõpuni. Vinkli tekstoloogiline lähenemine, mis seisnes Liivi luule võimalikult käsikirjalähedases avaldamises, ei pälvinud omal ajal ühemõttelist tunnustust. Näib koguni, et nõukogude ajal tunnustati ennemini Tuglase otsuseid Liivi avaldamisel (nt silmas pidades „Väikese luuleraamatu“ (1969) ja „Sõnarise“ (1989) luulevalikut). Talvet aga nõustub suuresti Vinkli otsustega, kuid siiski mitte eranditult. Nimelt püüab raamatu „Lumi tuiskab, mina laulan“ valik „tekitada varasemate põhiväljaannete vahel teatavat uut tasakaalu – ära hoida ühelt poolt Tuglasele omast ülemäära tormakat kärpetööd luuletuste kallal ja teiselt poolt, nagu mõnel puhul on juhtunud Vinkeli valikutes, sellist täielikkusetaotlust, mis Liivi kui luuletaja suurust vaevalt ilmutada saaks“ (Talvet 2013a: 5). Talvet pooldab küll Vinkli põhimõtet avaldada tekste võimalikult algupäraselt, kuid ta eemaldub tema terviklikkuse printsiibist (Vinkel 1953: 1327), rõhutades Liivi luule kunstilist kvaliteeti.

Kogumik „Lumi tuiskab, mina laulan“ pole ehk teiste põhiväljaannete kapitalisuse tõttu pälvinud talle väärilist tähelepanu. Täenduslikemaks saavutuseks võivad osutada hoopis tõlkevalikud „Snow Drifts, I Sing“ ja „Selected Poems“. Kuigi nende rolli kohta Liivi rahvusvahelises tõlgenduses on veel vara järeldusi teha, kinnitab kodu- ja välismaine positiivne retseptioon (vt Pilter 2013) igatahes, et sellega on täidetud esmased eeldused Liivi-huvi sünniks maailmakirjanduses.

Liivi kaanoni kujunemise kolmas faas tähistab eelneva kõrval ka põhimõttelist muutust Liivi käsitlemisel. Nimelt toob Talveti monograafia Liivi tõlgendusse kontseptuaalse pöörde. Talvet seostab Liivi kirjutamisviisi luuletaja luule- ja elukäsitlusega. Esiteks pole Talveti meelest Liivi luulekäsitus mõistetav nooreestlaste esteetiliste väärtuste raames. Mõtestab Tuglas Liivi ju 20. sajandi alguse Euroopa kultuurivoolude esindajana, uue luulearengu pioneerina Eestis. Talvet osutab Liivi kunstikäsitluse eksistentsiaalfilosoofilisele põhjale, kui sõnab: „Luule on Liivile olemasolutegu“ (Talvet 2012: 62), ning leiab, et selline „filosoofia ei teinud Liivist üksildast mitte ainult Eestis, vaid määras ta kuuluma ka Euroopa ja lääne kirjanike vähemusse“ (Talvet 2012: 90).

Teiseks loobub Talvet Liivi luule mõtestamisest tema psüühikahäire kaudu ning sellega seotud nn passiivsest algupärasusest, mis pidi olema „enam tahtmata kui teadvuslik“ (Luiga 2000: 69). Seades rõhu Liivi mõtlejahoiakule, toonitab Talvet seeläbi ennemini n-ö aktiivset algupärasust: „Liivi luule omakvaliteedi

loob teadlik normi vastu eksimine – katsetus, mis järgib n-ö sisemist rütmi, nagu luuletaja seda teost luues tajub“ (Talvet 2012: 43). Talvet loob Liivist uue pildi, jättes kõrvale tema vaimse olukorra ja tõstes esile tema filosoofilise, algupärase mõtleja rolli.

Tagantjärele Liivi loominguga ja väljaandmise käsitlusviise hinnates võib öelda, et kaanoni ehitus on oma muutustes igati loomulik – Tuglas, Vinkel ja Talvet on teinud õigel hetkel õiget asja. Tänu Tuglase biograafilisele lähenemisele said õigeaegselt talletatud Liivi elu ja loomingut puudutavad andmed ja materjalid, mida hiljem oleks keeruline või võimatu leida. Vinkli väidetavalt marksistliku kirjandusteaduse seisukohtadest lähtuv vaatlus nihutas fookuse Liivi eluloolt loomingule (Muru 1964: 690). Kuna nõukogude perioodil polnud Liivi loominguga filosoofia käsitlemiseks eeldusi, siis oli Vinkli keskendumine Liivi eluloole ja loomingule võimalikult täpsele ja täielikule avaldamisele tollal ilmselt kõige mõistlikum otsus. Talveti uskriitiline ja komparatiivne vaateviis on lähendanud Liivi kui luuletajat kaasaegsele lugejaskonnale, kelle maitset positivistlik käsitlus enam ei rahuldaks. Nende uurimuste tugevusele osutab lõpuks ka retseptsioon, sest kõik monograafiad on pärvinud positiivse vastuvõtu (vt Urgart 1928, Muru 1964, Talivee 2013).

Kaanoni eri faaside omapära aitab ilmestada ka see, kui avada nende valguses mõnd konkreetset luuleteksti. Valin näiteks Liivi luuletuse „Ärge küsige mult luuletusi“, mille avaldamise ja käsitlemise problemaatika teeb tajutavaks tõlgenduse eri palged.

Ärge küsige mult luuletusi,
ärge küsige mult midagi:
hoidke oma arutuse-mesi,
hoidke oma kiitus tagasi.

Üksi olen, külmalt kolestaval
surmakäe ta saadab, üksildus,
imeb elu välja jälestaval,
imeb välja, imeb – igatsus.

Igatsus, mis ihkab – inimesi, elu,
ihkab olla, näha, vaadata,
ihkab sõbra häält, ihkab kõnet,
inimesena ta tahab elada.

Ihkab inimesi kuulda, näha,
jõud on väike minna väljagi.
Siis veel külm, külm elutõde –
ja ei ihka enam – kuhugi.

*

Ja kui küsite mult luuletusi –
„päälaulik“ aitke minema.
Võtke ükskord tahte-idu rinda,
võtke julgus südant kaitsema.

Andke vaesel' eksijale varju,
andke andeks nõdrameelsele,
kellel paremat ei olnud teha –
vaeva teistel', häbi endale.
(Liiv 1989: 251)

Tuglas avaldas „Juhan Liivi luuletustes“ (Liiv 1919 ja 1926) eraldiseisva luuletusena vaid selle teksti viimase stroofi, pealkirjastades selle „Andke vaesel' eksijale varju“. 1927. aasta monograafias tõlgendab Tuglas seda värsinelikult kui palvet, mis kaikub läbi luuletaja armetu elu (Tuglas 1958: 407). Tuglase arusaamise järgi kasvab Liivi luuletuste sisu välja „erilises olukorras oleva inimese eneseväljenduse tarbest“ (Mihkelson 1979: 283), Liivi looming on seejuures ennekõike „pihtimine, enese isiku seletamine ja enesele õigustuse otsimine“ (Tuglas 1958: 405). Tuglase käsitluse tugevusena võib näha Liivi luule emotsionaalse eripära, vahendituse ja siiruse esiletõomist. Tuglas rõhutab Liivi luuletuste intiimset temaatikat, inimese heitlust iseendaga, ning tundeetsust – ja tsiteeritud teksti lõpustroofi võiks ju mõistagi Tuglase tõlgenduse jälgedes. Osutab see luuletus ju teatavale vaimsele võitlusele, õigustuse otsimisele: lootust leida andestust, et pole osatud paremini elada, kui teisi vaevates ja iseend häbistades.

Et Liivi lüürliline subjekt määratleb end hinnangutega, mis käivad ka autori kohta (eksija, nõdrameelne), peitub siin ka küsimus, mida on üldse õiglane temalt oodata, küsida või nõuda (vrd pealkirjaga „Ärge küsige mult luuletusi“). Siit nähtub ka Tuglase käsitluse nõrkus: ta taandab Liivi mitmetahulised luuletekstid üksnes kannatava inimese tunnistuseks. Tuglas koguni absolutiseerib Liivi lüürlisest subjektist kui kannatavast inimesest lähtuva vaateviisi: selle arusaamaga haakumatu on jäänud kõrvaliseks, koguni määral, et pole väärinud isegi avaldamist. Tuglase käsitluse tugevusi salgamata tuleb tunnistada, et tema tõlgendus tervikuna on liiga ühehülgne.

Vinkel läheneb luuletusele „Ärge küsige mult luuletusi“ teisiti. Valimikus „Sinuga ja sinuta“ on ta avaldanud selle luuletuse täielikul kujul. Tasub märkida, et kuigi Vinkel oli selle luuletuse avaldanud samasugusel kujul juba 1953. a. „Loomingus“, siis aasta hiljem ilmunud Liivi „Teostes“ esineb see siiski veidi teistsugusel kujul. See näitab teatud ebakindlust ka Vinkli tegevuses. Teksti tervikujul avaldamine osutab laiemale foonile: Liivi-kaanoni ehituse teises faasis toimunud tekstuaalsele pöördele. Ka teksti tõlgendamisel osutab Vinkel aspektidele, millest Tuglas mööda vaatas. Kolmanda stroofi seletuseks sõnab Vinkel: „Luuletaja tahaks inimeste sekka, kuulda, elu tunda, kuid jõud on väike“ (Vinkel 1954b: 206), osutades nõnda inimlikele mõtetele-tunnetele, mis jäid enne Liivi traagilise saatuse varju. Paraku on Vinkli tähelepanekud Liivi luulest jäänud

mitmes mõttes tagaplaanile. Tsiteeritud väitekiri (1954) pole kunagi jõudnud laiemale lugejaskonnani ja ka Vinkli lühimonograafia (1964) jäi omal ajal Tuglase monumentaalse Liivi-uurimuse teise trüki (1958) varju. Kuigi Vinkel toob Liivi tõlgendusse tõesti ka uusi aspekte, ei paku ta põhimõtteliselt teistsugust arusaama Liivi tekstikorpuse laienduse kõrvale.

Talvet avaldas selle luuletuse kogus „Lumi tuiskab, mina laulan“ samuti täielikul kujul ning annab oma monograafias sellele ka põhjaliku tõlgenduse. Talvet on avaldanud luuletust kõige kindlakäelisemalt kõigis enda koostatud Liivi luulevalimikes tervikuna. Tema tõlgendus osutab ka laiemale taustale, Liivikaanoni ehituse kolmandas faasis toimunud kontseptuaalsele pöördele. Talvet näeb seda teksti Liivi loomefilosoofia väljendusena, kus „[l]uule kui loomine asetub [---] individuaalse eksistentsi traagilisele pinnale“ (Talvet 2012: 62). Kui Tuglas rõhutab luule vaatlusel luuletaja eluloolist tausta, siis Talveti väide on, et „Liivi luulekujundeid saab mõista vaid tema filosoofia taustal“ (Talvet 2013b: 415). Talveti tõlgenduses ei sünni Liivi luuletuste sisu mitte niivõrd kannatava, kuivõrd mõtleva inimese eneseavaldusest. Sellega ületatakse Tuglasele omane piiratus näha Liivi tekste ennekõike traagiliste kaebelauludena ning Liivi ennast ainelises puuduses ja vaimuhaiguses kannatava inimesena. Talveti käsitluse tugevuseks on Liivi luule ideelise maailma tõlgendamine, millest on varasemalt vaimuhaige luuletaja kuvandi varjus suuresti mööda vaadatud. Talvet tajub Liivi tekstides kätkevat kriitilist maailmakäsitust ja avastab Liivi luuletustes avalduva traagika tagant omapärase filosoofilise maailma, mida ta kaardistab peamiselt olemasolufilosoofia ja holismi mõistetega. Olemasolufilosoofiat piiritleb Talvet mõtteviisina, mis lähtub indiviidist kui füüsilis-bioloogilisest ning hingelis-vaimsest olevusest situatiivses ja lõplikus olemises (Talvet 2012: 30). Talveti laiem arusaam eksistentsialismist kajastub varasemas kirjutises „Eksistentsialism on humanism“ (vt Talvet 2002). Holismi määratleb Talvet kui „elu sisemise (hinge läbi) kokkukuuluvuse filosoofiat“ (Talvet 2012: 78). Seesugune filosoofia distantseerib end lääne mõtlemisele omasest antropotsentrismist, lähtudes põhimõttest, et inimese eriline asend muu looduse suhtes pole õigustatud.

Ent sellega seoses tõlgendatakse Liivi luuletekstide isiklikku temaatikat üldiste filosoofiliste probleemide pöörises (nt mis on loomine?). Talveti käsitluse küsitavused hakkavad ilmnema siis, kui Liivi lüürilises subjektis tahetakse ilmtingimata näha algupärast mõtlejat. Nimelt on Talvet seisukohal, et „Ärge küsige mult luuletusi“ teine salm „rõhutab halastamatut üksildust surma ees kui inimolu peatingimust“ (Talvet 2012: 62) ning kolmas „tundub peitvat vihjet sellise kultuuri mõttetusele, mida ehitatakse mingite ülev-abstraktsete sihtide nimel, kus aga inimlik sisu [---] on kadunud“ (samas). Nii jõulise filosoofilise sisu omistamine Liivi tundelistele luuletekstidele muudab tõlgenduse pisut kunstlikuks. Vastandumine Tuglase käsitlusele on jätnud Talveti tõlgendusse oma jälje, suunates vaateviisi liigagi tugevalt teisele poole.

Nii Tuglase, Vinkli kui ka Talveti käsitlustes on veenvust. Viimane uurija Jüri Talvet on jõudnud otsida kõige intensiivsemalt teed Liivi luuletekstide maailma.

1.4. Sekundaarsed väljaanded ja käsitlused⁴

Kui Liivi tõlgenduse tüvi seostub kitsa autorkonnaga, siis tõlgenduse hargnev võra on piiritlematult avar. Tõin alapeatükis 1.2. välja viis suuremat retseptiooni-väljundit: 1) Liivi loomingu väiksemad väljaanded; 2) väiksemad uurimused; 3) kajastused kirjanduslugudes ja koolikirjanduses; 4) peegeldused sotsiaalmeedias; 5) Liivi tõlgendamine kunsti vormis. Liivi-kaanoni kinnistumisel on olnud oluline tähendus ka Liivi käsitlemisel koolis. Samuti on Liivi tekstid kasvanud eesti kultuuri seoses kunstiliste tõlgendustega (Liiv muusikas, kirjanduses, teatri- ja filmikunstis, kujutavas kunstis jne). Liivi luule kinnistamisel on olnud oma eriline ja oluline roll muusikal: Peep Sarapiku viisistatud „Ta lendab mesi-puu poole“ (vt Sarapik 1989), Pärt Uusbergi „Muusika“ (vt Uusberg 2008). Liiv on üks enim viisistatud luuletaja. Tähelepanuväärsed on ka kirjanduslikud Liivi-tõlgendused, näiteks Suitsu luuletus „Käkimäe kägu“ (vt Suits 1902), Paul-Eerik Rummo luuletus „Ikka Liivist mõteldes“ (vt Rummo 1966: 21–22), Gert Helbemäe näidend „Üleliigne inimene“ (vt Helbemäe 1972), Ene Mihkelsoni luuletus avavärsiga „Vast ainult üks meil on see päris hull“ (vt Mihkelson 1987: 32), Mart Kanguri luuletus esivärssidega „tahaks eesti / liivini lahti võtta“ (vt Kangur 2017: 13). Hiljuti linastus mängufilm „Vari“ (2024) ja ilmus sellega seotud Indrek Hargla raamat „Mõisa köis. Kolm mõrvalugu Juhan Liiviga“ (vt Hargla 2024). Liivi kuvandit on mõjutanud ka kujutav kunst, millest ehk tuntuim on Nikolai Triigi 1909. aasta sõejoonistus. Kunstilised tõlgendused on ka sisuliselt rikastanud arusaama Juhan Liivist ja tema loomingu. Kuna doktoritöö vaatepunktist on esmatähtis kaardistada Liivi teaduslik-uurimuslikku tõlgendust, siis keskendun Liivi retseptiooni sekundaarse kihi vaatlemisel kahele esimesele punktile: 1) Liivi loomingu väiksemad väljaanded ning 2) väiksemad uurimused.

Liivi loomingu sekundaarsetest raamatumahus väljaannetest nimetaksin olulisematena järgmisi: Karl Kesa koostatud pagulasväljaanne „Valitud luuletused“ (vt Liiv 1949); Paul Rummo koostatud luuleraamat „Rukkvihud rehe all“ (vt Liiv 1964); Endel Priideli toimetatud „Vari“ (vt Liiv 1966); sarjas „Väike luuleraamat“ ilmunud August Sanga koostatud „Juhan Liiv“ (vt Liiv 1969); Elvi Lehiste toimetatud Liivi „Proosa“ (vt Liiv 1971); Ello Säärtsa koostatud Liivi „Proosa“ (vt Liiv 1981); Karl Muru koostatud luulevalimik „Oleksin ma luuletaja“ (vt Liiv 2005); Georg Grünbergi koostatud proosaraamat „Peipsi peal“ (vt Liiv 2008). Seoses Liivi ainelise filmi valmimisega on uuesti avaldatud Liivi „Vari“, seda nii kirjastuses Sinisukk (vt Liiv 2024c) kui ka Hea lugu (vt Liiv 2025). Väiksemad väljaanded panustavad samuti kaanoni kinnistamisele, sest põhiväljaannete vahel laiub mitmel puhul ulatuslik ajaline distants. Kuid Liivi tõlgenduse sisulise arengu perspektiivist pakuvad need raamatud vähem huvi, sest need on tõukunud põhiväljaannetest ega sisalda uusi tekste.

⁴ See alapeatükk (kuni lk 31) põhineb jätkuvalt minu artiklil „Juhan Liivi kaanon“ (vt Kirs 2016b), mis ei kuulu doktoritöö koosseisu põhiartiklina. Olen siin artikli teksti kohendanud ja täiendanud vastavalt viimasele uurimisseisule.

Kaanoni avardamisel on siiski oluliseks sammuks tõlkeraamatud. Liivi loomingut hakati tõlkima juba kirjaniku eluajal: esimene võõrkeelde jõudnud Liivi teos on teadaolevalt „Kuulus mees“, mis ilmus läti keeles 1893. aastal (vt Kivi jt 1999: 240). Tänapäevaks on Liivi loomingut tõlgitud enam kui 20 keelde. Olulise panuse Liivi-tõlgete ilmutamiseks on andnud Talvet (vt eelpool lk 20–21). Lisaks Talveti koostatud tõlkevalimikele on Liivi loomingut eraldiseisva raamatuna ilmunud veel vene, esperanto ning uusimal ajal ka udmurdi, mari, hollandi ja soome keeles: „Избранные стихотворения“ (vt Liiv 1933), „Повести и рассказы“ (vt Liiv 1954b, 1976), „Стихотворения“ (vt Liiv 1962), „Al abelujo gi fugas“ (vt Liiv 1980), „Завеса“ (vt Liiv 2000), „Sinuga ja sinuta“ / „Тонэн но тонтэк“ (vt Liiv 2006a), „Sinuga ja sinuta“ / „Пеленет да посна“ (vt Liiv 2010b), „De shadow“ (vt Liiv 2013c), „111 sammu Juhan Liiviga“ / „111 ступеней с Юханом Лийвом“ (vt Liiv 2014b), „Kanssasi ja ilman“ (vt Liiv 2014c). Väljaspool Eestit tuntakse Liivi veel vähe, sest tõlkeraamatute hulk pole kuigi suur ning eraldiseisva raamatuna on Liivi looming jõudnud rahvusvahelise levikuga keelde võrdlemisi hilja. Kuid Liivi loome tõlkimises võime märgata elavnemist just viimasel ajal ning seda mitmes eri suunas.

Põhikäsitluste ees, kõrval ja järel on ilmunud hulk väiksemaid käsitlusi. Eraldiseisvate raamatutena on neid harva avaldatud, peamiselt ilmuvad need lühemate artiklitena ajakirjanduses ja kogumikes. Lisaks on ka mõningaid akadeemilisi kirjutisi, mis pole kunagi laiema lugejaskonnani jõudnud ega Liivi tõlgendust kuigivõrd mõjutanud. Et nende käsitluste paljususes orienteeruda, loetlen neid mitmes järgus, lähtudes laiemas plaanis kaanoni ehituse põhifaaside ajalisest raamist. Olulisemateks pean siinjuures omaaegsest pealiinist eristuvaid käsitlusi, kus kombatakse Liivi mõtte- ja tundemaailma vähem käsitletud tahke. Kuigi need käsitlused ei paku alati teistsugust tervikarusaama Liivi loomisviisi eripärast, sisaldavad need siiski olulisi tähelepanekuid.

Liivi elu ja loomet käsitlevaid mõtteavaldusi hakkas rohkem ilmuma seoses luuletaja surmaga 1913. aastal. Liivi nähti „eesti kirjaniku“ kehastusena ning tema traagiline elu seostus avara kultuurilise nähtusega, mis pakkus paljudele kõneainet. Sellesse konteksti asetub Tõnis Sanderi kirjutis „Juhan Liivi mälestuseks“ (vt Sander 1913), milles käsitletakse ka Liivi luuletusi. Edaspidiseks teetähiseks kujunes Liivi närviarsti Juhan Luiga artikkel „Mälestused ja märkused“ (vt Luiga 1914). Väiksemate kirjutiste seas ilmus ka omaette raamatuid nagu Grünfeldti „Mälestused Juhan Liivist“ (vt Grünfeldt 1920), milles kirjeldatakse Liivi eluseiku ja teoste saamislugu. Üheks silmapaistvaks avalduseks Liivi varases tõlgenduses on Ado Kalamehe (Ernst Raudsepa) kirjutis „Juhan Liivi loomingust“ (vt Kalamees 1923). Kõige olulisem kriitik selles kontekstis on aga ilmselt Oskar Urgart, kelle sulest ilmus mitu tuumakat artiklit ja retsensiooni: „Juhan Liivi luuletused aastailt 1885–1894“ (vt Urgart 1926), „Juhan Liivi luuletused“ (vt Urgart 1927a), „Poliitiline Liiv. Jooni Juhan Liivi poliitilise ilmavaate kujunemisest“ (vt Urgart 1927b), „Friedebert Tuglas: Juhan Liiv“ (vt Urgart 1928). Õppevahendina võib esile tõsta Harald Jänese õpperaamatut „Juhan Liivi elust ja loomingust“ (vt Jänäs 1935). Lõpuks tuleks nimetada veel Hugo Vihvelini kirjutist

„Üksikasju Juhan Liiv'i vaimsest seisundist tema viibimisel Tartu Ülikooli Vaimu ja Närvihaiguste Kliinikus 1894. aastal“ (vt Vihvelin 1943).

Varases Liivi elu ja loomingu tõlgenduses, mil mälestused kirjanikust veel värsked, on kesksel kohal mõistagi Liivi eluolu. Selles mõttes haakuvad sekundaarsed käsitlused Tuglase tõlgendusega. Samas leidub juba siin omapäraseid vaateid, mis erinevad Liivi-tõlgenduse pealiinist, Tuglase kehtestatud arusaamadest. Näiteks sõnab Kalamees: „Liiv on ise oma haruldaste loominguanalyttiliste ääremärkustega [---] näidand end niisuguse teoreetikuna, kui ükski teine meie järelromantika lyyrikuist“, ning konkretiseerib oma nägemust: „Õieti need tema intuiitiivsed-teoreetilised ylestähendused luuletamisest [,Ääremärkused“ – T.K.] avitavad lõhkuda vaadet Liivist kui omapärasest metslyyrikust, kelle hilisema ajajärgu loomingu suurkehitus oleks geniaalse iseteadvusetuse yllatav valmissaamine“ (Kalamees 1923: 14). Siit leiab esimese olulise väljaastumise kujuneva tuglasliku Liivi-tõlgenduse vastu. Kalamehe käsitlus haakub selles mõttes hoopis hilisema Talveti tõlgendusega ning näitab, et uusimale tõlgendusele võib leida paralleele juba Liivi-käsitluse väga varases, unustatud järgus.

Ka Urgarti seisukohad eristuvad mõnevõrra Liivi-tõlgenduse omaaegsest pealiinist. Ta heidab varasematele käsitlustele ette Liivi isiku ja loomingu salapärasust, sest on ise veendunud, et Liivi luuletuste sünd on seletatav loogiliste ja ilmsete seostega. Iseäranis teravalt on ta vastu Liivi isamaaliste luuletuste müstilisele, messianistlikule tõlgendusele, mida viljeles jõuliselt Tuglas oma teises Liivi-monograafias, kus väidetakse, et Liivi luuletused on sündinud täiesti seletamatus „visionaarses seisukorras“ (Urgart 1927b: 353). Urgarti arvates kujunesid Liivi poliitilise maailmavaate põhijooned välja enne luuletaja haigust ning siinjuures rõhutab ta kõige enam ajakirjaniku-aastatel omandatud kogemusi, konkreetselt Järve ja Grenzsteini mõju. Liivi hilisema loomingu isamaalised motiivid on tagasiviidavad „Jakobsoni-aegsele affekteeritud isamaa-armastusele, Järve moraalset värvi patriotismile ja rahvaste ühtesulamise mõttele, Grenzsteini eesti rahvuse kadumismõtetele, Järve ja Grenzsteini riigiustavusele ning Grenzsteini mõtetele rahva poliitilisest enesekorraldusest“ (Urgart 1927b: 367). Seega kui Tuglase meelest on haige ja saamatu luuletaja kirjutanud just nagu seletamatul viisil tõeliselt geniaalseid värsiridu, on Kalamees ja Urgart seda müstifikatsiooni juba varakult õõnestanud, tõstes Liivi värsside taustana esile luuletaja kirjandusteoreetilist teadlikkust ja ühiskondlike olude kujunemist.

Pärast Teist maailmasõda jätkus Liivi uurimine nii kodumaal kui ka paguluses. Nõukogude Eestis polnud Liivi realistliku kujutuslaadiga ja ühiskonnakriitilise sihiseadega loomingut kuigi keeruline ühildada uute normidega. Laiemas pildis aga märkame sel keerulisel ajal uut uurimuslikku huvi Liivi loomingu vastu. Nii kirjutab paguluses Herbert Salu: „Aatomi- ja elektroniajastu inimese mõttekangas on katki kärjastatud just nagu haigel Liivil, selle poolest oleme tema hingesugulased palju suuremal määral nüüd pärast Teist maailmasõda kui enne“ (Salu 1974: 240), osutades ajastu meelelaadi ning Liivi isiku ja loomingu teatavale lähedusele.

Kodumaal ilmunud käsitlustest kerkib olulisena esile Richard Alekõrre artikkel „Luulest ja kujundist“ (vt Alekõrs 1960), mis on tänaseni üks põhjalikumaid Liivi

luule poeetika vaatlusi. Alekõrre seisukohti on hinnatud ka hilisemates kirjutistes (nt Runnel 1984). Seoses luuletaja 100. sünniaastapäevaga ilmus hulk Liivile pühendatud mõttearendusi. Nimetagem siinkohal näiteks Kersti Merilaasi subjektiivsemat laadi luulevaatlust „Kiri Kristale“ (vt Merilaas 1964), Rudolf Põldmäe artiklit „Juhan Liiv mõningate kirjanduslike vaidluste keerises“ (vt Põldmäe 1964), mis keskendub Liivi väga vähe käsitlemist leidnud publitsistikale, ning ka Paul Rummo ettekannet, mis ilmus hiljem pealkirjaga „Juhan Liiv 100“ (vt Rummo 1969). Edasi tuleks kindlasti nimetada Mihkelsoni artiklit „Tuglas ja Liiv“ (vt Mihkelson 1979), mis on kõige põhjalikum Tuglase Liivi-tõlgenduse analüüs. Mart Mägera pühendusest „Ikka Liivist mõeldes: mõtleja Liiv“ (vt Mäger 1984) nähtub selgelt, et ka nõukogude perioodil kõneldi Liivi loomingufilosoofiast ja tema mõtlejalikust hoiakust. Üks sisukamaid avaldusi Liivi mõtestamisel on filmi „Juhan Liivi lugu“ (režissöör Peep Puks, 1975) Hando Runneli kirjutatud stsenaarium (vt Runnel 1984).

Paguluses ilmunud käsitlustest nimetaksin esimesena Elmar Pettai artiklit „Juhan Liiv ja meie pagulasluule“ (vt Pettai 1955), mis avab Liivi loomingu mõju uemale luulele. Liivi luule poeetika käsitlemise kontekstis on märkimisväärne Victor Terrase artikkel „Juhan Liivi sügisluulet kaasaegse poeetika valguses“ (vt Terras 1965). Paguluses hakatakse Liivi tõlgendama ka rahvusvahelise levikuga keeltes. Selles kontekstis olgu nimetatud Ivar Ivaski kirjutis „The Main Tradition of Estonian Poetry“ (vt Ivask 1965), milles leidub ka peatükk „Juhan Liiv: The Somber Forest of the Past“. Liivi loome tähenduse hindamisel on tähelepanuväärne Ivar Grünthali „Essee Juhan Liivi ülikuuest ja eesti uuemast luulest“ (vt Grünthal 1967). Bernard Kangro retsensioonis „Juhan Liivi lahti mõistatamas“ (vt Kangro 1973) otsitakse Liivi loojanatuuri olemust. Üksiküsimuste valgustamisele orienteeritud käsitluste kõrval leidub ka pikemaid ülevaatlikke töid nagu Henno Jänese kirjutis „Juhan Liiv“ (vt Jänes 1973). Üheks kessemaks kujuks Liivi käsitlemisel paguluses on Salu, kelle sulest ilmus mitu kaalukat uurimust – „Lill tärkab su haa pinnast. Tähelepanekuid Juhan Liivi luule mõjuloost“ (vt Salu 1974) ja „Must lagi on meie toal. Lootusetus ja visioon Juhan Liivi luules“ (vt Salu 1980). Uusi jooni Liivi luule mõistmises avab ka Paul H. Reetsi käsitlus „„Täht süttib ehk taevas su üle veel...“. Mõtteid Juhan Liivi luulest“ (vt Reets 1981). Pagulaskäsitluste ritta paigutub samuti Ilmar Laabani Eestis pea tundmatu kirjutis „Ein Dichter für dürftige Zeiten“ (vt Laaban 1984).

Tolle perioodi Liivi-tõlgenduse pealiinist, Tuglase käsitlusest ja Vinkli mõnesugusest teemalaiendusest eristuvad enim Alekõrre ja mingil määral ka Reetsi tähelepanekud. Alekõrs vaatleb Liivi luuletuste mõjuvuse põhjusi. Senini mõisteti Liivi tekstide mõjuvust nende üldsõnalisemate seisukohtade valgusel, mida esitas Tuglas juba oma esimeses lühimonograafias ja mida ta ligilähedaselt kordas teises uurimuses (vt Tuglas 1914: 72–75; 1958: 308–311). Kõneldes Tuglase tõlgenduse peajoontest ning tõstes esile tema käsitluse tugevaid külgi, jõuab Alekõrs järeldusele: „Ometi jääb tema [---] hinnangutes kuidagi liigselt kõlama mõte, et Juhan Liivi tõrksust vormišabloonide suhtes tuleb ühendada tema saamatusega [---], et Liiv laulis ainuüksi mingi ürgse vaistu ajendusel, loobudes kõigest mõistuslikust, nagu seda tegevat rahvalaulikudki“ (Alekõrs 1960: 598). Nii nagu

Kalamees ja Urgart varasemalt, õgwendab ka Alekõrs omal viisil Tuglase kehtetatud Liivi-müüti. Alekõrs vaatleb Liivi kirjutamisviisi eripära tihedas seoses luuletaja teoreetiliste avaldustega, kunsti- ja elutunnetusega. Kokkuvõttes leiab Alekõrs, et Liivi väljenduse jõud tuleneb sisurikkast mõttest, kaemuse selgusest ja vaatepunkti omapärast (Alekõrs 1960: 664).

Sekundaarsed käsitlused aitavad mõista Liivi mõttemaailma, mida on varjuatanud liiga jõuline vaimuhaiguse rõhutamine. Need tööd ei piirdu Liivi kirjanduslike, ühiskondlike ja filosoofiliste arusaamade tematisseerimisega, vaid avardavad ka ettekujutust Liivi tundemaailmast. Selles kontekstis on paslik esile tõsta Reetsi Liivi-käsitlust. See võtab kokku paguluses laiemalt kajanud mõtted, nõudes Liivi luuletuste lüürilise subjekti mitmekülgsemat mõistmist: „On juba ammugi tüütavalt vaimuvaeseks kombeks saanud, kõike ja võimalikku, mõnda ja võimatut Liivi luules ainult haigusega seletada“ (Reets 1981: 152). Reets liigub käsituse poole, et Liivi luuletustes ei esine üksainus peategelane, vaesusest ja närvihaigusest kurnatud rahutu rändaja, kodutuses kannatav inimene, kes kurdab oma raske elu üle. Liivi lüürilisel subjektil on ka teine pool. Reets osutab, et Liivi luuletekstides sünnib ka kodutusega kodunemine, eluraskustega leppimine ja ses mõttes koju jõudmine. (Reets 1981: 154)

Uusi märke Liivi käsitlemisel võib märgata uues kultuurisituatsioonis 20. sajandi viimasel kümnendil. Kõigepealt on tähelepanuväärne, et Liiv on isegi tollase eestikeelse filosoofia huviorbiidis, mis laiemas mõttes käis Martin Heideggeri mõtlemise jälgedes (vt Luik 1994: 87). Liivi poeetikat, tema luuletuste värsi-struktuuri, avab mitmes kirjutises Sirje Olesk (vt Olesk 1988, 1989a). Tabavate üldistustega paistab silma Toomas Muru kirjutis „Veel üks katse läheneda Juhan Liivi luulele“ (vt Muru 1991). 1990ndatel algab Liivi kui nähtuse desakraliseerimise protsess ja koos sellega Liivi-müüdi lahti ehitamine, dekonstruktsioon. Selle protsessiga seostub kõige tihedamalt Hasso Krull ja tema artikkel „Marginaalne Juhan Liiv“ (vt Krull 1996). Kui varasemas sekundaarkirjanduses on kritiseeritud ennekõike domineeriva Liivi-tõlgenduse üksikuid aspekte ning tehtud uusi tähelepanekuid, siis nüüd kritiseeritakse valitseva tõlgenduse põhialuseid ning üritatakse tõlgendust tervikuna ümber häälestada.

Toomas Muru käsitleb Liivi tunnetus- ja loomisviisi uutes seostes, tõstes esile kontemplatiivsuse mõiste (Muru 1991: 45). Tuglas oli seisukohal, et Liivi nägemisviisi eripära tuleneb just nagu saamatusest või oskamatusest maailma adekvaatselt tõlgendada: „Nii on Liiv mõnede kõrvaliste ainete kallal lugematud korrad juurelnud, kuna ta terveid maailmu enese ümber ei ole näinud. Ta on süvenenud mõnedesse meeleoludesse otsekui tuker mere sügavusse, kuid talle on jäänud kuulmata sajanded põlevad elu küsimused“ (Tuglas 1914: 25). Muru käsitluses on Liiv „poeetilise hoovuse tundja“ (Muru 1991: 45), kes märkab olulisi detaile ja suundumusi ning suudab justkui kõrvaliste asjade kujutamise kaudu tabada tervet üldpilti ja maailma.

Krull on üks esimesi, kes püüab ajal, mil Tuglase esimese Liivi-alase uuri-muse ilmunisest on möödunud juba 80 aastat, avada seni valitsenud Liivi-käsitluse põhieeldusi, Tuglase tõlgenduse varjatud põhja. Krulli „Marginaalne Juhan Liiv“ tõukub ühest Tuglase esimeses Liivi-monograafias käsitlemist leidnud

nähtusest – luuletaja tõrjutusest (vt Tuglas 1914: 52). Krull seostab Liivi tunnetus- ja loomisviisi eripära marginaalsuse mõistega: „See põhimõtteliselt ultravähemuslik asend, mis Liivile osaks langes pärast esimest viibimist Tartu närvi-kliinikus 1894. aastal, on ajapikku muutunud tema hoiakuks, mis ka põhjendab Liivi kirjutamisviisi“ (Krull 1996: 88). Nagu Tuglasel, nii jääb ka Krulli käsitluses kõnekaks 1894. aasta, mis osutab luuletaja vaimse kokkuvarisemise kulminatsioonile. Siinjuures tuleb aga rõhutada, et hoolimata Tuglase-lähedasest tõlgendusraamist ei seosta Krull Liivi värsside eripära mitte luuletaja haigusega, vaid tema sotsiaalse ja kirjandusliku asendi ning sellest võrsuva hoiakuga: Liiv kirjutas lähtudes „marginaalsest kogemusest“ (Krull 1996: 88). Kuid Tuglas ja nooreestlased, kes üritasid teha Liivist eesti kultuuri suurkuju ning uuema kirjanduse suunanäitajat, ei saanud aktsepteerida kogu tema marginaalsust, arvab Krull (1996: 91).

Uuel sajandil ilmunud Liivi-alastest käsitlustest keskendub Eduard Leppiku „Kaks armastust“ (vt Leppik 2005) Liivi elu- ja loomeloole. Ülo Matjuse kirjutises „Bibliofiilseid ääremärkusi I: „Juhan Liivi luuletused“ (1909)“ (vt Matjus 2018, algselt ilm 2005) osutatakse lahendamata finessidele Liivi loominguga avaldamise küsimustes. Samal aastal ilmus ka Janek Kraavi kirjutis „Eestlaste endeemilistest haigustest Juhan Liivi „Varjus“. Järellugemise võimalus“ (vt Kraavi 2005) ja aasta hiljem käsitleb „Varju“ Märt Väljataga artiklis „Orja teadvus varjus ja valguses“ (vt Väljataga 2006). Üheks kõige omapärasemaks tõlgenduseks uuemal ajal on Toomas Liivi artikkel „Teine Juhan Liiv“ (vt Liiv 2006b). Üheks olulisemaks Liivi loominguga interpreteerijaks on Leo Luks, kes on Liivi loomingut käsitlenud mitme erineva kandi pealt. Juba artiklis „Eimiski-kunst. Nihilistlikust loomest eesti luule näitel“ (vt Luks 2009), mis osutab nihilistlikele joontele eesti luules laiemalt, käsitleb Luks Liivi loomingut uudest vaatepunktist. Nimetada võiks veel Lauri Pilteri Liivi-ainelist käsitlust „Stuck in the Funicular: the Deceptive Levity of Translating Poetic Stoppages of Imagery“ (vt Pilter 2012). Luuletaja 150. sünniaastapäeva paiku ilmus Luksi käsitlus „Juhan Liivi looming kodu ja kodutuse piiril“ (vt Luks 2014) ning lisaks lühemaid kirjutisi, nagu Erkki Luuki „Marginaliseerumise spiraal“ (vt Luuk 2014), Elle-Mari Talivee „Ühest Peipsiveere maastikutüübist“ (vt Talivee 2014) ning Jan Kausi „Lühtri miraaž“ (vt Kaus 2014). Uusi vaateid Liivile tõi luuletaja järgmise suurema sünniaastapäeva tähistamine, mille põhjal ilmus Joonas Hellerma artikkel „Ja anna meile andeks meie varjud. Juhan Liivi jutustusest „Vari““ (vt Hellerma 2024).

Viimaste aegade sekundaarsetest käsitlustest tõstan enim esile ühtaegu vaimukat ja pretensioonikat Toomas Liivi artiklit. Selles kiikab autor tuglasliku Liivikonstruktsiooni taha ning väidab, et on olemas ka teine Juhan Liiv. Seda selgitatakse nime analüüsist lähtudes. Liivi-fenomenile võib läheneda mitmeti ning diferents saab alguse juba nimest: algupäraselt pole tegemist mitte Liivide, vaid Liivade perekonnaga. (Legendi järgi olevat Juhani vanaisa Eno, kelle eluajal priinimi võeti, palunud enesele liiva järgi nimeks Liiv (Tuglas 1958: 37). Lisaks on sünnidokumentide järgi Juhani eesnimi tegelikult Joannes). Liivi ja Liiva nime tähendusvõimalusi eritledes jõuab Toomas Liiv järeldusele, et kõige olulisem on

siin osutus pihustatusele. Edasi tõmbab ta paralleeli Liivi nime ja tunnetuse vahel, leides et Liivi maailm on pihustatud maailm (Liiv 2006b: 1863–1864). Sellise arusaamaga haakub Tuglase kanooniline tõlgendus, kus Liivi mõistetakse nõdra-meelse inimesena, kelle katkine vaimne konstitutsioon võimaldab ümbritsevat vaid ajuti adekvaatselt tõlgendada. Sellest tulenevalt on Tuglas alahinnanud Liivi kontseptuaalset mõtlemist, väites, et „[k]õige vähem on tal kalduvust olnud omi tähelepanekuid ja tundmusi üleüldistada, [---] neid süstematiseerida“ (Tuglas 1914: 25). Klassikalise kontseptsiooni võtabki Toomas Liiv kokku vormeliga „Juhan Liiv kui haigus“ (Liiv 2006b: 1861). Ent Liivi pihustatud maailma süüvi-des leiab autor, et tegelikult moodustab see omapärase harmoonilise terviku, mis tähendab, et tegemist on harmoonilise pihustatusega. Siit avaneb arusaam teist-sugusest Liivist, mis vastandub klassikalisele kontseptsioonile: Juhan Liiv (Toomas Liivi järgi – Juku) pole patoloogia, vaid süsteem (Liiv 2006b: 1864).

Sekundaarsed tööd on levitanud Liivi tekste ja tõlgendusi ja arendanud mit-mes eri vormis Liivi-teemalist diskussiooni. Nii on Juhan Liiv ja tema looming kinnistunud ikka sügavamale kultuuriteadvusesse. Sekundaarse kirjanduse ula-tust arvestades ei ole põhitõlgendustest selgelt distantseerivate käsitluste hulk kuigi suur. Kuid nagu ülevaatest selgus, neid siiski leidub. Sekundaarsetest käsit-lustest ilmnev Liivi-tõlgendus järgib põhitõlgenduse üldist arengujoont, liikudes n-õ patoloogiast filosoofiasse. See põhitõlgendusele iseloomulik teisenemine piirneb ühelt poolt Tuglase ja teisalt Talveti käsitlusega, aga peegeldub ka näiteks Luiga (1914) ja Toomas Liivi (2006) käsitluste erinevustes. See aga tähendab ühtlasi, et kontseptuaalne pööre Liivi-tõlgenduses, mida seostatakse Talveti käsit-lusega, on Liivi-tõlgenduse sekundaarses kihis vaikselt juba ammu ajast pulbit-senud.

Liivi retseptsioon tervikuna on rikkalik. See pakub mitmesuguseid teadmisi ja hüpoteese nii Liivist kui loojast, hullunud luuletajast kuni algupärase mõtlejani; ta teostest, värsistruktuurist kuni filosoofilise häälestuseni; kui ka retseptsioonist, loomingu ilmumisest kuni mõjulooni.

2. LIIVI LUULETUNNETUS KIRJANDUSLIKU TRADITSIOONI VAATEPIIRILT

2.1. Uurimisküsimus: Juhan Liiv ja kirjanduslik traditsioon

Liivi-tõlgendusele aluse pannud Tuglas mõõnis, et Liivi erilise kirjutamisviisi kujunemises on teatud tähendus ka luuletaja teoreetiliselt teadlikkusele, tema kunstikäsitusel. Tuglase arvates Liiv „tundis vaenu eeskätt määratud ja vaba fantaasiat takistava kindla värsimõõdu, rütmi ja riimi vastu“ (Tuglas 1958: 400) ning ühtlasi oli Tuglas jõudnud järeldusele, et „need mõisted purunesid tihtipeale tema enese loomingus, ja kaugeltki mitte ainult ta „passiivse algupärasuse“ tõttu. Seda purustamist kannavad nimelt kindlad teoreetilised veendid“ (Tuglas 1958: 400). Ent samas jääb Tuglase tõlgenduse tervikpildis Liivi teoreetiline teadlikkus siiski teise, talle olulisema rõhuasetuse varju, sest Liivi kirjutamisviisi eripära põhjendamise ankrupunkt on Tuglase jaoks lõpuks ikkagi just „passiivne algupärasus“, mis tuleneb luuletaja psüühikahäirest. Tuglase vaateviis on tooniandev kogu 20. sajandi vältel, tema seisukohtadest ei minda mööda analüütilisemat laadi käsitlustes (nt Alekõrs 1960) ega moodsa aja teoreetilise mõtte mitmekesisuses. Kuna Tuglas avastas Liivi uurimisel siiski midagi sedavõrd põhimõttelist, siis on tema tõlgenduse tähtsus ka mõistetav. Tuglase tehtud järeldust, et Liiv „ei kirjutanud oma luuletusi, vaid kannatas nad“ (Tuglas 1958: 424) korrataksegi tõlgendusest tõlgendusse ning Juhan Liivist saab peatükk mitte Eesti mõtte- vaid pigem omamoodi kannatusloos. (Kirs 2015: 68)

Ent nagu Liivi-kaanoni analüüs näitas, on Tuglase Liivi-tõlgenduse kõrval pidevalt aimatav ka teatud kahtlus, et äkki on Liivi kui luuletaja teoreetilist teadlikkust alahinnatud: ehk on ta mõtlejana siiski tuumakam, kui Tuglase loodud vaimuhaige luuletaja kuvand näidata lubab? Põhimõttelise muutuse toob Talveti monograafia, kus autor osutab, et Liivi vaimuhaiguse tähendust on ületähtsustatud (Talvet 2012: 42) ning et Liivi värsside taustaks on sügav ja omapärane eluja kunstikäsitus. Liivi erilise kirjutamisviisi selgitamine n-ö „passiivse algupärasuse“ alusel on hakanud usutavust kaotama ning see toob Liivi-tõlgenduse üldisesse plaani küsimusi, millele ei saa enam endisel, tuglaslikul viisil vastata. Üks selliseid küsimusi on Juhan Liivi kui luuletaja suhe kirjandusliku traditsiooniga.

Tuglas oli kindlal seisukohal, et Liivi lüürika arengut ei saa „seletada mingi välis- ega kodumaise mõjuga“ (Tuglas 1927: 321). Tuglase järgi sündis Liivi eripärane luuletehnika ajal, mil luuletaja oli langenud vaimsesse pimedusse, elades igasugusest kultuurielust isoleerituna maal vanematetalus ja sugulaste juures. Siit oli Tuglasel loogiline järeldada, et välised mõjud ja laiem kirjanduse foon ei saanud Liivi omana tunnetatud kirjutamisviisis kuidagi olulist rolli mängida. Tuglase monumentaalse tõlgenduse mõjul ongi Liivi erilise kirjutamisviisi sündi peetud alati kirjandustraditsiooni väliseks juhtumiks. Kuivõrd on nüüd üha enam jõutud üksmeelele, et Liivi luuleteadlikkust on vaimuhaiguse varjus alahinnatud, ning et Liiv on valitsevast luulenormist täiesti teadlikult eemale liikunud (Talvet

2012, Kirs 2015), siis pole mingit põhjust pidada Liivi kirjandusliku ümbruse suhtes pimedaks. Sellest ongi ajendatud käesoleva väitekirja raamküsimus:

- milline on Liivi kui luuletaja suhe oma kaasaegse kirjandusliku traditsiooniga ning mis rolli on see traditsioon mänginud Liivi luuletunnetuse kujunemisel?

Eesti kirjanduselu 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses, mis moodustab Juhan Liivi kaasaegse kirjandusliku ümbruse, on luule vaatepunktist kõige põhjalikumat uurinud Olesk oma väitekirjas „Теория и практика в поэтической культуре Эстонии (1878–1917)“ (vt Olesk 1989b), mille põhjal on ilmunud ka hulk eestikeelseid artikleid (vt Olesk 1985, 1989a). Liivi kaasaegset kirjanduslikku traditsiooni võikski avada ennekõike Oleski jälgedes. Juhan Liivi ja tema põlvkonna eesti luuletajate (vend Jakob Liiv, Sööt, Tamm, Haava jt), kellega Liiv elavalt suhestus, kujunemisaeg on ennekõike 19. sajandi lõpukümnendid, 1880ndad ja 1890ndad aastad. Olesk ütleb, et eesti luule üldilmet kujundasid 1880ndatel kõige enam Matthias Johann Eisen, Jaan Bergmann ja Grenzstein: „Juhtivaks isamaalüürikuks Koidula kõrvale tõusis Eisen, juhtiv looduslüürik oli Piirikivi, juhtiv lembelüürik Bergmann“ (Olesk 1989a: 152). Nemad pididki olema Liivi põlvkonna kõige vahetumateks õpetajateks. Sajandilõpu luuletraditsiooni kujunemisel on kindlasti oluline tähendus ka varasemate autorite (nagu Mihkel Veske, Ado Reinaldi, Friedrich Kuhlbari jt) loomingul. Iseäranis oluline on Oleski osutus, et 19. sajandi lõpu eesti luule juurdub lõpuks ikkagi rahvusromantilisel kirjandusel, mis loodi juba 1860ndatel aastatel, eesotsas Friedrich Reinhold Kreutzwaldi ja Koidula loominguga: „See rahvusromantiline kõrgpaatose õitse-aeg eesti luules oli niivõrd intensiivne, et mõjutas luule kujundivalikut ja tunde- tooni tegelikult XIX sajandi lõpuni, andes kujunema hakkavale poeetilisele triviaalsüsteemile tema ideelise sisu ja temaatilised raamid“ (Olesk 1989a: 151). Niisiis suures pildis kujunes Liiv luuletajaks selles kirjanduslikus protsessis, mille käivitajad Kreutzwald ja Koidula. Seda kirjanduslikku protsessi on luule arengu seisukohalt nimetatud eesti luule esimeseks esteetiliseks traditsiooniks (Velsker 2017). Mart Velsker on käsitlenud eesti luuleajalugu kui tervikut kolme esteetilise traditsioonina, mida liigendavad kaks murdepunkti: 1) esimene eesti luuleuuendus 20. sajandi alguses (eesotsas Liivi, Ernst Enno ja Suitsuga) ning 2) 1960.–1970. aastate luuleuuendus (Paul-Eerik Rummo, Juhan Viidingu, Jaan Kaplinski jt looming). Juhan Liivi luuletajaks kujunemise aja poeetikast, eesti luule esimest esteetilist traditsiooni, on Velskri järgi kujundanud kõige tugevamalt Koidula oma luuleraamatuga „Emajõe ööbik“ (1867). (Velsker 2017)

Juhan Liivi aegses eesti luule arengus on väga oluline tähendus ka tõlkeluulel, mille mõju Liivile on aga vähe märgatud. Luule tõlkimine eesti keelde intensiivistuski järsult just Liivi nooruspäevil. Eesti Kirjandusmuuseumi eesti ajakirjanduse analüütilise bibliograafia põhjal oli 19. sajandi lõpuks eestikeelses ajakirjanduses ilmunud ligi 500 saksa luule tõlget, kõige rohkem Heinrich Heine, Schilleri ja Goethe luuletuste tõlkeid. Alates 1880ndatest muutus saksa luule kõrval üha tähtsamaks ka vene luule. Tõlgiti ennekõike nn kuldajastu poetide

Mihhail Lermontovi, Aleksandr Puškini ja Ivan Krõlovi loomingut. Saksa ja vene luule kõrval on märgata ungari luuletaja Sandor Petõfi tõlgete rohkust. Oluline on, et pea kõik olulisemad eesti luule arengu määravad, keda eelnevalt mainisin, sealhulgas Juhan Liiv, tegelesid vähem või rohkem ka tõlkimisega. (Kirs 2025: 473)

Liivi kui luuletaja suhteist oma kaasaegse kirjandusliku traditsiooniga, eesti ja maailmaluulega, leidub vaid üksikuid tähelepanekuid. Esimese ja senini kõige ulatuslikuma ülevaate neist seostest on teinud Tuglas (vt 1927: 314–321). Tuglas tõstis elu- ja loomeloolises raamistikus Liivi mõjutajatena esile vend Jakob Liivi ja ülemust Grenzsteini ning need rõhuasetused ongi jäänud Liivi käsitlemisel püsima. Maailmaluule kontekstis on Tuglas küll osutanud mitmele nimele (Heine, Goethe, Schiller, Lermontov, Nikolai Nekrassov, Ivan Nikitin), kuid tema sisuliseks panuseks jääb see, et ta näitab Liivi luule lähedust vene luuletaja Aleksei Koltsovi loominguga, leides, et „Aleksei Koltsovil igatahes on suurem mõju olnud kui ühelgi teisel väliseeskujul“ (Tuglas 2013: 357). Teine oluline Liivi uurija, Vinkel, võtab kokku Tuglase rõhuasetused (vt Vinkel 1964a: 39–41, 57–58), aga tõstab ideoloogilises surves veel enam esile Liivi suhteid vene kirjandusega (Vinkel 1951). Kuigi Juhan Liiv sai vene kirjandusega tutvuda ennekõike saksa keele vahendusel, on Liivi-tõlgenduses 20. sajandi vältel toonitatud pigem Liivi vene- kui saksasuunalist mõju. Erinevalt varasematest uurijatest tõstab Talvet kõige rohkem esile Liivi ja Heine luule lähedust (2012: 34–35). Üksikosutusi Liivi kirjanduslikele kontaktidele, huvidele või eeskujudele võib leida ka sekundaarsetest käsitlustest. Näiteks on Alekõrs osutanud Tamme loomingu uuringute foonil, et Liiv on saanud mõjutusi vene rahvaluulest (Alekõrs 1960: 591), Salu on tõmmanud motiivipõhiseid paralleele Liivi ja Petõfi loomingu vahele (Salu 1961), samuti on Terras vaagunud Liivi luulet avarama poeetilise kultuuri valguses (Terras 1965), Ain Kaalep on selgitanud Liivi ja Heine luule sarnasuse kvintessentsi (Kaalep 1987: 1553), Liina Lukas on pidanud ettekande Liivi suhetest Heine ja Goethe loominguga (Lukas 2024).

Sellegipoolest on olnud peamine käsitleda Liivi kirjandustraditsiooni välise autorina. On domineerinud tuglaslik eeldus, et „Liivi luule kuni 1893. aastani ja pärast seda – need on oma tüüpilisemais avaldusis siiski kaks eri maailma“ (Tuglas 1958: 393). On arvatud, et nooruses võisid Liivil olla teatud eeskujud, ent kuna n-ö tõeliseks luuletajaks saab Liiv haigusejärgselt, pole need kirjanduslikud suhted mänginud olulist rolli tema eripärase luuletehnika kujunemisel. Käesolevas doktoritöös toon kokku varasemad üksikud tähelepanekud Liivi kirjanduslikest suhetest ning käsitlen süsteemselt Liivi kui luuletaja suhet oma kaasaegse kirjandusliku traditsiooniga. Doktoritöö põhiküsimus liigendub kaheks, puudutades Liivi luuletunnetust nii teoreetilise kui ka praktilise külje pealt.

- Milline on Liivi luulekäsituse, tema luuleteoreetilise mõtte suhe kirjandusliku traditsiooniga?
- Milline on Liivi luulepraktika suhe kirjandusliku traditsiooniga?

2.2. Uurimuse meetodika

Ülesanne kaaluda Liivi luuleteoreetilise mõtte ja luulepraktika suhteid kirjandusliku traditsiooniga ja selles tähenduses Liivi loomingut kirjandus- ja mõtteajalooliselt kontekstualiseerida, eeldab ennekõike komparatiivset, võrdlevat uurimist. Kuid meetodika valimisel tuleb lisaks uurimisülesandele arvestada esmalt Liivi loominguga kui uurimismaterjali eripäradega. Kõigepealt tuleb mõista, kuidas Liivi looming, tema tekstide korpus, on lugejale analüüsimiseks, kõrvutamiseks, teaduslikuks käitlemiseks üldse antud. Nagu eelnevalt osutasin (vt lk 15), koosneb Liivi pärand neljast valdkonnast: 1) proosa, 2) kirjad, 3) kriitikatööd ja memuaarsed kirjutised ning 4) luule. Esimene oluline probleem on see, et osa Liivi loomingust pole trükkis ilmunud või on unustatud omaaegsesse, 19. sajandi lõpu ajakirjandusse. See probleem ilmneb Liivi luules: näiteks on jäänud käsikirja luuletaja koostatud esimene luulevihik „Õied ja okkad“ (EKM EKLA, f 163, m 4:15). Kuigi mõni luuletekst sellest käsikirjast on avaldatud hilisemates, uurijate koostatud luuleraamatutes, on „Õite ja okaste“ tekstikorpus jäänud arvestatavas osas lugejatele tundmatuks. Sama probleem ilmneb veel teravamalt Liivi kriitikas. Kui suur osa Liivi proosast, kirjadest ja luulest on raamatumahus korduvalt ilmunud, siis Liivi kriitiline pärand on jäänud lugejale vägagi võõraks: kriitika varasem osa on jäänud 19. sajandi ajalehtedesse, see tähendab raamatuväljaannetest välja, ning hilisem osa on ilmunud küll raamatuväljaannetes, kuid see on laiali erinevate väljaannete vahel⁵. Teine oluline probleem seisneb selles, et avaldatud Liivi tekstide korpuses on tekstivalik ja ka -kuju üsna kõikuv: erinevad uurijad on avaldanud Liivi loomingut küllaltki erineva koostamis- ja toimetamis- põhimõtte alusel. Sellest probleemist on teinud ülevaate Vinkel artiklis „Juhan Liivi loominguga tekstoloogiline saatus“ (1993). See probleem puudutab eriti Liivi luulet, kuid osalt ka tema muud pärandit. Niisiis, Liivi looming pole tervikuna lugejale kättesaadav, aga ka see osa, mis on raamatuväljaandena ilmunud, kätkeb mitmesuguseid tekstoloogilisi probleeme. Siinse doktoritöö meetodikas peab olema esimene samm tekstoloogiline lähenemine, sest kõigepealt tuleb töötada selle nimel, et üldse Liivi loomingule õieti ligi pääseda.

Üldine määratlus on, et tekstoloogia on „filoloogia haru, mis uurib vanade tekstide ajalugu ning tegeleb nende kriitilise kontrollimisega, algse kuju kindlaksmääramisega ja trükkis avaldamisega“ (EKSS). Kuigi uuritavate objektide hulka võivad põhimõtteliselt kuuluda igasugused tekstid, on tekstoloogia uurimisobjektiks sageli kirjandustekstid. Üheks põhjalikumaks tekstoloogia alaseks käsitluseks on Siegfried Scheibe, Waltraud Hageni, Christel Lauferi ja Uta Motzschmanni koostatud „Vom Umgang mit Editionen. Eine Einführung in Verfahrensweisen und Methoden der Textologie“ (1988). Tekstoloogia alused pandi paika sajandid tagasi renessansiajal, mil tärkas laiem huvi klassikalise kreeka ja rooma kirjanduse vastu, kuid samas saadi aru, et need tekstid levivad oluliste

⁵ Nagu eespool osutatud, olen nüüdseks ise doktoritöö uurimistulemuste põhjal Liivi kriitikatööde valiku raamatuna koostanud ja avaldanud – „Vulise ojakene rohkem. Publitistika ja kriitika“, 2024.

erinevustega mitmes variatsioonis. Tekstoloogia on justkui abiteadus, mis ei tegele ise teksti tõlgendamise või võrdlemisega nagu kirjandusteadus, vaid pigem pakub vajalikku eeltööd selleks, et edaspidine tõlgendamine saaks olla võimalikult täielik: tekstoloogia püüab valgustada läbi teksti ajalugu. (Scheibe jt 1988: 26) Tekstoloogia kui iseseisva teadusdistsipliini ülesanne on uurida tekstiajalugu (*Textgeschichte*), seega ka kujunemis- (*Entstehungsgeschichte*) ja levikulugu (*Wirkungsgeschichte*) (Scheibe jt 1988: 22) – viimasega peetakse silmas ennekõike teksti toimetuselugu, millesse on kaasatud teisi inimesi peale autori enda (Scheibe jt 1988: 193–194). Tekstoloogia põhitegevuseks on autori üksikteose või koguloomingu teaduslike väljaannete ettevalmistamine (Scheibe jt 1988: 25). Mihhail Bahtini järgi on tekstoloogia „kirjandustekstide teadusliku reprodutseerimise teooria ja praktika“ (Bahtin: 1987: 213). Tekstoloogia raskuskese näib seisnevat selles, et kui ühelt poolt on ülesanne määrata kindlaks teksti algkuju ning teiselt poolt valmistada seesama tekst ette trükiks, siis sageli on teksti ajalooline algkontekst ja kaasaegne trükikontekst väga erinevad ning algset teksti tuleb taas luua, reprodutseerida, arvestades ka uut, ilimumisaegset olustikku.

Doktoritöö esimene põhiartikkel „Jüri Talvet Juhan Liivi radadel“ ongi pühendatud Liivi loomingu tekstoloogilisele vaatlusele, milles tegelen Liivi luule tekstiajaloo analüüsiga. Liivi luuleloomingu avaldamisproblematika uurimisel on oluliseks toetuspunktiks ka teatmeraamat „Juhan Liiv (1864–1913). Bibliograafia“ (1999) ning Talveti kirjutis „Ränd Liivi luule käsikirjades. Käsikiri ja kaanon“ (Talvet 2012: 107–224). Kuna doktoritöö keskmes on Liiv kui luuletaja, keskendun artiklis tema luuleloomingule. Tekstoloogilisest vaatepunktist, uurides Liivi luule algvariante ja avaldamise ajalugu, võiks Liivi luuleloomingu jagada neljaks: 1) algmaterjal (Liivi käsikirjad, mille põhiosa asub Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolises Arhiivis ning luuletaja eluajal ajakirjanduses ilmunud tekstid erinevates väljaannetes); 2) Tuglase avaldatud Liivi luule (kõige olulisem väljaanne „Juhan Liivi luuletused“, 1926); Vinkli avaldatu (olulisim kogu „Sinuga ja sinuta“, 1989) ja 3) Talveti avaldatud Liivi luule („Lumi tuiskab, mina laulan“, 2013). Uurin artiklis, kuidas Liivi luule avaldamine tänapäeval, s. o Talveti Liivi-väljaanne, erineb ajaloolistest avaldamisviisidest ehk Tuglase, ennekõike aga Vinkli koostatud väljaandest. Eritlen luuleraamatut „Lumi tuiskab, mina laulan“ võrdluses varasemate põhiväljaannetega, lähtudes viiest vaatepunktist: esiteks toon välja uued, seni avaldamata Liivi luuletekstid; teiseks osutan uutele tekstiosadele; kolmandaks eritlen Talveti tekstiparandusi; neljandaks kaardistan luuleraamatust välja jäänud tekstiosi; viiendaks toon välja olulisemad terviktekstid, mida erinevalt varasemast pole raamatusse valitud. Küsimuse all on niisiis tekstivalik ja teksti redigeerimine. Analüüs näitab, et Liivi luule väljaandmisel teisenev tekstikorpust on üllatavaltki suur: ainuüksi Vinkli ja Talveti tekstivalikute võrdluses moodustab see teisenev korpust arvestatava osa neis raamatutes ilmunud luuletuste koguarvust. Artiklis tehtud tekstoloogiline vaatlus võimaldab tajuda Liivi luule trükikuju oma nüansseerituses. Kuna Liivil on juba algmaterjali tasandil ühest luuletusest mõnikord mitu varianti ning tema luule avaldatud kujus on palju erinevusi, siis ei saa Liivi luulet süvitsi vaadelda ühe konkreetse trükiallika

põhjal, vaid tuleb hoida lahti tekstoloogist vaatepunkti ning käsitleda Liivi luulet avatud tekstiajaloo taustal.

Kui tekstoloogiline perspektiiv on avatud, saab tulla väitekirja põhiküsimuse juurde. Liivi loomingu ja kirjandusliku traditsiooni vahekorra vaatluse kõige üldisem metoodiline raamistik on võrdlev kirjandusteadus. Seab see ju oma sihiks vaadelda erinevate rahvuskirjanduste (tekstide, autorite, ephohide või voolude) ilminguid või arenguid nende omavahelistes ajaloolistes mõjusuhetes (Wilpert 1969: 820). Võrdlevat kirjandusteadust võibki käsitleda omamoodi suhteteadusena (*Beziehungswissenschaft*), mis võimaldab vaadelda tekstide kontraste, vastavusi, tüpoloogilisi, geneetilisi vm seoseid (Zymner, Hölter 2013: 3). Kitsamalt võiks siinset vaatlust määratleda kui kirjandusajaloolist kontekstualiseerivat lähenemist, mille eesmärk on paigutada Juhan Liivi teosed tema kaasaegse eesti ja maailmakirjanduse taustale.

Kuna doktoritöö uurimisküsimus liigendub kaheks, on üheks ülesandeks kontekstualiseerida Liivi luuleteooriat ja teiseks ülesandeks teha sama tema luulepraktikaga. Nendele ülesannetele on pühendatud vastavalt doktoritöö teine ja kolmas põhiartikkel. Nii Liivi luuleteoreetilise mõtte kui ka ta luulepraktika paigutamisel kirjanduslikku konteksti üritan kõigepealt rekonstrueerida Juhan Liivi kirjandusliku ümbruse ning kaardistada Liivi kui luuletaja kontaktid sellega. Kombates, millist kirjandust Liiv luges, arvustas, analüüsis, tõlkis, millises vaimses õhustikus ta elas ja töötas, proovin fikseerida selle horisondi, mille taustale Liivi loomingu võrdlevalt asetada. Siinjuures lähtun ennekõike Liivi enda loominguulises pärandis antud viidetest, iseäranis tema kriitikatöödest. Sisendit annavad ka luuletaja kaasaegsete mälestused. Materjalides orienteerumiseks on suureks abiks varasemate uurijate, Tuglase, Vinkli ja Talveti tähelepanekud. Kui relevantes autorid ja tekstid on leitud, eritlen lähemalt luuleteoreetilisi haakumisi, nii Liivi tehtud otsuste viidete kui ka implitsiitsete paralleelide või edasiarenduste põhjal. Luuletekstide mõjusuhteid vaagides pööran tähelepanu kõikvõimalikele poeetilistele tahkudele, alustades värsimõõdust ja lõpetades motiivide või meeoleolu dünaamikaga.

2.3. Liivi kriitikapärand kui uurimuse nurgakivi⁶

Alustuseks on oluline küsida, kust saada andmeid Liivi kirjandusliku ümbruse tuvastamiseks. Sellest, millise kirjandusega Liiv tegeles, saab kõige selgemat aimu tema kriitikatöid lugedes. Probleem on aga selles, et Liivi kriitikapärand on jäänud ta loomingu avaldamisest ja käsitlemisest kõrvale ning kõigepealt tuleb see valdkond avada.

⁶ See alapeatükk (2.3.) põhineb alates teisest lõigust lk 38 kuni eelviimase lõigu lõpuni lk 43 otseselt minu artiklil „Juhan Liivi kriitiline pärand“ (vt Kirs 2024), mis ei kuulu doktoritöö koosseisu eraldiseisva põhiartiklina. Artikli teksti on doktoritöö katuspeatükis mõnevõrra kohendatud ja osa teksti välja jäetud.

Kriitikapärandi alla paigutuvad ühelt poolt Liivi varased, ajakirjaniku-aastate publitsistlikud tööd ja arvustused ning teiselt poolt hilisemad autobiograafilist laadi mõnevõrra krüptilisemad enesevaatlused ja esseed. Sarnaselt on Liivi loomingu liigendatud ka teatmeraamatus „Juhan Liiv. Bibliograafia“ (1999). Nii-võrd erinevaid kommenteerivaid tekste, võib küll vaid tinglikult nimetada Liivi publitsistikaks ja kriitikaks, tema kriitikapärandiks.

Liivi luule, proosa ja kirjad on leidnud küll mitte täielikku, kuid siiski ulatuslikku avaldamist ja arvestatava põhjalikkusega uurimist. Sama ei saa öelda ta kriitikapärandi kohta. Liivi kriitikapärandi varasem osa on jäänud peaaegu täielikult ta loomingu väljaandmisest kõrvale. Seda ei avaldanud Tuglas, kes koostas „Juhan Liivi kogutud teoksed“ (1921–1935), ega ka Vinkel, kes pani kokku mahuka, kogutud teoste formaadis Juhan Liivi raamatu „Teosed. Proosa. Luule“ (1954). Mõne üksiku teksti Liivi kriitikapärandi varasest osast on Tuglas ja Vinkel siiski avaldanud ning mõni üksik tekst on esindatud ka antoloogias „Eesti kirjanduskriitika 1875–1900“ (vt Taev, Verev 1984). Liivi kriitikapärandi hilisemat osa on uurijad rohkem väärtustanud. Mitte niivõrd huvist Liivi kriitilise mõtte, kuivõrd huvist ta eluloo ja loomepsühholoogia vastu, pöördus Tuglas Liivi kriitikapärandi hilisema osa poole ning avaldas Juhan Liivi kogutud teoste esimeses köites „Enesest ja teistest“ (vt Liiv 1921) Liivi autobiograafilised enesevaatlused. Vinkel aga jättis need enesevaatlused täiesti kõrvale, kuid avaldas Liivi proosaraamatus „Õöl on üheksa poega“ (vt Liiv 1996b) lugejale varasemalt tundmatut Liivi hilist esseistikat. Nii on Liivi kriitikapärandi varasem osa jäänud 19. sajandi ajalehtedesse ning hilisem osa pillatud laiali eri raamatute vahel.

Niisama tagasihoidlik on olnud Liivi kriitilise pärandi uurimine. Paaris lühikäsitluses, Vinkli artiklis „Juhan Liiv ja tema aja kirjanduslik mõte“ (1964) ja Rudolf Põldmäe artiklis „Juhan Liiv mõningate kirjanduslike vaidluste keerises“ (1964), on puudutatud Liivi kirjanduskriitikat. Nähtavasti on see uurimistegevus andnud ka teatud kindlust, sest alates nõukogude aja mahukast kirjandusloost „Eesti kirjanduse ajalugu“ (vt Annist jt 1966), mille kolleegium langeb osalt kokku ka Liivi uurijatega, on Juhan Liiv hakanud kuuluma eesti kirjanduslukku ka kriitikuna. Sellegipoolest pole Liivi kriitikapärandit süstemaatiliselt uuritud ja tegelikult on see jäänud lugejale tundmatuks. Järgnevalt annan ülevaate Liivi kriitilisest pärandist.

Juhan Liiv astus kirjasõnas avalikult üles kõigepealt publitsistina. Esimest korda pääses tema sõna trükki 1881. aastal, kui ta saatis koos teiste koolipoistega ajalehte teate „Eesti Kirjameeste Seltsist välja astunud“, millega sekkuti omal viisil Jakob Hurda ja Carl Robert Jakobsoni vastasseisust tekkinud polemikasse. Liivist sai ajakirjanik ja see jäigi ainsaks järjepidevaks ametiks ta elus. Ajakirjanikutööd alustas ta Tallinnas 1885. aastal Järve juhitud Virulases, kus samal ajal töötas Liivist tunduvalt erinev noor Eduard Vilde. Ajakirjanikuna arenes Liiv jõudsalt Viljandi perioodil, Jüri Peedile kuulunud Sakalas, kus ta töötas aastatel 1888–1889 küllaltki omapead. Kõige pikemalt tegutses Liiv Tartus, Oleviku toimetuses aastatel 1890–1892, kus juhtis tööd peatoimetaja Grenzstein. Toimetusse kuulusid abilistena veel luuletaja Sööt ning kirjanikud-kriitikud Georg Eduard Luiga ja Saal. See jäi Liivi viimaseks ametlikuks töökohaks. Pärast

psüühikahäire avaldumist 1893. ja 1894. aasta vahetuse paiku ei osalenud Liiv kuni elu lõpuni avalikus kriitilises mõttevahetuses peaaegu üldse.

Aastaist 1881–1894 on Liivilt ilmunud üle kuuekümne ajakirjandusliku kirjutise. Mõni neist on väga lühike teade, kuid enamik siiski artikli, ülevaate, arvustuse või vastulause tüüpi kirjutised. Liiv rääkis kaasa mitmesugustel teemadel, elades kaasa eesti teatrile, refereerides arutlust kiiruse määratlusest ning muretseedes eesti kultuurilise ja ühiskondliku tuleviku pärast, kuid kõige rohkem on ta arutlenud kirjanduse üle. Hilisemast ajast, aastatest 1895–1913, on Liivilt ajakirjanduses ilmunud vaid üks arutlus. Ent mingil määral ta jätkas elu ja kirjanduse kommenteerimisega, proovimata oma kirjutisi küll suuremas osas avaldada. Pärast vaimset murdumist oli tema vaatluste objektiks paljuski enese isik ja elu. Ta püüdis endale ja teistele seletada, mis temaga õieti juhtus. Kuid mingil määral kirjutas ta edasi ka ühiskondliku ja kirjandusliku mõtte kriitikat, seda ennekõike loometee päris lõpus.

Liivi kriitikapärandi haaramist raskendab mõnevõrra autorsuse küsimus: suur osa Liivi publitsistikast, mis ilmus 19. sajandil ajakirjanduses, on avaldatud eri pseudonüümide all ning samas on kindel seegi, et Liiv avaldas mitmeid kirjutisi üldse ilma igasuguse allkirjata. Liivi kriitikapärandi kaardistamise aluseks on teatmeramat „Juhan Liiv (1864–1913). Bibliograafia“ (1999). Selle koostamisel said bibliograafid konsulteerida Liivi loomingu ilmumise üksikasjade kõige parema tundja Vinkliga. Uurijad on välja selgitanud Liivi põhilised pseudonüümid. Publitsistikas kasutas ta järgnevaid: §§; Suguvend Leto; -w.; L-w; Rändaja; Noor peiu J; . . . ; -n (vt Kivi jt 1999: 329). Lisaks on ilmsiks tulnud ka mitmeid töid, mille all pole Liivile osutatavat allkirja, kuid mille kuuluvus Liivile on siiski kindel. Samas jääb siiski väike tekstide ring, mis on küll Liivile omistatud, kuid mille seostamise alus Juhan Liiviga ei ole mulle täielikult teada. Seega on autorsuse usaldusväärsuses laias joones neli järku: 1) teksti all seisab Liivi enda nimi, 2) Liiv kasutab mõnd talle omast pseudonüümi, 3) teksti all pole allkirja, kuid on tõendatud selle kuuluvus Liivile, 4) teksti all pole mõnd Liivile omast märki ja selle kuuluvust Liivile pole põhjalikumalt kommenteeritud. Viimasesse järku kuuluvad näiteks tekstid: „Voorimees oli õige“, „Seltsid“, „Eesti kirjanduse tõine võidupidu“, „Eesti Kirjameeste Seltsi koosolek 2. Märtsil“, „Eesti Piibli ümberpanemise lugu“, „Vambola“, „Eelkäimine ja järelkäimine“, „Kirjanduslik küsimine“ (vt Kivi jt 1999: 146–150). Lisaks leidub üks tekst – „Eesti kirjaviisi komisjon“ (1887) –, mille lõpus on Liivile osutatav allkiri –w, ja mida ongi peetud Liivi tekstiks nii tõlgenduses kui ka bibliograafias, kuid mille autorsuses on siiski ka teatud kahtlused: „Tõenäoliselt ei kuulu nimemärgi w all Virulases ilmunud informatsioon Tartus toimunud Eesti kirjaviisi komisjoni koosolekust Liivile“ (Vinkel 1996a: 2019), on pakkunud Vinkel. Ehk on selle märgi taga mitte Virulasele kaastööd saanud Lii-w, vaid peatoimetaja Jär-w ise? Seega on väike arv tekste, mille suhtes ei saa praeguses uurimisseisus olla täiesti kindel, et need kuuluvad Liivile ning nendele töödele ma väitekirjas ei toetu. Liivi kriitikapärandi võiks jaotada kolmeks: 1) varased päevakajalised kirjutised ja 2) varane kirjanduskriitika ajakirjaniku päevilt; 3) hilismõtted. (Kõik Liivi kriitikatööd,

millele alljärgnevas ülevaates osutatakse, on leitavad raamatust „Vulise ojakene rohkem“, 2024).

➤ Päevakaja

Liiv kirjutas reisikirju ümberkaudsetest oludest, rahvavalgustuslikke referaate, artikleid eesti kultuuri ja ühiskonna probleemidest ning ülevaateid kohalikest sündmustest. Ajakirjanikuna töötades oli Juhan Liiv noor mees, tegelikult vaid 20ndates eluaastates. Juba sel ajal avaldub tema väga hea pajatamisvõime. Eriti hästi ilmneb see reisikirjades ja töödes nagu „Kodaverest“, „Otsakene reisikirja“, ja „Mis teie arvate?“. Nendeks kirjadeks sai ta innustust linnast koduste juurde käies. Teinekord on tema heas jutustiilis ka tubli annus ironiat („Ega’s ma nalja sõber ole“, „Jänesse kiri jänestele“). Ajakirjanikutöö oli ühtlasi rahvavalgustuslik perspektiiv ja selle tarvis oli tavaks tõlkida-refereerida materjali ka teistest, ümberkaudsetest saksa- ja venekeelsetest lehtedest. Liiv töötas saksa keele baasil ja suhestus aktiivsemalt saksakeelsete lehtedega (Neue Dörptsche Zeitung, Düna Zeitung jt). Neist pärinevad ka Liivi mõningate referaatide algallikad. On tähelepanuväärne, kuivõrd erineva ja ebaluulelise ainesega noor ajakirjanik tegeles („Suu kodakondsed“, „Mis on ruttu?, „Loomade kaitsekombed ja kaitsevad omadused“), ent paleuslike ideede kõrval vajasid inimesed tõesti näiteks õpetust hammaste hooldamisest.

Liivi varase publitsistika keskseima osa moodustavad artiklid. Liiv arutleb mitmesugustel kultuuriteemadel, puudutades ajakirjandust, haridust, rahvakombeid ja muud („Kas ajalehtede paljus raamatute ostmist ja lugemist vähendab?“, „Laste kirjavara“, „Segakoolid Soomes“ jt). Nendest artiklitest peegeldub ka see kultuurifilosoofiline kontekst, milles Juhan Liiv mõtlejana on kasvanud (Jean-Jacques Rousseau’, Johann Gottfried Herderi jt ideed). Liivi seisukohad, kuigi väljendatud mõnikord omaaegses (patriarhaalses) keeles, on mitmel puhul küllalt kaasaegsed, iseäranis tema poolehoid uuele koolisüsteemile: „Kool olgu õppimise, kodu puhkamise ja mängupaik. Siin ei anna koolmeistrid lastele mitte seljätäiede kaupa ülesandeid kodu kaasa, mille läbi lapsi ja laste vanemaid ja tervet kodust perekonna elu koormatakse“ (Liiv 2024a: 59), refereerib Liiv. Üldse hakkab tema publitsistikast laiemalt silma teatud uuenduslikkuse nõue – seda nii eestlase vaimu- kui ka kartulipõllul.

Mõnes Liivi artiklis avaldub selgemalt kirjaniku poliitiline vaimsus (nt „Õige koha pääl“). Kui noor Liiv kirjutas sel ajal veel üsna vesiseid ilukirjanduslikke tekste, siis mõtlejana pole ta mõni kaunishing, soovitades inimestel koguda kõigepealt mitte väliskirjandust, vaid põlluteaduslikke kirjutisi. Üheks põhiteemaks on Liivile Eesti seltsid. Liivi ühiskondlik-poliitilised sõnavõtted võivad tema harjumuspärase üdini isamaalise kuvandi kõrval aga ka üllatada truualamlikkusega Vene võimule („„Aeg annab arutust““, „Pilk mineviku, oleviku ja tuleviku peale“, „Uue aja nähtused ja nõudmised“). Selle juures on kolm olulist momenti. Esiteks vastanduti Jakobsoni jälgedes baltisakslastele ja selles vastanduses liikusid lootused osalt Vene võimule. Teiseks juhtis Sakalat, kus kõik need tekstid ilmusid, võimutruu peatoimetaja Peet. Kolmandaks ja määravaks on aga asjaolu,

et Juhan Liiv pidas kevadsuvel 1889 läbirääkimisi Sakala äraostmiseks. Kui vaadata nende kolme poliitilise teksti ilmumisandmeid, siis selgub, et need kõik on ilmunud just selsamal suvel. Neis tekstides avalduva võimuülistusega valmistas Liiv ette pinda, et saada luba lehe omandamiseks (selle kohta vt ka Vinkel 1964a: 43). Seega tuleb neid poliitilisi seisukohti käsitleda mitte siiraste seisukohtadena, vaid pragmaatilise strateegilise hoiakuna. Juhani vend Jakob kirjutab oma mälestustes (1936: 139), et pärast oma Venemaa-reisi 1887 sai talle selgeks venestuse tegelik sisu ja koju jõudes tutvustas ta seda ka oma nooremale vennale. Hiljemalt 1890. aastast kohtame sellesuunalisi mõtteid ka Juhan Liivi enda tekstides, aga vahest juba ka luuletuses „Äraandja“ (1887).

Lisaks poliitilise värvinguga kommentaaridele leidub Liivi kriitikapärandis päevakajaliste kultuurisündmuste arvustusi ja ülevaateid („Kontsert“, „Näitemäng“ jt). Liivi esimene arvustus on Alatskivi mõisas toimunud näitemängust (1884). Need on sisult kerge kaaluga, ent tutvustavad siiski Liivi kui ajakirjaniku kõige igapäevasemat tööd ja pakuvad kohati ka ilmekaid kirjeldusi. Sest kust mujalt Liivi loomingus võiksime leida sellist, seksuaalseltki motiveeritud kirjeldust kui näiteks ta kontserdiarvustuses: „Vahetekk tõmmati ülesse ja 8 Läti lauljat, nendest 4 neidu Läti rahvariides, pärja sarnased mustad, valge ülelindiga ümbrused juustes, must pihik valge rinnaesisega ja lühikesed triibulised pooleni sääreni ulatuvad kuued selgas, mille ääre alt valgis sukkis jalad seda meelitamalt välja paistsivad. Vististe ei ole ühelgi pealt kuulajal [---] asja, oma tulekut kahetseda“ (Liiv 2024a: 80).

➤ Kirjanduskriitika

Liivi varastes kirjanduslikes arutlustes ja juhtkirjades on põhiküsimuseks eesti kirjanduse edasijõudmine („Meie kirjanikud ja luuletajad“, „Eesti kirjandus kui praegune arutuse asi“, „Meie parema kirjanduse edendamiseks“ jt). Edendamist takistab Liivi sõnul „Eesti rahva vähene hulk, haridus, vähe haritud kirjanikud, puudulised, parteilikud kiidu ja laidu kriitikad jne“ (Liiv 2024a: 103). Eriti rõhutab Liiv viimast aspekti. Ta saab varakult aru, et eesti kirjanduse käekäik on jäänud kängu: „Meil ei ole ka seda lootust, et mõni tublim, tõistest kõigist kõrgem vaim tähena kirjanduse taevas helendama hakkaks – meie tähe taevakene on liig veikene, veel veiksem hulk oskaks seda hiilgust ära tunda“ (Liiv 2024a: 104). Seda ütleb ta juba 1887. aastal. Uuemat kirjandust hindab Liiv sõnadega „pahn ja põhk, põhk ja pahn“ (Liiv 2024a: 104). Üheks lahenduse sammuks pakub just tema välja kultuurkapitali esmase idee: „Kes keelab näituseks, et meie üht kirjanduse kapitali ei võiks asutada, millest kirja tööde trükkimisele abi võiks tulla ja kirjanikkudele, kui töö seda väärt, nende vaev võiks tasutud saada“ (Liiv 2024a: 105). Kuigi ta leiab eesti uuest luulest ka kiiduväärset, näiteks Anna Haava („Eestis laulukevade“), siis laulukevade rõhutamine on mõnevõrra saanud võimendust poleemikast nendega, kes süüdistavad eesti kirjandust mõttetus luuleudus („Oma Maa „Luuleaeg““ jt).

Liiv kritiseerib artiklites ilma üleliigse aukartuseta omaaegse kultuurieliidi – Bergmanni, Jõgeveri ja Hermanni – kirjandus- ja keelekäsitlust. See silma hakkav

söakus tarvitada mistahes küsimuses julgelt omaenese mõistust annab värvi ka tema kirjanduslikele arvustustele. Ta arvustab julgelt ja selgelt Grenzsteini, tolle aja ühe kõige olulisema lauliku ja oma tulevase ülemuse tekste: „Nendes lauludes on küll keel kena (kõlksud välja arvatud), mõte lahe – aga ka rohkem ei ühtegi. Nad on nagu jääs lilled, mis küll kenad, aga kellegi südant ei soojenda“ (Liiv 2024a: 121). Liiv paneb juba noore arvustajana luule hindamisel panused mitte poeetilistele efektidele, vaid tunde edastamise võimele. Tema arvustuste amplituudasse kuulub eesti luule („Liina Täker'i luuletused“ jt), proosa („Maimu“ jt), ja mõttekirjandus („Päris ja prii“ jt) ning otsati ka maailmakirjanduse tõlge („Turgenjevi luule kõnes“).

Kõige tuntum osa Liivi kirjanduskriitikast on tema Vilde-kriitika. See saab avalikuks 1887. aastal, kui Liivi häirib Vilde kirjanduslik liiderlikkus („Mõni sõna seletuseks“, „Vastus“). Nendevahelise poleemika tulipunktiks kujuneb eesti kirjanduses kuulsaks saanud karikatuuride joonistamine Vilde „Suguvend Johanneses“ ja Liivi „Ühe kirjaniku päevaraamatus“ 1891. aastal. See kirjanduslik vastasseis aktiveerub ka kriitika tasandil, kui Olevikus ilmub sama aasta lõpus ja uue aasta alguses mitu Vildet ründavat märkust („Hra Vilde nõudis ...“ jt).

Eriti huvitavad on Liivi viimased ajakirjanikuna avaldatud kirjanduslikud arutlused ja esseed – pärast mida ta asubki kirjanikuteele. 1892. aasta alguses, kui Liiv kirjutab viimase poole aasta uue kirjanduse ülevaadet, leiab ta, et kuigi juturaamatute trükiarv on tublisti kasvanud, pole tegelikult laual ainsatki head raamatut, „niisuguseid, nagu neid kord Kreutzwaldi, J. W. Jannseni ja Koidula suled andsivad, ei ole mitte ühte ainust“ (Liiv 2024a: 158) ning teeb otsustava järelduse: „Nii on meil oma praeguse kirjanduse seisukorra üle kõige vähem asja uhke olla, olgu see aja, raamatu kirjutajate, kirjastajate, trükkijate, vaesuse, tui-muse ehk veel mõne teise asja süü“ (Liiv 2024a: 158). Uinuva eesti kirjanduse kõrval tunnetab Liiv ühtlasi kriitika jätkuvat suutmatust. Ta kirjeldab väga tabavalt, kuidas kriitika üldse praktikas käib: „Praegu tuuakse mulle uus raamat kätte, saatja palub: arvusta! Ent minakene hakkab arvustama ja mõtlen: Raamat ei ole suur asi, aga ta kirjutaja on mulle tuttav mees, võtab minu tööst osa, tal on teiste ees oma mõju, ta on – ise ka hää mees, või mis ma tast laitma hakkab? Ta raamat on sõbra trükikojas ehk minu kulul trükitud – siin ei või just laita! Teine tee oleks vaikimine, aga siis jäeks raamat seisma – üks tee jääb üle, kiidame siis! Kui ka mitte muud, siis paberit ja trükki, ja ennäe rõõmu, terve nahaga ja, päälegi mõlemate kasuks, oleme kimbatusest väljas!“ (Liiv 2024a: 160). See on aeg, mil Liiv tajus üha teravamalt eesti kirjanduskultuuri väsinud olemust, tema igakülget tühjust. Kuid samal ajal tegeles Liiv pikemalt ka Kreutzwaldi kirjavahetusega, mis pidi kinnitama arusaama, et ka eesti keeles on suur kirjandus vägagi võimalik ja selle üheks selgeimaks näiteks on „Kalevipoeg“, mis tema sõnul „kestab põlvest põlve ja jääb igal ajal kõige tähtsamate tööde liiki“ (Liiv 2024a: 170). Nende kogemustega lõppes Liivi ajakirjanikutöö ja ta alustas kutselise kirjanikuna.

➤ Hilismõtted

Siia kuuluvad Liivi mitmesugused mõtteavaldused hilisemast ajast, kõigepealt ta eluloolise kallakuga kirjutised („Kohtutele ja erainimestele“, „Minu lugu“, „Katse“ jt). Need tekstid redigeeris trükiks ja avaldas Tuglas 1921. aastal raamatus „Enesest ja teistest“ ja andis teose lõppu paigutatud osas „Seletused ja täiendused“ ka olulist teavet (vt Tuglas 1921a: 89–100). Need kirjutised on ennekõike Liivi märkused tagakiusamisest ja elust-olust, kirjutatud 1895–1911. Tuglas ütles nende kohta, et „Liivi autobiograafilised katsed on lootuseta närvihaige inimese eneseavaldused“ (Tuglas 1921b: 7). Kui need ei näita kuidagi Liivi kriitilist mõtlemist, vaid mõtlemise lagunemist, siis miks üldse pidada neid osaks Liivi kriitikapärandist? Liivi hiline kriitika on tervikuna autobiograafiline, selgedki arutlused vahelduvad elulooliste põigetega, mis tähendab, et elulooline pildistik on osa tema hilisemast kriitikast. Või äkki olekski õigem öelda teistpidi: Liivi hiline – ja tegelikult väga selge ja tabav kriitika – avaneb autobiograafilises raamistikus. Raske on üht teisest eraldi vaadelda, seetõttu peavad olema antud mõlemad. Mõelgem ka sellele, kuivõrd teravalt võttis Liiv veel 1892. aastal ajakirjanduses lahti eesti kirjanduse põhiprobleeme, ent ainult kolm aastat hiljem peab ta kirjutama: „Praegu aust, seisusest ja inimeste otsuse järele ka mõistusest ilma, tähendan mõned märkused enda tagakiusamisest üles“ (Liiv 2024a: 182).

Kuigi Liivi hiliseid mõttearendusi varjundab segane elulooline pildistik, arutleb ta siiski edasi ka ühiskondliku mõtte üle („Eesti au ja Eesti õigus“, „Kui mina Eesti rahva rahvusliku mõtte pääle mõtlen“). Siit nähtub, et Liiv jääb vägagi sellesama poliitilise suuna juurde, millega ta kord ajakirjandusse ilmus (vrd „Baltlaste Piirikivi“ ja „Mina austan Jakobsoni“ jt). Ta tunnetab, kui lootusrikas oli rahvustunde eest võitlemine tema nooruspäevil, ning leiab, et nüüd on aeg „nii öökuubne, et rahva enese lapsed arvavad: rahvuslik töö kõnes ja kirjas olevat – leivateenistus! Olevat üksikute äri“ (Liiv 2024a: 216). Liivi hilises kriitikas leidub ka filosoofilise mõtte arendusi, mille parimateks avaldusteks on mõtisklused „Kes vaba on?“ ning „Kaks ja üks“. Pikemalt on Liiv arutlenud keele ja kirjanduse üle („Võeraste sõnade tarvitamise asjas“, „Ääremärkused“). Siinjuures paistab silma seesama varasest kriitikast tuttav söakus läheneda asjale lihtsa ja selge mõtlemisega. Liiv viskab nalja nooreestlaste üle, kes näiteks selle asemel, et öelda „kaas poti järele, müts Jütsi järele“ ütleksid „kaas ripub potist ära (kuhu), müts ripub Jütsist ära (Toho!)“ (Liiv 2024a: 221). Liiv näitab, kuidas noored keeleuudendajad võtavad maha jala, et see asendada karguga, mis tekitab kurbnaljakaid seoseid. Liivi kriitika tõeline pärl, essee „Ääremärkused“, on kirjutatud tõenäoliselt ta viimasel aktiivsel loomingu aastal, 1911. Hüplikult arenev elulooliste kõrvalepõigetega mõttekäik kiirgab erilist selgust, iseäranis kirjanduse mõtestamisel.

Liivi kriitilise pärandi avamine on esimene oluline samm kombata Liivi kirjanduslikku ümbrust. Liivi kriitikast ilmnev luuletaja eruditsioon lausa üllatab harjumuspärase vaimuhaige luuletaja kuvandi kõrval. Seda on hakatud tunnistama nüüdseks ka laiemalt. Raamatule „Vulise ojakene rohkem“ on ilmunud kaks retsensiooni (vt Seinre 2025, Urmet 2025) ning viimasel kirjutab Jaak Urmet

Liivi kirjanduskäsitlusi lugedes: „Kuivõrd vastukäiv on see taaskord „hullu luuletaja” kuvandile! Tema ees on Exceli tabel ja ta ei joonista selle ruudukestesse mitte pääluid ja lillikesi, vaid adekvaatseid arve. Me näeme jällegi Liivi säravat intellekti, mõttedistsipliini ja analüüsisuutlikkust“ (Urmet 2025: 549).

2.4. Liivi luuletunnetuse kirjanduslik tagapõhi

Kuna Liiv elas arvestatava osa oma elust kultuurikeskustest eemal ning teda peeti vaimuhaigeks, pole tema kontakti laiema kirjandusliku ümbrusega väga arvestatavaks peetud. Kui aga hakata ennekõike tema kriitikast, aga ka muust loomingu lähtudes järke pidama, mida ta tegelikult lugenud oli, selgub, et Liiv töötas küllalt avara autorite ja tekstide ringiga. Doktoritöö kahes viimases põhiartiklis „Juhan Liivi luulekäsitlus essee „Ääremärkused““ (2022) ja „Juhan Liivi luule suhted kirjandusliku traditsiooniga“ (2025), mis moodustavad väitekirja tuuma, uuringi Liivi kontakti kirjandusliku ümbrusega ja kaalun, kas ja kuidas puudutab laiemi kirjanduslik traditsioon Liivi luuletunnetuse kujunemist.

Kriitikatööstest selgub, et Liiv tundis väga hästi eesti kirjandust, tegi ilmunud kirjanduse ülevaateid ning vaagis eesti kirjanduse põhiprobleeme (vt lk 41–42). Eelnevast kirjandustraditsioonist tõusid Liivi jaoks esile niisugused autorid nagu Kreuzwald, Koidula ja Juhan Kunder. Olulised olid talle ka Grenzstein ja vend Jakob Liiv – seega autorid, kellega ühes töötades Liiv luuletaja ja mõtlejana arenes. Oma kaasaegsetest luuletajatest tõstis Liiv noorena põgusalt esile Haavat (Liiv 2024a: 118), kelle luulet hiljem küll kritiseeris, ning mõne Tamme teksti (Liiv 2024a: 172–178). Uuemasse luulesse, mis hakkas kuju võtma 20. sajandi algul, suhtus Liiv üsna teravalt: ta kritiseeris nii Villem Grünthal-Ridala kui ka Enno tekste (Liiv 2024a: 232). Tundub, et Enno luule Liivile teatud mõttes meeldis – Enno on üks väheseid eesti luuletajaid, keda Liiv oma kriitikas põhjalikult analüüsib. Liiv ütlebki algse lugemiskogemuse põhjal Enno kohta, et „uskusin talenti leidvat“ (Liiv 2024a: 232), kuid tema luulet tervikuna ta siiski ei tunnustanud. Tegelikult tõstab Liiv lõpuks esile ainult ühe uuema aja eesti luuletaja – Suitsu, kelle luules „äärt ja sügavust on“ (Liiv 2024a: 236). Proosakirjanduses hindab Liiv Ernst Peterson-Särgavat, August Kitzbergi, Vildet, aga ka noort Tuglast ning mõneti ka noort A. H. Tammsaaret (Liiv 2024a: 236). Mõttekirjanduses tunnustab Liiv vaid Juhan Luigat, kelle tööde kohta ütleb: „Siin on esimene kriitiline sügavus, suur äratundmine ja h o l a s sisu ärajaotamine, sügavasti läbivõtmine leida. Kunderi ajast pääle esimene arvustaja sõna õiges mõttes“ (Liiv 2024: 240).

Eesti kirjanduse kõrval hakkab silma aga ka Liivi huvi maailmakirjanduse vastu. See väljendub tema kriitikas, kirjades leiduvates tsiteeringutes-refereeringutes, lisaks muidugi tõlgetes ning proosa- ja luulemaailmas leiduvates osutustes. Eriti põnevad on Liivi märkused-seletused käsikirjalistes taskuraamatutes, mis sisaldavad Liivi kui mõtleja n-ö köögipoolt.

35 ~~Augustus~~
 Dogma. ~~ist~~ Übersatz; Glaubenssatz;
 Dogmatik, wissenschaftlicher ~~Lehrsatz~~ Vortrag von Lehrsätzen;
 systematische Darstellung der Dogmen, Glaubenslehre,
 theologische Theologie
 Dogmatik, ~~darstellung der~~ Lehrsätze einer fehrh. Schule
 Spiritismus, Lehre von ~~ein~~ geistigen Geistwesenheit, Lehre,
 = Glaube, Verkehr mit Geistern
 Spiritualismus, Philos. Ausschluss von ~~der~~ reinen Geistigkeit
 der Gottheit u. der Seele; Glaube an
 Geister, Verkehr mit i. Geistern
 Exact, genau, bestimmt.
 Reaction, Rückwirkung, Gegenwirkung, Rückst. Wirkung
 der Alten gegen das Neue.
 Reiz, von fieschen Werke.
 Assimilation, Verähnlichung
 Abtraction, Anziehung.
 Apriori, von vorn, aus reinen Verstandesbegriffen
 ohne Anschauung u. Beobachtung so gegenwärtig
 Aposteriori, von hinten her; aus Erfahrung.
 Induction, Schluss aus Beobachtung u. Experiment
 Sensation, Empfindung, Eindrücke; Ansehen.
 Sensuell, sinnlich
 Sensualismus, Sinnlichkeitslehre; Lehre vom sinnlichen
 Ursprunge unserer Vorstellungen; Beziehung
 sinnlicher Vorste zu ~~den~~ Folgen folgen, Sinn
 Lichtheit.
 reflectiren, zurückwerfen, zurückstrahlen; nachdenken, überlegen.

Foto Juhan Liivi käsikirjast. (Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA), f 163, m 3:4, l 33)

Liivi mõtlemise keeleks oli eesti keele kõrval saksa keel, nagu näha ka antud käsikirjanäidetest. On huvitav mõelda, et Liiv, kuulutatuna parandamatuks vaimuhaigeks, õppis koduste juures õhtumaise filosoofilise ja kirjandusliku mõtte alustõdesid, näiteks *a priori-a posteriori*, analüüsi-sünteesi või assotsiatsiooni-dissotsiatsiooni eristused, nagu nähtub käsikirja väljavõtetest.

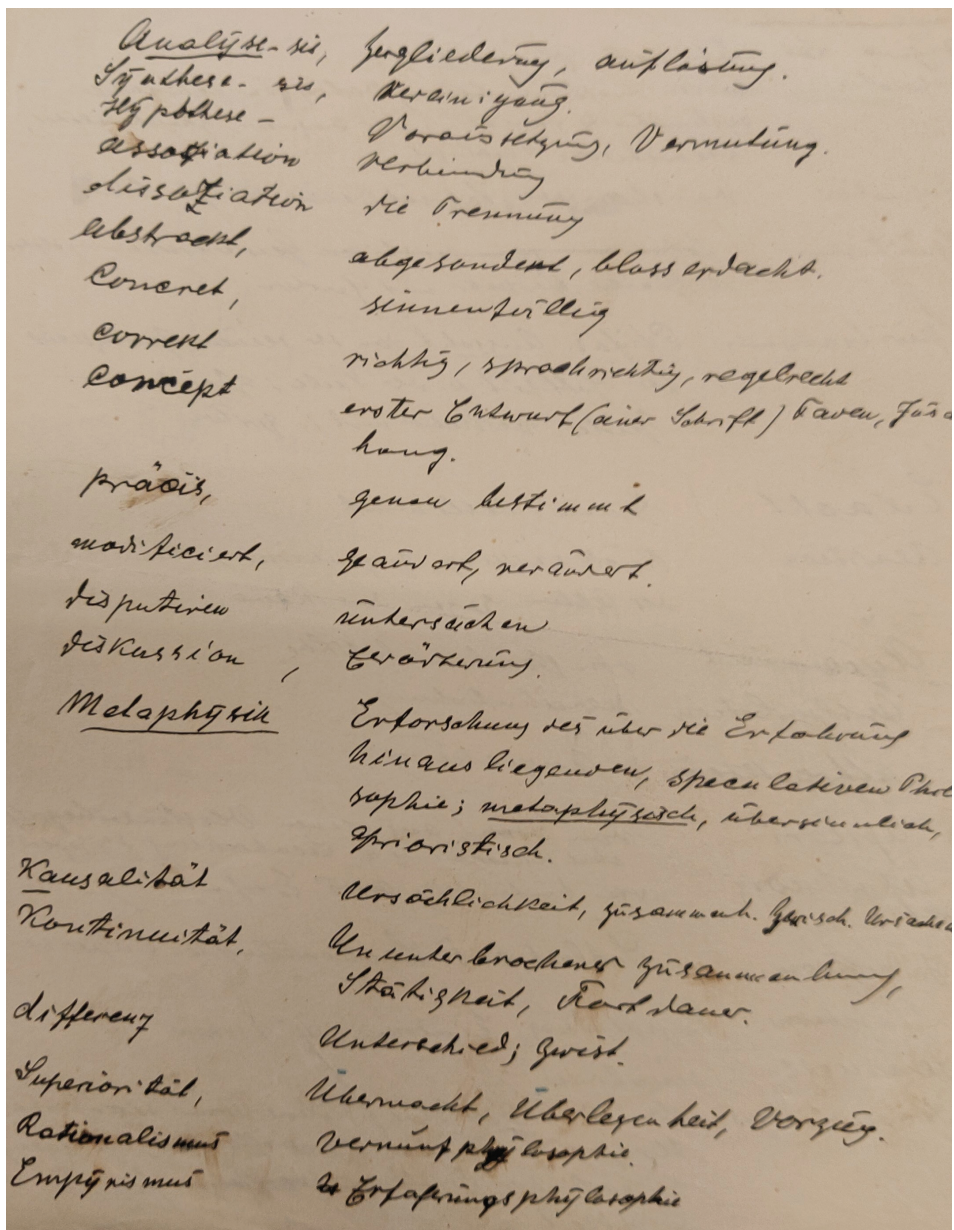

Foto Juhan Liivi käsikirjast. (Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA), f 163, m 3:4, l 33p).

Need käsikirjad kuuluvad kindlasti Liivi hilisemasse loomingusse. Kuigi Liivil polnud süstemaatilist kooliharidust ning katkes ka ajalehetöö, mis andis talle olulise harituse ja lugemuse, tegeles ta mingil määral elu lõpuni maailmakirjanduse ja mõtelooga.

Kui võtta kokku doktoritöö kahes viimases põhiartiklis (Kirs 2022 ja 2025) väljatoodud Liivi lugemus, tema maailmakirjandusliku huvi peamised märgid, siis võiksid need olla järgmised. Liivi kriitikast ilmneb, et ta oli lugenud kirjanduse ja filosoofia üldkäsitlusi, näiteks Johannes Scherri kirjanduslugu, ilmselt teost „Allgemeine Geschichte der Literatur“ (1851). Veel on teada, et Liivi lugemusse kuulus Albert Schwelegleri teos „Geschichte der Philosophie im Umriss“ (1848). Oma kriitikas osutab Liiv, et tema „äratajaks oli“ (Liiv 2024a: 227) ka teatud saksa poeetika-retoorika, kuid konkreetset teost välja tuua on siinjuures keeruline (vt Kirs 2022: 889). Siltatorkavalt on Liivi kriitikas kohal Schilleri looming, mille suunas ta korduvalt osutab. Liivi justnagu möödaminnes poetatud kommentaarides on tunda ka Goethe, iseäranis „Fausti“ allajoonimist (Liiv 2024a: 235). Aga osutusi on muidugi teisigi (Herderi looming jm). Liivi kriitikatööst käib läbi mitmeid osutusi maailmaluulele ning kaasaegsete mälestuste järgi meeldis Liivile eriti Heine luulelooming (Tuglas 1958: 434), mida ta on ka oma kirjades (Liiv 1996a: 84, 162 jm) korduvalt maininud ja tsiteerinud. Liivi tsiteeringutes on osutusi teistele hilisromantilise luulelaine, iseäranis saksa-austria autoritele (Ferdinand Freiligrath, Friedrich Rückert, Nikolaus Lenau jt). Liiv elas sisse ajastu luulesse, aga tundis kindlasti ka selleaegset saksa proosat (Goethe, Jean Paul jt).

Kriitika ja kirjade kõrval on olulised Liivi tõlked. Teatmeraamat „Juhan Liiv (1864–1913). Bibliograafia“ ütleb (vt Kivi jt 1999: 153–154), et Liiv tõlkis varakult ühe Schilleri ja kaks Goethe luuletust. Ta mugandas ühe Ludwig H. Hölty ja kaks Mirza Šāfi Vazehi luuleteksti. Lisaks leidub Liivi tõlgete seas „Homnikumaa laulikute järele“ kirjutatud luuletus „Kohtunik“. Ajakirjanikupäevil tõlkis Liiv ühe Petõfi luuletuse. Sel ajajärgul ilmus Liivilt ka üks serbia ja üks kreeka rahvalaulu tõlge. Liiv tõlkis varakult ühe Lermontovi luuletuse ja arvustas ajakirjanduses Ivan Turgenevi proosaluule tõlget. Saksa keele vahendusel tõlkis Liiv rohkesti Koltsovi luuleloomingut. Kõige intrigeerivam teade Liivi tõlketööst võiks aga olla see, et kaasaegsete mälestuste järgi tegi Liiv hilisemas loomejärgus katset tõlkida saksa keele põhjal katkendeid Homeroose „Odüsseiast“, kuid need ei ole säilinud (EKM EKLA, f 245, m 121: 3). Lisaks tegi Liiv pikemaid proosatõlkeid, tuues eesti keelde Wilkie Collinsi ja James Fenimore Cooperi jt loomingut.

Lõpuks annab Liivi lugemusest aimu ka tema ilukirjanduslik looming ise. Liivi esimese luulevihiku „Õied ja okkad“ käsikirjas seisab luuletus „Rousseau'le“. Filosoofilist ainek (Friedrich Schelling, Friedrich Nietzsche, Lev Tolstoi) leidub teisteski hilisemates Liivi käsikirjalistes tekstides. Kõige tuntumaks on tänu Talvetile saanud Liivi luuletus „Schopenhauer“. Kultuuriloolise sisuga ilukirjandustekste leidub Liivil teisigi („Luuletaja“ ja „Björnsonile“).

Kuna üldlevinud arusaama järgi lõi Liiv kui vaimupime laulik oma loomingu põhiosa vaid loomusunnist lähtudes, on tema kriitiline pärand, st üks tema terve

loomevaldkond, olnud pigem tundmatu ning luuletaja eruditsiooni järele polegi õieti küsitud. Siinsest ülevaatest on aga näha, et teatud suhe Liivil kui luuletajal kirjandusliku ümbrusega kindlasti on. Edasi on küsimus selles, kas see laiem kirjanduslik traditsioon on tähenduslik ka Liivi luuletunnetuse kujunemisel. Artiklis „Juhan Liivi luulekäsitlus essees „Ääremärkused““ (2022) uurin ma seda küsimust luuleteoreetilises vaatepunktist, artiklis „Juhan Liivi luule suhted kirjandusliku traditsiooniga“ aga luulepraktika seisukohast.

Liivi luulekäsitlus avaneb kõige süstemaatilisemalt Liivi kriitikapärandi kõige tihedamas teoses, essees „Ääremärkused“. Kuna essee trükivariandid (Liiv 1921, Liiv 1996b) erinevad teineteisest ja erinevad oluliselt ka algsest käsikirjast (EKM EKLA, f 163, m 2:19), tuleb lähtuda algallikast tekstoloogilise vaateviisi abil. Olen kirjeldanud „Ääremärkuste“ käsikirja varasemas artiklis „Juhan Liivi käsitlus luulekunstist“ (2015). „Ääremärkuste“ käsikiri jätab esmalt mulje, et juttu tuleb kirjandusest, kuid peagi ilmub teksti Liivi hilisele kriitikale laiemalt omane elulooline ainek ning lõpuks käsitleb ta eri teemasid läbisegi. Kuna umbes pool esseest on maha tõmmatud ja käsikiri sisaldab väga palju parandusi, on seda peetud Liivi üheks kõige segasemaks ja raskemini loetavaks käsikirjaks (Vinkel 1993: 526). Kuid sellegipoolest tõuseb see kirjutis Liivi loominguga kogupildis eriliselt esile.

Kõigepealt on tähenduslik „Ääremärkuste“ sünnimoment. Liiv pidi kirjutama need märkused elu viimastel aastatel. Kirjutamise aega on võimalik umbkaudselt määratleda „Ääremärkustes“ käsitlemist leidva kirjanduse ja Liivi antud ajalistest osutustest lähtuvalt. Juba varasemad uurijad on teinud kindlaks, et „Ääremärkused“ on kirjutatud 1910. või 1911. aastal (vt Tuglas 1921a: 99, Vinkel 1996b: 308). Arvan, et „Ääremärkused“ on Liivil tervikuna valmis saanud, kui seda võib üldse valmis tekstiks nimetada, siiski 1911. aastal. See järeldub teose lõpulõiguse antud ajalistest osutustest. Kindel aga on, et „Ääremärkused“ on sündinud luuletaja elu lõpus ning siin esitatud luulekäsitlus esindab seega punkti, kuhu Liiv on lõpuks jõudnud. (Kirs 2015: 73, Kirs 2022: 884)

Teiseks tõuseb esile „Ääremärkuste“ isiklikkus. „Ääremärkuste“ kirjutamise aegu on Liiv tegelenud ka teise esseega „Võeraste sõnade tarvitamise asjas“. Kuid viimast on ta ilmselt proovinud avaldada, sest käsikiri sisaldab võõraid parandusi (Vinkel 1986: 42). Samas pole andmed, et Liiv oleks proovinud avaldada „Ääremärkusi“. Essee sisaldab rohkelt isiklikke, pihtimuslikke avaldusi (Kirs 2015: 74). Ka luule üle arutledes ei näi Liiv selles essees tegevat mingeid kompromisse, ta ei tule lugejale vastu, vaid esitab oma mõtteid üsna visandlikul ja mõnikord ka väga raskestimõistetaval kujul. Tundub, et essees „Ääremärkused“ on koondatud Liivi loomingus avalduvate elu- ja kunstitunnetuslike tähelepanekute killud omamoodi süsteemiks.

Liivi „Ääremärkusi“ ei ole eriti käsitletud. Seda esseed on isegi vähem kommenteeritud Liivi-tõlgenduse seisukohast primaarsetes käsitlustes – Tuglase, Vinkli ja Talveti töödes – ja rohkem väiksemates, sekundaarsetes käsitlustes, näiteks Kalamehe, Alekõrre, Salu, Mägra, Toomas Muru ja Toomas Liivi käsitlustes (vt Kalamees 1923, Alekõrs 1960, Salu 1980, Mäger 1984, Muru 1991, Liiv 2006b). Esile tõuseb siit lõpuks ainult Alekõrre käsitlus. (Kirs 2015: 74, Kirs

2022: 885) Alekõrs oli esimene, kes pani oma artiklis „Luulest ja kujundist. Mõtteid Juhan Liivi värsside ümber“ (1960) tähele, et Liivi „Ääremärkustes“ avaneb omapärane luulekäsitlus. Ühtlasi avastas ta, et Liivi luulekäsitlus ja luulepraktika moodustavad harmoonilise terviku – Liiv rakendab oma luules „Ääremärkustes“ kirjeldatud printsiipe.

Artiklis „Juhan Liivi luulekäsitlus essees „Ääremärkused“ avan senisest põhjalikumalt Liivi luulekäsitlust ning kaardistan esmakordselt selle kirjandus-filosoofilist tagapõhja. Liiv vaatleb oma essees kaasaegset eesti luulet ja eritleb selle kujutus- ja sõnastusviisi probleeme. Esimest luuletehnilist küsimust käsitleb ta „positsiooni“, teist „dissotsiatsiooni“ (Liiv 2024a: 226, 229) mõiste raamistikus. Liivi luulekäsitluse tuuma ja doktoritöö teises põhiartiklis öeldud summeerides võiks sõnada, et kujutusviisist rääkides toob Liiv välja kaks mõistet, *muusika* ja *plastika*. Esimest seostab ta rohkem tunnete-, teist kehalise maailmaga. Luule on tunnete väljendamise kunst, aga Liivi seisukoha järgi tuleb muusika saamiseks luuletajal tegelikult valida plastika. Sõnastusviisi käsitledes töötab Liiv samuti kahe mõistega: *ühendamine* ja *lahutamine*. Siingi toimib sama dünaamika: luuletaja eesmärk on sõnade ühendamine, keelelise terviku saavutamine, kuid jällegi peab hea ühenduse saamiseks valima tegelikult hoopis lahutamise. Kuigi juba Alekõrre tähelepanekud (Alekõrs 1960) on tuumakad, annab see doktoritöö Liivi luulekäsitluse mõistmisele olulist lisa.

Edasi on oluline, et Liivi põhimõisted – *muusika* ja *plastika* – kuuluvad saksa esteetilise mõtte traditsiooni. Muusika ja plastika ühenduse seadis luulekunsti ideaaliks juba Schiller: „[---] poeesia oma täiuslikemas kujunduses peab haarama meid võimsalt nagu helikunst ning ümbritsema rahuliku selgusega nagu plastika” (Schiller 1961: 103). Kuna Liiv räägib „Ääremärkuste“ muusika-plastika arutluses Schillerist (Liiv 2024a: 228, 231) ja on ka teada, et ta Schilleri loomingut tundis (vt lk 47), siis ei tundu see seos sugugi juhuslik. Liivi luulearutluste taustal kumabki läbi Schilleri kuulus naiivse ja sentimentaalse luule eristus. Lisaks on tähelepanuväärne, et kuigi Liiv kasutab oma mõtteavaldustes ka kõnekäände ja loob eristusi, lähtudes mitte ainult poetikatavast, vaid tavakeelest (*keha-vari*; *helin-kaja*), tugineb ta nähtavasti ka saksa poeetika-retoorika mõistetele, nagu *analüüs*, *süntees*, *dissotsiatsioon* jt, mille tähendust ta avab saksa keeles (*dissotsiatsiooni* vasteks annab Liiv käsikirjas *die Trennung* (vt käsikirja näide lk 46), mis tähendab 'eraldamine', 'lahutamine'). Sellest ka vastus doktoritöö esimesele uurimisküsimusele:

- Liivil on üllatavaltki süsteemne luulekäsitlus, mis toetub mõisteliselt saksa kirjandustraditsioonile ja haakub ka sisuliselt-tõlgenduslikult selle traditsiooniga.

Kuna Alekõrs (vt 1960) on veenvalt näidanud, et see, mida Liiv luuleteoorias ütleb ja see, mida ta luulepraktikas teeb, kuuluvad kokku, siis on põhjust eeldada, et avastatud Liivi luuleteoreetilise mõtte maailmakirjanduslik tagapõhi võiks olla tähenduslik ka tema luules. Väitekirja viimases artiklis „Juhan Liivi luule suhted kirjandusliku traditsiooniga. Varane looming“ uuringi, mis rolli mängib kirjan-

duslik traditsioon Liivile omase luuletehnika kujunemisel. Ma ei käsitle Liivi luulet tervikuna, vaid analüüsin seda punkti ta loomingu, mida peetakse tema luuletamisviisi alguseks. Tuglas oli seisukohal, et see punkt jääb Liivi hilisemasse loominguusse: „Kõik, mis oli Liivil nagu luuletajal öelda tõesti isikupärast ja väärtuslikku nii sisulises kui ka vormilises mõttes, kuulub tema haigusaeaga“ (Tuglas 1958: 393). Kuid hiljem on mitmed käsitlejad seda seisukohta revideerinud (Aleksõrs 1960: 590–591, Vinkel 1989: 374, Talvet 2012: 45) leides, et Liivi eripärane luuletehnika kujunes välja tema loomingu tee esimeses pooles, milleks võib pidada aastaid 1882–1894 (Liivi loomingu tee liigenduse kohta vt lk 11–15).

Liivi selleaegne luule on arvestatavas osas jäänud käsikirja – kõige olulisem allikas on tema esimese luulevihiku „Õied ja okkad“ käsikiri (EKM, EKLA, f 163, m 4: 15). Lisaks on mitmed tekstid sellest ajast ilmunud vaid omaaegses, 19. sajandi lõpu ajakirjanduses. Selle ajajärgu Liivi kõige hinnatumad luuletekstid on siiski kõik Liivi luule erinevates põhiväljaannetes ilmunud. Siingi artiklis on aluseks tekstoloogiline vaatlus, luuletekstide algkuju ja trükiajaloo jälgimine ja alles sellelt pinnalt Liivi luuleloomingu võrdlus.

Kui tuua Liivi luuletused ühele tasapinnale luuletaja lugemusega, tema luulehuvi peamiste märkidega, siis mis siit nähtub? Liiv sai luuletajaks kujunemisel mõjutusi vennalt Jakob Liivilt ja ülemuselt Grenzsteinilt, mida on varasemas tõlgenduses osaliselt ka märgatud (vt Tuglas 1927: 277, Vinkel 1964a: 58). Kuid sellest palju olulisem on, et eesti kirjanduselu vahendusel avanes Liivile ka maailmaluule ning just luuletaja nooruspäevil toimus eesti kultuuris tõkeluule plahvatus. Doktoritöö viimases põhiartiklis tuleb välja, et Liivi luuletajate päris alguses on tunda Schilleri loomingu mõju, mis väljendub nii Liivi luule aatelises maailmas kui ka jutustavas viisis. Seni on seda väga vähe märgatud, sest Liivi esimene luulevihik „Õied ja okkad“ jäi käsikirja ja kui Tuglas kirjutas hiljem väga mõjukaks saanud Liivi-monograafiat (1927), siis polnudki ta sellest käsikirjast veel teadlik. Samas ei tasu Schilleri luule mõju Liivile kui lüürikule luulepraktikas üle hinnata, Schiller jääb Liivile oluliseks pigem luuleteoreetilisest vaatepunktist. Olulisemad on Liivi lüürika, iseäranis ta luule vormi seosed Heine luulega. Kui Heine tähendust Liivi luules on ka varasemalt esile tõstetud (Tuglas 1958: 434–436, Kaalep 1987: 1553, Talvet 2012: 34–35), siis selle doktoritöö panus on Liivi ja Goethe luule lüürilise põhiolemuse sarnasuse avastamine. Siin on silmatorkavaid, aga mõnevõrra pealispindseid märke, nagu Goethe luuletus „Leitud“ / „Gefunden“ ja Liivi luuletus „Leidsin“ sarnasus (vt Goethe 2021: 58–65, Liiv 2013: 9) ning ka vähem ilmsemaid, aga seejuures sügavamaid seoseid, mille tipuks võiks olla Liivi varase luule kõige tuntum luuletus „Lumehelbeke“ kõrvutuses Goethe ühe tuntuima luuletusega „Ränduri öölaul“ / „Wandrer's Nachtlied II“ (vt Liiv 1989: 30, Goethe 2021: 80–84). Siit nähtub, et Liiv suhestub luuletajana oma aja luulekultuuriga ning tegelikult isegi luuletraditsiooni kujundava südamikuna, paradigmatena (Schilleri luulearutlused, Goethe lüürika). Sellest ka vastus doktoritöö teisele uurimisküsimusele:

- Juhan Liivi luuletehnika kujunes välja 18. sajandi lõpu ja 19. sajandi alguse saksa kirjanduse klassikalise-romantilise luulelaine tõlgendavais jälgedes.

KOKKUVÕTE

Doktoritöö keskmes on Juhan Liivi (1864–1913) loomingu ja kirjandusliku traditsiooni suhted. Liivi loomingu on eesti kultuuris väga palju käsitletud, kuid seni on teda peamiselt nähtud oma kaasaegsest kirjandustraditsioonist sõltumatu erandnähtusena – omapärase geeniusena, kelle poeetika sündis justkui väljaspool mõjutusi. Käesolev uurimus seab selle arusaama kahtluse alla, otsides Liivi luuletunnituse, see tähendab tema luuleteooria ja -praktika seoseid laiema kirjandusliku ümbrusega.

Avasin oma terviktööd doktoritöö katuspeatükis, millel on kaks suuremat eesmärki. Kuna Liivi elu ja loomingu on väga palju käsitletud ning ka minu doktoritöö põhiartiklid suhestuvad olulistest punktides varasema tõlgendusega, oli katuspeatüki esimeseks ülesandeks tutvustada ja analüüsida varasemat Liivi-tõlgendust. Katuspeatüki teine eesmärk oli tutvustada oma doktoritöö uurimisprogrammi varasema Liivi-uurimuse taustal. Kahest eesmärgist lähtuvalt liigendub katuspeatükk kaheks osaks.

Esimeses osas „**Liivi-kaanoni struktuur ning luuletaja elu ja loomingu ajalooline käsitlus**“ analüüsisin senist Liivi uurimuslikku tõlgendust: andsin ülevaate Liivi elu- ja loomeloost, üldistasin Liivi-kaanoni struktuuri ning võtsin kokku varasema tõlgenduse põhilised seisukohad eristades primaarseid ja sekundaarseid tõlgendusi. Liivi loometeed on varasemas uurimuses jagatud kaheks – varaseks (enne 1893. aasta vaimset murdumist) ja hiliseks perioodiks (pärast murdumist). Doktoritöös pakun teistsuguse jaotuse, lähtudes mitte Liivi vaimsest murdumisest, vaid sotsiaalse ja kultuurilise ümbruse muutusest: esileastumine Väike-Maarja parnassi ringkonnas (1882–1889), kirjutamisviisi otsingud Tartus (1890–1894), luule areng unustusse vajunud kirjanikuna maal (1895–1902) ning tagasitulek kultuuriellu (1903–1913). Liivi-tõlgenduse aluseks on ennekõike Friedebert Tuglase, Aarne Vinkli ja Jüri Talveti koostatud põhiväljaanded ja -uurimused. Tuglas sidus Liivi loomingu arengut luuletaja psüühikahäirega, nähes temas luuletajat, kelle eriline stiil tulenes haigusest. Vinkel tõi fookusesse Liivi käsikirjalise pärandi ja seadis eesmärgiks tekstide algupärasuse taastamise. Talvet on kaugenenu Liivi luule käsitlemisest eluloolises kontekstis ning keskendunud Liivi luuletehnika ja poeetilise maailma tõlgendusele. Nende tööde najal ongi kujunenud Liivi retseptiooni tüvi, mille ümber on koondunud teised tõlgendused.

Katuspeatüki teises osas „**Liivi luuletunnetus kirjandusliku traditsiooni vaatepiirilt**“ esitasin oma uurimisprogrammi: sõnastasin doktoritöö uurimisküsimused ja meetodika, selgitasin oma uurimuse aluseid ning võtsin kokku selle põhilised mõttekäigud. Liivi luuletunnetuse ja kirjandusliku traditsiooni vahekorra küsimusele lähenesin tekstoloogia ja võrdleva kirjandusteaduse positsioonidelt: kuna suur osa Liivi loomingu on avaldatud postuumselt ja toimetajate valikud on tekste oluliselt mõjutanud, tuleb tugineda käsikirjalistele allikatele. Oluline uurimisfookus on Liivi kriitilisel pärandil, mida pole seni süstemaatiliselt käsitletud, kuid mis avab kõige enam Liivi suhteid kirjandusliku ümbrusega – nii

eesti kui ka maailmakirjandusega, samuti eesti luuletõlke traditsiooniga. Kokkuvõttes on siinne uurimus esimene süsteemne katse näidata, kuidas Liivi luuleteoreetilise mõtte ja luulepraktika areng on seotud laiemal kirjandusliku traditsiooni tõlgendamise ja Väitekirja lisaväärtuseks on Liivi kriitikapärandi kommenteeritud väljaanne „Vulise ojakene rohkem“ (2024), mille koostas siinse uurimistöö põhjal.

Doktoritöö keskmeks on kolm põhiartiklit. Esimene artikkel „Jüri Talvet Juhan Liivi radadel“ on pigem eeltööks, et üldse Liivi luule oma tekstoloogilises probleematis pilku saada. Teine ja kolmas artikkel, vastavalt „Juhan Liivi luulekäsituse essee „Ääremärkused““ ja „Juhan Liivi luule suhted kirjandusliku traditsiooniga. Varane looming“ tegelevad otseselt doktoritöö peaküsimusega: milline on Liivi kui luuletaja suhe oma kaasaegse kirjandusliku traditsiooniga ning mis rolli on see traditsioon mänginud Liivi luuletunnetuse, tema luuleteoreetilise mõtte ja luulepraktika, kujunemisel?

Esimeses põhiartiklis „**Jüri Talvet Juhan Liivi radadel**“ käsitlesin Talveti Liivi-tõlgendust ja eriti tema koostatud luuleraamatut „Lumi tuiskab, mina laulan“ (2013). Uurisin, kuidas Liivi luule avaldamine tänapäeval, iseäranis Talveti väljaandes, erineb varasematest avaldamisviisidest ehk Tuglase koostatud luuleraamatust „Juhan Liivi luuletused“ (1926), ennekõike aga Vinkli koostatud väljaandest „Sinuga ja sinuta“ (1989). Eritlesin luuleraamatut „Lumi tuiskab, mina laulan“ võrdluses varasemate põhiväljaannetega, lähtudes viiest eesmärgist: kaardistasin uusi, seni avaldamata Liivi tekste; teiseks otsisin uusi tekstiosi; kolmandaks uurisin Talveti tekstiparandusi; edasi osutasin luuleraamatust välja jäänud tekstiosadele; viiendaks tõin välja terviktekstid, mida erinevalt varasemast pole raamatusse valitud. Analüüs näitab, et Liivi luule väljaandmisel teisenev tekstikorpused on küllaltki suur. Talveti eesmärk pole üksnes Liivi luulekorpuse rikastamine, vaid ka Liivi poeetika avamine uues valguses: tema tähelepanu keskmes on Liivi mõtteluule, eriti filosoofilised tekstid, milles avaldub luuletaja elu- ja kunstitunnetus.

Teises põhiartiklis „**Juhan Liivi luulekäsituse essee „Ääremärkused“**“ uurisin Liivi luuleteoreetilist mõtet. Selle tarvis käsitlesin Liivi esseed „Ääremärkused“, mis kuulub luuletaja hilisemasse loomingusse, tõenäoliselt valmis kirjutis 1911. aastal. Kuna essee on avaldatud vaid fragmentidena, analüüsisin käsikirja, mis võimaldab Liivi luuleteoreetilisi arusaamu eritleda terviklikumal kujul. Selles tekstis on Liiv teinud ainsa katse sõnastada programmiselt oma arusaama luulekunstist. Kõigepealt kaardistasin Liivi luulekäsituse kirjanduslikku tagapõhja, seejärel avasin tema luuleteooria lähtekohad ning lõpuks tõlgendasin tema peamisi teese. Artikkel seob Liivi luulekäsituse tema lugemusega. Kuna Liivil polnud süstemaatilist kooliharidust ja ta tunnustati vaimuhaigeks, pole tema lugemust kuigivõrd oluliseks peetud. Liivi eruditsiooni kaardistades selgus, et ta tundis põhjalikult eesti kirjanduskultuuri ning jõudis sisse elada saksa klassikalisse kirjandusse ja filosoofiasse, tutvudes ka muu maailmakirjandusega saksa keele vahendusel. Artiklist nähtub, et Liivil oli üllatavalt selgete ja analüütiliselt põhjendatud seisukohtadega luulemõistmine: Liiv polnud pelgalt „vaimupime laulik“, nagu teda on kultuurilooliselt sageli kujutatud, vaid tal oli teadlik

arusaam luule olemusest. Kõige olulisem järeldus on aga see, et Liivi luulekäsitlus ammutab saksa kirjandusteoreetilistest mõttest, haakudes iseäranis Friedrich Schilleri kirjanduskäsitusega.

Kolmandas artiklis „**Juhan Liivi luule suhted kirjandusliku traditsiooniga. Varane looming**“ uurisin, kuidas Liivi kaasaegne kirjanduslik traditsioon on mõjutanud talle omase luuletehnikate kujunemist. Liivi luuletehnika kujunes välja ta varases loomingus, mistõttu on vaatluse all ta varane luule. Loomingulooliselt võiks Liivi varase luule jagada kaheks: 1) luuletajana esile astumine Väike-Maarja kirjanduslikus õhustikus aastail 1882–1889; 2) oma kirjutamisviisi otsingud Tartus 1890–1894. Uurisin Liivi luule suhet nii eesti kui ka maailmaluule traditsiooniga. Liivi luuletajaks kujunemist mõjutas Väike-Maarja parnassi ringkond, kus ta alustas vend Jakob Liivi kõrval. Hiljem Tartus töötades suhestus Juhan Liiv Ado Grenzsteini ja tema ajalehe Olevik toimetuse liikmetega. Eesti kirjanduselu vahendusel avanes Liivile ka maailmaluule ning just tema nooruspäevil toimus eesti kultuuris tõkeluule järsk kasv ning selles protsessis osales ka noor luuletaja ise. Kui vaadata Liivi varast luulet tõkeluule taustal, nähtub, et Liivi luuletustel on olulisi seoseid mitmete luuletajate loominguga, iseäranis Johann Wolfgang Goethe tekstidega, mis olid talle kättesaadavad nii tõlkes kui ka algtekstina.

Mis on selle doktoritöö kui terviku mõte? Siiani on eesti kultuuris mõeldud, et Liivi luule sünnib puhtalt isikliku eripära pinnalt, kus pole kohta varasema kirjandusliku traditsiooni mõtestamisel, kommenteerimisel. Sellest positsioonist kinni hoidmist on võimendanud ilmselt ka see, et Liivist nii mõeldes sai anda eesti luulele teatud väärikuse: eesti luule esimene esteetiline traditsioon alates Koidulast sisaldab häid tekste, kuid samas on seda traditsiooni oma olemuselt peetud saksa luulekultuuri mugandavaks ja jäljendavaks. Nähes aga Liivi kirjandustraditsiooni välise suurusena, saab kinnitada, et siit algab eesti luule oma täies algupäras. Minu doktoritööst järeldub, et Juhan Liivi looming ei sündinud kirjandustraditsioonist distantseeritult isikliku eripära pinnalt, vaid dialoogis Euroopa kirjandusliku traditsiooniga. Kas see kahandab Liivi algupära? Arvan, et mitte – vahest aga oleks eesti kultuuris aeg uuesti mõelda, kuidas mõista kirjanduslikku algupära.

Käesolev doktoritöö ei anna ammendavat käsitlust Liivi luule ja kirjandusliku traditsiooni suhtest. Õieti on siin kätte saadud ainult kõige esmasem ja üldisem vastus. Edasi tuleks uurida Liivi luule suhet Aleksei Koltsovi loominguga, mida Liiv tundis saksakeelses tõlkes, ja võrrelda nende värsistruktuuri; teiseks väärib uurimist Liivi luulekäsitlus Johann Gottfried Herderi keelekäsituse taustal; ning kolmandaks on huvitavad Liivi osutused Homerosele: pole võimatu, et Liivi disotsiatsiooni-käsitlus ongi lõpuks seotud just Vana-Kreeka kirjandusega. Praktilisest küljest võiks edasine uurimistegevus keskenduda tekstikriitilisele Liivi kogutud teoste koostamisele ja väljaandmisele, mida pole senini jõutud teha. Lisaks tuleks tegeleda edasi tema olulisima loomeosa, luule tõlkimisega, sest kahtlemata väärib Liivi eripärane luule kohta maailmaluule kaanonis.

KIRJANDUS

ARHIIVIALLIKAD

- Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)
f 163, m 2:19. Juhan Liiv. Ääremärkused.
f 163, m 3:4. Juhan Liiv. Luuletusi.
f 163, m 3:5. Juhan Liiv. Luuletusi.
f 163, m 4:4. Juhan Liiv. Juhan Liivi luuletused. Trt.1910.
f 163: m 4:15. Juhan Liiv. Õied ja okkad.
f 245, m 121:3. Juhan Liiv. (Koost. materjale: teateid, ärak., märkmeid jne).

VEEBIVARAD

- EKSS. Eesti keele seletav sõnaraamat. – <https://arhiiv.eki.ee/dict/ekss/>

MUUSIKA JA KUJUTAV KUNST

- Triik, Nikolai 1909.** [Juhan Liivi portree.] – Sõejoonis.
Uusberg, Pärt 2008. Muusika. – Noodid [Juhan Liivi sõnadele kirjutatud laul].

KIRJANDUS

- Alekõrs, Richard 1960.** Luulest ja kujundist. Mõtteid Juhan Liivi värsside ümber. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 590–604; nr 11, lk 653–666.
- Annist, August; Jansen, Ea; Nirk, Endel; Sõgel, Endel; Vinkel, Arne 1966.** Eesti kirjanduse ajalugu viies köites. 2. kd, XIX sajandi teine pool. Peatoim E. Sõgel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Bahtin, Mihhail 1987.** Valitud töid. Koost P. Torop. Tallinn: Eesti Raamat.
- Goethe, Johann Wolfgang 2021.** Nõmmeroosike. Goethe luule eesti keeles. Koost Liina Lukas, Vahur Aabrams, Susanna Rennik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Grünfeldt, Peeter 1920.** Mälestused Juhan Liivist. Tartu: Odamees.
- Grünthal, Ivar 1967.** Essee Juhan Liivi ülikuuest ja eesti uuemast luulest. – Mana, nr 32, lk 11–22.
- Hargla, Indrek 2024.** Mõisa köis. Kolm mõrvalugu Juhan Liiviga. Tartu: Kirjastus „Mooses”.
- Hasselblatt, Cornelius 2016.** Eesti kirjanduse ajalugu. (Heuremata. Humanitaarteaduslikke monograafiaid.) Tlk Mari Tarvas, Maris Saagpakk, Ave Mattheus. Tallinn–Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Helbemäe, Gert 1972.** Üleliigne inimene. Näidend Juhan Liivist kolmes vaatuses. [Lund]: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Hellerma, Joonas 2024.** Ja anna meile andeks meie varjud. Juhan Liivi jutustusest „Vari”. – Looming, nr 1, lk 92–101.
- Issakov, Sergei 1983.** Arhiivide peidikuist. Tallinn: Eesti Raamat.
- Ivask, Ivar 1965.** The Main Tradition of Estonian Poetry. – V. Kõressaar (toim); A. Rannit (toim), Estonian Poetry and Language : Studies in Honor of Ants Oras. [Stockholm]: Vaba Eesti; [New York]: Estonian Learned Society in America.
- Jänes, Harald 1935.** Juhan Liivi elust ja loomingust. Tartu: Loodus.
- Jänes, Henno 1973.** Juhan Liiv. – Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi Aastaraamat. I. Kirjanduslikke, keelelisi ja kultuuriloolisi ülevaateid ja uurimusi = Year book of the Institute of Estonian Language and Literature. Stockholm: [Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut], lk 313–343.
- Kaalep, Ain 1987.** 350 aastat eesti luulet. Ääremärkusi. – Looming, nr 11, lk 1552–1555.

- Kalamees, Ado 1923.** Juhan Liivi loomingust. – Uudismaa, nr 1, lk 12–15; nr 2, lk 28–30.
- Kangro, Bernard 1973.** Juhan Liivi lahti mõistatamas. – Tulimuld, nr 1, lk 52–55.
- Kangur, Mart 2017.** Liivini lahti. Tallinn: Kirimiri.
- Kaplinski, Jaan 1997.** Mis on luule? – J. Kaplinski, Võimaluste võimalikkus. Tallinn: Vagabund, lk 7–28.
- Kaus, Jan 2014.** Lühtri miraaž. Ühest Juhan Liivi jutukesest tõukudes, hoovustega kaasa minnes. – Looming, nr 11, lk 1617–1626.
- Kirs, Tanar 2015.** Juhan Liivi käsitus luulekunstist – Methis, nr 16, lk 67–85.
- Kirs, Tanar 2016a.** Jüri Talvet Juhan Liivi radadel. – Methis, nr 17/18, lk 94–114.
- Kirs, Tanar 2016b.** Juhan Liivi kaanon. – Looming, nr 2, lk 249–266.
- Kirs, Tanar 2022.** Juhan Liivi luulekäsitus essees „Äremärkused“. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 883–903.
- Kirs, Tanar 2024.** Juhan Liivi kriitiline pärand. – J. Liiv, Vulise ojakene rohkem. Publitistika ja kriitika. Rupsi: Liivi Muuseum, lk 9–17.
- Kirs, Tanar 2025.** Juhan Liivi luule suhted kirjandusliku traditsiooniga. Varane looming. – Keel ja kirjandus, nr 6, lk 467–489.
- Kivi, Osvald; Loorand, Andres; Pill, Ave; Tosso, Vaike 1999.** Juhan Liiv (1864–1913). Bibliograafia. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Kraavi, Janek 2005.** Eestlaste endeemilistest haigustest Juhan Liivi „Varjus“. Järellugemise võimalus. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 839–841.
- Krull, Hasso 1996.** Marginaalne Juhan Liiv. – H. Krull, Katkestuse kultuur. Tallinn: Vagabund, lk 88–92.
- Laaban, Ilmar 1984.** Ein Dichter für dürftige Zeiten. – Trajekt : Beiträge zur finnischen, lappischen und estnischen Literatur, 3/1983, lk 27–30.
- Leppik, Eduard 2005.** Kaks armastust. Imavere [Järvamaa: Shalom].
- Liiv, Jakob 1936.** Elu ja mälestusi. Tartu: Noor-Eesti.
- Liiv, Juhan 1905.** Ta lendab mesipuu poole. – Linda, nr 15/16, 28. apr, lk 285.
- Liiv, Juhan 1909.** Juhan Liivi luuletused. Koost G. Suits. Tartu: Noor-Eesti.
- Liiv, Juhan 1910.** Juhan Liivi luuletused. Koost G. Suits. Tartu: Noor-Eesti.
- Liiv, Juhan 1919.** Juhan Liivi luuletused. Koost F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti.
- Liiv, Juhan 1921.** Juhan Liivi kogutud teoksed. 1. anne. Enesest ja teistest. Koost F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti.
- Liiv, Juhan 1921–1935.** Kogutud teoksed I–VIII. Koost F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti.
- Liiv, Juhan 1926.** Juhan Liivi luuletused. Koost F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti.
- Liiv, Juhan 1933.** Избранные стихотворения. Tlk E. Kansa. Tallinn: Vaba Maa.
- Liiv, Juhan 1945.** Valitud jutud. Koost F. Tuglas. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst.
- Liiv, Juhan 1949.** Valitud luuletused. Toim K. Kesa. Detmold: Kesa.
- Liiv, Juhan 1954a.** Teosed. Proosa. Luule. Koost A. Vinkel. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Liiv, Juhan 1954b.** Повести и рассказы. Tlk N. Toiger. Таллин : Эстгосиздат.
- Liiv, Juhan 1962.** Стихотворения. Tlk L. Toom. Москва: Гослитиздат.
- Liiv, Juhan 1964.** Rukkivihud rehe all. Koost P. Rummo. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Juhan Liiv 1966.** Vari. Tallinn: Eesti Raamat.
- Liiv, Juhan 1969.** Juhan Liiv. Koost A. Sang. Tallinn: Eesti Raamat.
- Liiv, Juhan 1971.** Proosa. Tallinn: Eesti Raamat.
- Liiv, Juhan 1976.** Повести и рассказы. Tlk N. Toiger. Таллинн: Ээсти раамат.
- Liiv, Juhan 1980.** Al abelujo ģi flugas. Tlk H. Dresen. Tallinn: Eesti Raamat
- Liiv, Juhan 1981.** Proosa. Koost E. Säärts. Tallinn: Eesti Raamat.
- Liiv, Juhan 1989.** Sinuga ja sinuta. Koost A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Liiv, Juhan 1996a.** Mu kallis Liisi. Koost A. Vinkel. Tartu: Ilmamaa.

- Liiv, Juhan 1996b.** Ööl on üheksa poega. Koost A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Liiv, Juhan 2000.** Завеса. Tlk J. Туголесова. [Tallinn]: Avita.
- Liiv, Juhan 2005.** Oleksin ma luuletaja. Koost K. Muru. [Tallinn]: Tänapäev.
- Liiv, Juhan 2006a.** Sinuga ja sinuta / Тонэн но тонтэк. Tlk N. Ptšelovodova. Ижкар: ИНВОЖО.
- Liiv, Juhan 2007a.** Meel paremat ei kannata : valik luulet eesti ja inglise keeles = The Mind Would Bear No Better : A Selection of Poetry in Estonian and English. Tlk J. Talvet & H. L. Hix. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Liiv, Juhan 2007b.** Tuulehoog löi vetesse. Koost J. Talvet. [Tallinn]: Tänapäev.
- Liiv, Juhan 2008.** Peipsi peal. Koost G. Grünberg. Tallinn: Eesti Raamat.
- Liiv, Juhan 2010a.** Oh, elul ikka tera on. Mõttesalmid. „Killud“. Koost J. Talvet. Tallinn: Tänapäev.
- Liiv, Juhan 2010b.** Sinuga ja sinuta : luuletused = Пеленет да посна : почеламут-влак. Tlk A. Ivanova. [Йошкар-Ола]: Издательский дом „Ото“.
- Liiv, Juhan 2013a.** Lumi tuiskab, mina laulan. Valik luulet. Koost J. Talvet. Tallinn: Tänapäev.
- Liiv, Juhan 2013b.** Snow Drifts, I Sing : Selected Poems. Tlk J. Talvet & H. L. Hix. Toronto [etc.]: Guernica.
- Liiv, Juhan 2013c.** De schaduw = Vari. Tlk R. van Beuningen. [Nederland: s.n.].
- Liiv, Juhan 2014a.** La nieve cae, mi voz canta : poemas. Tlk J. Talvet, Á. Artero Navarro, A. Lázaro-Tinaut. Madrid: Ediciones Xorki.
- Liiv, Juhan 2014b.** 111 sammu Juhan Liiviga = 111 ступеней с Юханом Лийвом. Tlk M. Пейкер. Sillamäe: Rotulus.
- Liiv, Juhan 2014c.** Kanssasi ja ilman. Tlk R. Hämäläinen, K. Raig. [Tallinn]: NyNorden.
- Liiv, Juhan 2015.** Rondine, dove hai preso it tuo grido? Tlk J. Talvet, P. Mattei. Roma: Gattomerlino/Superstripes.
- Liiv, Juhan 2019a.** Sebbene sia scuro il tuo paese. Tlk P. Dini. Novi Ligure: Joker.
- Liiv, Juhan 2019b.** Schnee stiebt, ich singe : ausgewählte Gedichte. Tlk J. Talvet, S. Reyer. Wien: Löcker.
- Liiv, Juhan 2024a.** Vulise ojakene rohkem. Publitsistika ja kriitika. Koost T. Kirs. Rupsi: Liivi Muuseum.
- Liiv, Juhan 2024b.** Selected Poems in Estonian and English. Tlk J. Talvet & H. L. Hix. London: JustFiction Edition.
- Liiv, Juhan 2024c.** Vari. [Tallinn]: Sinisukk.
- Liiv, Juhan 2025.** Vari. [Tallinn]: Hea Lugu.
- Liiv, Toomas 2006b.** Teine Juhan Liiv. – Looming, nr 12, lk 1860–1870.
- Luiga, Juhan 1914.** Juhan Liiv. Mälestused ja märkused. – Päevaleht 22. II, nr 44, lk 1; 2. IV, nr 75, lk 1; 24. IV, nr 91, lk 5.
- Luiga, Juhan 2000.** Mälestused ja märkused. – A. Vinkel (koost), Juhan Liiv mälestustes. Tartu: Ilmamaa, lk 64–80.
- Luik, Tõnu 1994.** Heideggeri tõlgitsevais jälgedes. – Akadeemia, nr 1, lk 86–97.
- Lukas, Liina 2024.** Juhan Liiv Goethe ja Heine mõjuväljas. – Ettekanne konverentsil „Juhan Liiv eesti kultuuri keskmes ja maailmakirjanduse lävel“, 30. IV.
- Luks, Leo 2009.** Eimiski-kunst. Nihilistlikust loomest eesti luule näitel. – Studia Philologica Estonica, vol 2.1, lk 85–111.
- Luks, Leo 2014.** Juhan Liivi looming kodu ja kodutuse piiril. – Looming, nr 11, lk 1599–1613.
- Luuk, Erkki 2014.** Marginaliseerumise spiraal. – Sirp, 31.VII.

- Matjus, Ülo 2018.** Bibliofiilseid ääremärkusi I: „Juhan Liivi luuletused“ (1909). – Ü. Matjus, Raamat on raamat: artikleid ja ettekandeid aastaist 1953–2017. Tartu: Ilmamaa.
- Merilaas, Kersti 1964.** Kiri Kristale. – Looming, nr 4, lk 595–598.
- Merilai, Arne 2017.** Tüviteksti mõistest. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 737–752.
- Mihkelson, Ene 1979.** Tuglas ja Liiv. – Looming, nr 2, lk 272–287.
- Mihkelson, Ene 1987.** Tulek on su saatus. Tallinn: Eesti Raamat.
- Muru, Karl 1964.** Juhan Liivi uurimisest. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 690–691.
- Muru, Toomas 1991.** Veel üks katse läheneda Juhan Liivi luulele. – Vikerkaar, nr 1, lk 44–45, 48.
- Mäger, Mart 1984.** Ikka Liivist mõeldes. Mõtletaja Liiv. 120 aastat sünnist. – Sirp ja Vasar, 4.V, lk 5.
- Olesk, Sirje 1985.** Luuleteoreetilise mõtte areng Eestis 1875–1900. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 541–548; nr 10, lk 617–622; nr 11, lk 665–668.
- Olesk, Sirje 1988.** Moodsa luule algus Eestis. Ajakiri „Linda“ 1903–1905. – Vikerkaar, nr 11, lk 54–57.
- Olesk, Sirje 1989a.** Eesti luule XIX sajandi viimasel veerandil. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 150–162.
- Olesk, Sirje 1989b.** Teorija i praktika v poètičeskoj kul'ture Èstonii (1878–1917). Dissertacija na soiskanie učenoj stepeni kandidata filologičeskih nauk. Institut Jazyka i Literaturny AN ÈSSR [Сирье Олеск, Теория и практика в поэтической культуре Эстонии (1878–1917). Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Институт языка и литературы АН ЭССР.]
- Pettai, Elmar 1955.** Juhan Liiv ja meie pagulasluule. – Tulimuld, nr 5, lk 260–265.
- Pilter, Lauri 2012.** Stuck in the Funicular: the Deceptive Levity of Translating Poetic Stoppages of Imagery. – Interlitteraria, vol 17, lk 294–299.
- Pilter, Lauri 2013.** Mõtteid ingliskeelse Juhan Liivi luulevalimiku ja nüüdisaja eesti luule antoloogia ilmumise puhul. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 936–941.
- Põldmäe, Rudolf 1964.** Juhan Liiv mõningate kirjanduslike vaidluste keerises. – Looming, nr 4, lk 619–626.
- Reets, Paul Harald 1981.** „Täht süttib ehk taevas su üle veel...“. Mõtteid Juhan Liivi luulest. – Tulimuld, nr 3, lk 147–154.
- Rummo, Paul 1969.** Juhan Liiv 100. – P. Rummo, Mitme laulu lood. Tallinn: Eesti Raamat, lk 90–97.
- Rummo, Paul-Eerik 1966.** Lumevalgus ... lumepimedus. – „Loomingu“ Raamatukogu, nr 22–23. Tallinn: Perioodika.
- Runnel, Hando 1984.** Juhan Liivi lugu. – H. Runnel, Ei hõbedat, kulda. Tallinn: Eesti Raamat, lk 283–310.
- Salu, Herbert 1961.** Unustatud ema. – Tulimuld, nr 2, lk 128–132.
- Salu, Herbert 1974.** Lill tärkab su haa pinnast. Tähelepanekuid Juhan Liivi luule mõju-loost. – H. Salu, Posthobustel Jõhvist Rooma. Esseid kirjandusest. Lund: [s.n.], lk 176–244.
- Salu, Herbert 1980.** Must lagi on meie toal. Lootusetus ja visioon J. Liivi luules. – H. Salu, Must lagi on meie toal. Esseid kirjandusest. Lund: [s.n.], lk 32–67.
- Sander, Tõnis 1913.** Juhan Liivi mälestuseks. – Woog. I, Tallinn: Teadus. lk 135–141.
- Sarapik, Peep 1989.** Ta lendab mesipuu poole. – Noodid [Juhan Liivi sõnadele kirjutatud laul]. Tallinn: Eesti Kooriühing.
- Scheibe, Siegfried; Hagen, Waltraud; Laufer, Christel; Motschmann, Uta 1988.** Vom Umgang mit Editionen. Eine Einführung in Verfahrensweisen und Methoden der Textologie. Berlin: Akademie-Verlag.

- Schiller, Friedrich 1961.** Esseesid. Tlk Ü. Torpats. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Seinre, Katherine 2025.** Juhan Liivi müüdi murenemine. – Sirp, 2.V.
- Suits, Gustav 1902.** Käkimäe kägu. Õnetu Juhan Liiv'i mälestusele pühendatud. – Postimees 10. VIII, nr 175, lk 2.
- Zymner, Rüdiger; Hölter Achim 2013.** Handbuch Komparatistik. Stuttgart; Weimar: Metzler.
- Taev, Karl; Verev, Velli (koost) 1984.** Eesti kirjanduskriitika 1875–1900. Kommenteeritud tekstivalimik. Tallinn: Eesti Raamat.
- Talivee, Elle-Mari 2013.** Ühes mõttevälguga süttib põlema su keel. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 214–216.
- Talivee, Elle-Mari 2014.** Ühest Peipsiveere maastikutüübist. – Looming, nr 11, lk 1614–1616.
- Talvet, Jüri 2002.** Eksistentsialism on humanism. – Sirp, 4.X.
- Talvet, Jüri 2012.** Juhan Liivi luule. Monograafia. Tallinn: Tänapäev.
- Talvet, Jüri 2013a.** Juhan Liivi 100. surma-aastapäeva künnisel: täielikum valik luulet. – J. Liiv, Lumi tuiskab, mina laulan. Tallinn: Tänapäev, lk 5–6.
- Talvet, Jüri 2013b.** Tuglase Liiv ehk meelega luuleime. – F. Tuglas, Kogutud teosed 12. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 392–417.
- Terras, Victor 1965.** Juhan Liivi sügisluulet kaasaegse poeetika valguses. – Tulimuld, nr 3, lk 136–142.
- Tuglas, Friedebert 1914.** Juhan Liiv. Tartu: Noor-Eesti.
- Tuglas, Friedebert 1918.** Juhan Liiv poliitilisena luuletajana. – Postimehe Lisa, nr 14, lk 113–117.
- Tuglas, Friedebert 1921a.** Seletused ja täiendused. – Juhan Liivi kogutud teoksed. 1. anne. Enesest ja teistest. Koost F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti, lk 89–100.
- Tuglas, Friedebert 1921b.** Eessõna. – Juhan Liivi kogutud teoksed. 1. anne. Enesest ja teistest. Koost F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti, lk 5–7.
- Tuglas, Friedebert 1926.** Eessõna. – J. Liiv, Luuletused. Tartu: Noor-Eesti, lk 5–14.
- Tuglas, Friedebert 1927.** Juhan Liiv. Elu ja looming. Tartu: Noor-Eesti.
- Tuglas, Friedebert 1933.** Kaks uudisleidu Juhan Liivist. – Looming, nr 10, lk 1166–1173.
- Tuglas, Friedebert 1958.** Juhan Liiv: Elu ja looming. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Tuglas, Friedebert 2000.** Mälestusi Juhan Liivist. – A. Vinkel (koost), Juhan Liiv mälestustes. Tartu: Ilmamaa, lk 93–106.
- Tuglas, Friedebert 2013.** Juhan Liiv. Elu ja looming. – F. Tuglas. Kogutud teosed 12. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Urgart, Oskar 1926.** Juhan Liivi luuletused aastailt 1885–1894. – Looming, nr 10, lk 1095–1100.
- Urgart, Oskar 1927a.** Juhan Liivi luuletused. – Looming, nr 1, lk 86–89.
- Urgart, Oskar 1927b.** Politiline Liiv. Jooni Juhan Liivi poliitilise ilmavaate kujunemisest. – Eesti Kirjandus, nr 7, lk 353–367.
- Urgart, Oskar 1928.** Friedebert Tuglas: Juhan Liiv. – Looming, nr 1, lk 83–86.
- Urmet, Jaak 2025.** Juhan Liivi publitsistlik pärand. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 546–550.
- Velsker, Mart 2017.** Eesti luule seminar. – Ainekursus Tartu Ülikoolis, kirjanduse ja teatriteaduse osakonnas.
- Vihvelin, Hugo 1943.** Üksikasju Juhan Liiv'i vaimsest seisundist tema viibimisel Tartu Ülikooli Vaimu ja Närvihäiguste Kliinikus 1894. aastal. (Äratrükk ajakirjast Eesti Arst 1943, nr. 11). Tartu: [s.n].
- Vinkel, Aarne 1951.** Juhan Liivi suhted vene kirjandusega. – Edasi, 2. III, lk 2.
- Vinkel, Aarne 1953.** Juhan Liiv käsikirjade valgusel. – Looming, nr 11, lk 1323–1327.

- Vinkel, Aarne 1954a.** Juhan Liivi elu ja looming. – J. Liiv, Teosed. Proosa. Luule. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 5–48.
- Vinkel, Aarne 1954b.** Juhan Liivi realism. Dissertatsioon filoloogiliste teaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tartu Riiklik Ülikool.
- Vinkel, Aarne 1959.** Friedebert Tuglas: Juhan Liiv. – Looming, nr 4, 626–630.
- Vinkel, Aarne 1964a.** Juhan Liiv. (Eesti kirjamehi.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Vinkel, Aarne 1964b.** Juhan Liiv ja tema aja kirjanduslik mõte. Kirjaniku 100. sünniaastapäeva puhul. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 193–203.
- Vinkel, Aarne 1986.** Juhan Liivi „Võeraste sõnade tarvitamise asjas“. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 41–42.
- Vinkel, Aarne 1989.** Kommentaarid. – J. Liiv, Sinuga ja sinuta. Tallinn: Eesti raamat, lk 373–383.
- Vinkel, Aarne 1993.** Juhan Liivi loomingu tekstoloogiline saatus. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 523–529.
- Vinkel, Aarne 1996a.** Kommentaarid. – J. Liiv, Mu kallis Liisi. Koost A. Vinkel. Tartu: Ilmamaa, lk 217–238.
- Vinkel, Aarne 1996b.** Mõningaid seletusi. – J. Liiv. Ööl on üheksa poega. Koost A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat, lk 307–308.
- Vinkel, Aarne 1999.** Liivid eesti kultuuriloos. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 704–710.
- Vinkel, Aarne (koost) 2000.** Juhan Liiv mälestustes. Tartu: Ilmamaa.
- Väljataga, Märt 2006.** Orja teadvus varjus ja valguses. – Looming, nr 12, lk 1884–1892.
- Wilpert, Gero 1969.** Sachwörterbuch der Literatur. Stuttgart: Kröner.

ARTIKLID

SUMMARY

Juhan Liiv in Literary Tradition

This doctoral dissertation focuses on the relationship that the works of Juhan Liiv (1864–1913) have with literary tradition. In Estonian culture, the works written by Liiv have been studied extensively, but he has mostly been regarded as an exceptional phenomenon, independent of the literary tradition of his time – a peculiar genius, whose poetics supposedly emerged in isolation from external influences. This study undertakes to question this perception, seeking connections that exist between Liiv’s poetic theory and practice, and the broader literary context.

The body of the doctoral dissertation “Juhan Liiv in Literary Tradition” comprises three articles preceded by an introductory article that consists of two parts. In the first chapter of the introductory article, “The Structure of the Liiv Canon and the Historical Interpretation of the Poet’s Life and Work”, I analyzed the interpretations of Liiv that already existed: first by giving an overview of his life and creative path, then by summarizing the structure of the Liiv canon, and finally by reviewing the main positions of earlier interpretations, distinguishing between primary and secondary interpretations. In earlier readings, Liiv’s creative path has been divided into two: the earlier period (before his mental breakdown in 1893) and the later period (after the breakdown). In this dissertation, I propose a more neutral fourfold division, based not on Liiv’s mental health crisis, but on changes in the social and cultural space: his emergence in the Väike-Maarja Parnass circle (1882–1889), his search to finding himself as a writer (1890–1894), his creative solitude in the countryside (1895–1902), and his return to cultural life (1903–1913). The basis for interpreting Liiv primarily lies in the key editions and studies compiled by Friedebert Tuglas, Aarne Vinkel and Jüri Talvet. Tuglas linked the development of Liiv’s work to the poet’s mental illness, portraying him as a writer whose distinctive style stemmed from his condition. Vinkel highlighted Liiv’s legacy of manuscripts and aimed at restoring the originality of the texts. Talvet, distancing himself from biographical interpretations, has focused on Liiv’s poetic technique and ideas. These works form the core of the Liiv canon, around which other interpretations have gathered.

The second chapter of the introductory article, “Liiv’s Comprehension of Poetry from the Perspective of Literary Tradition”, describes my research program: first, I formulated the research questions, second, the methodology; next, I clarified the cornerstone of my interpretation; and finally, I summarized the main lines of thought in the study. By Liiv’s comprehension of poetry I mean both his conception of poetry, i.e., his theoretical reflections on poetry, and his own poetry. The relationship between Liiv’s comprehension of poetry and literary tradition is approached from the perspectives of textology and comparative literature. Since a large part of Liiv’s works were published posthumously and heavily influenced by editorial choices, manuscript sources must be relied upon.

A significant research focus is placed on Liiv's critical legacy, which has not yet been systematically studied, but which most clearly reveals his relationship with the literary context. To sum up, this dissertation is the first systematic attempt to show how the development of Liiv's poetic theory and practice is connected with the interpretation of broader literary traditions. An additional value of the dissertation is the critical edition of Liiv's critical legacy, *Flow More, Little Brook* ("Vulise ojakene rohkem", 2024), which I compiled on the basis of this research.

The first main article, "Jüri Talvet on the Trails of Juhan Liiv", examines Jüri Talvet's interpretation of Liiv, especially his poetry collection *Snow Drifts, I Sing* ("Lumi tuiskab, mina laulan", 2013). The article examines how the publication of Liiv's poetry today, particularly in Talvet's edition, differs from historical publication methods – most notably Tuglas's collection *The Poems of Juhan Liiv* ("Juhan Liivi luuletused", 1926) and Vinkel's edition *With You and Without You* ("Sinuga ja sinuta", 1989). I compare the poetry collection *Snow Drifts, I Sing* with earlier major editions from five perspectives: mapping new, previously unpublished texts by Liiv; identifying new textual parts; examining Talvet's corrections; pointing out omissions; and acknowledging complete texts excluded from the book, unlike in earlier editions. The analysis shows that the corpus resulting from differences in publication is quite substantial: in the comparison between Vinkel's and Talvet's selections alone, it makes up for more than a quarter of all the poems included. Talvet's goal was not only to enrich Liiv's poetic corpus, but also to shed new light on Liiv's poetics, focusing especially on his reflective poetry, including philosophical and ironic texts that express how he viewed life and art.

The second main article, "Juhan Liiv's Conception of Poetry in the Essay *Marginalia* ("Ääremärkused")", studies Liiv's theoretical reflections on poetry. For this purpose, I analyze Liiv's essay *Marginalia*, which was written in his later years, probably in 1911. Since the essay has been published in mere fragments, the manuscript is examined to present Liiv's theoretical insights more comprehensively. This text represents the poet's only attempt to systematically articulate his understanding of poetry. I first map the literary background of Liiv's conception of poetry, then examine the foundations of his poetic theory, and finally interpret his main theses. The article links Liiv's conception of poetry to his reading. Because Liiv lacked systematic schooling and was declared incurably mentally ill, his reading has not been considered significant. However, mapping his erudition reveals that he was deeply familiar with Estonian literary culture, immersed himself in German classical literature and philosophy, and had a point of connection with world literature through German. The article shows that Liiv's understanding of poetry contained surprisingly clear and analytically reasoned positions: he was not the "blind minstrel" that he has often been portrayed as in cultural history, but rather someone with a conscious awareness of the nature of poetry. The most important conclusion is that Liiv's understanding of poetry drew heavily on German literary theory, especially Friedrich Schiller's ideas. Thus, his theoretical reflections are rooted in literary tradition.

The third article, “Juhan Liiv’s Poetry and its Relationship with Literary Tradition: The Early Works”, examines how Liiv’s contemporary literary tradition influenced the development of his poetic technique. Since Liiv’s characteristic poetic technique emerged in his early works, the focus here is on his early poetry. This can be divided into two phases: (1) his emergence as a poet in the literary environment of Väike-Maarja (1882–1889); and (2) his search to finding himself as a writer in Tartu (1890–1894). Both periods are examined separately, analyzing Liiv’s relationship with Estonian literary tradition and distinguishing the influence of world literature on his poetry. Liiv’s development as a poet was shaped by the Väike-Maarja Parnass circle, where he started out alongside his brother Jakob Liiv, who was his first major influence. Later, in Tartu, Juhan Liiv interacted with Ado Grenzstein and members of the editorial staff of the newspaper *Olevik*. Through Estonian literary life, Liiv was also introduced to world poetry. That happened at a time when the popularity of poetry translations was growing rapidly in Estonian culture, a process in which the young poet himself took part. Examining Liiv’s early poetry against the backdrop of translated poetry shows that he developed as a poet within the Schillerian tradition of German literature, advanced his poetic form in the manner of Heine, and sought a lyrical voice in the footsteps of Goethe. Thus, Liiv’s lyricism – and with it, the beginnings of Estonia’s first poetic renewal – evolved in close dialogue with world poetry and literary thought.

This dissertation thus presents Liiv as a poet whose work did not arise from personal uniqueness, in isolation from literary tradition, but in dialogue with European literary heritage. Further research could focus, on the one hand, on the critical edition of Liiv’s collected works, which has not yet been completed; and on the other, on translating his most significant body of work – his poetry. Liiv’s entry into world literature depends greatly on preparatory studies such as this dissertation.

ELULOOKIRJELDUS

Nimi: Tanar Kirs
Sünniaeg: 2. september 1986
Telefon: 55572580
E-post: tanar.kirs@ut.ee

Haridus:

2017–2025 Tartu Ülikool, doktoriõpe maailmakirjanduse erialal
2010–2015 Tartu Ülikool, magistrikraad eesti kirjanduse erialal (*cum laude*)
2005–2010 Tartu Ülikool, bakalaureusekraad filosoofia eriala

Teenistuskäik:

2015–... Juhan Liivi Muuseum (teadur)
2021–... Tartu Ülikool (nooremteadur)
2014–2019 Tartu Ülikooli Raamatukogu (ajalehekogu abitöötaja)

CURRICULUM VITAE

Name: Tanar Kirs
Date of birth: September 2, 1986
Phone: +372 55 572 580
E-mail: tanar.kirs@ut.ee

Education:

2017–2025 University of Tartu, PhD studies in comparative literature
2010–2015 University of Tartu, MA in Estonian literature (*cum laude*)
2005–2010 University of Tartu, BA in philosophy

Professional experience:

2015–... Juhan Liiv's Muuseum (Research fellow)
2021–... University of Tartu (Junior Research fellow)
2014–2019 University of Tartu Library (Assistant in the Newspaper Collection)

**DISSERTATIONES LITTERARUM
ET CONTEMPLATIONIS COMPARATIVAE
UNIVERSITATIS TARTUENSIS**

1. **Indrek Tart.** Eestikeelne luuleraamat 1638–2000. Tartu, 2002.
2. **Anneli Saro.** Madis Kõivu näidendite teatriretseptioon. Tartu, 2004.
3. **Eve Annuk.** Biograafilise lähenemisviisi võimalusi nõukogude aja uurimise konteksti. Tartu, 2006.
4. **Piret Viires.** Postmodernism eesti kirjanduskultuuris. Tartu, 2006.
5. **Marin Laak.** Kirjandusajaloo mittelineaarsed mudelid: teksti ja konteksti probleeme digitaalses keskkonnas. Tartu, 2006.
6. **Leena Kurvet-Käosaar.** Embodied subjectivity in the diaries of Virginia Woolf, Aino Kallas and Anaïs Nin. Tartu, 2006.
7. **Jaak Tomberg.** Kirjanduse lepitav otstarve. Tartu, 2009.
8. **Katrin Puik.** Iroonia Heiti Talviku ja Betti Alveri luules. Tartu, 2009.
9. **Eneken Laanes.** Lepitamatud dialoogid: subjekt ja mälu nõukogudejärgses eesti romaanis. Tartu, 2009.
10. **Mirjam Hinrikus.** Dekadentlik modernsus kogemus A. H. Tammsaare ja nooreestlaste loomingus. Tartu, 2011.
11. **Kairit Kaur.** Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland, 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden. Tartu, 2013, 424 S.
12. **Mart Velsker.** Lõunaeesti kirjandusloo kirjutamise võimalusi. Tartu, 2014 203 lk.
13. **Aija Sakova-Merivee.** Ausgraben und Erinnern. Denkbilder des Erinnerns und der moralischen Zeugenschaft im Werk von Ene Mihkelson und Christa Wolf. Tartu, 2014, 172 S.
14. **Maarja Hollo.** Romantiline subjekt, mälu ja trauma Bernard Kangro sõja-järgses loomingus. Tartu, 2016, 194 lk.
15. **Brita Melts.** Kirjanduslikud omailmad ja nende autobiograafilised lätted. Tartu, 2016, 223 lk.
16. **Andrus Org.** Eesti ulmekirjanduse žanrid ja nende poeetika. Tartu, 2017, 362 lk.
17. **Johanna Ross.** Aira Kaalust Mari Saadini. Nõukogude eesti naisarengu-romaan ja selle lugemisviisid. Tartu, 2018, 307 lk.
18. **Oleg Sobchuk.** Charting Artistic Evolution: An Essay in Theory. Tartu, 2018, 157 p.
19. **Rebekka Lotman.** Eesti sonett. Tartu, 2019, 463 lk.
20. **Katrin Kangur.** Poetics of adaptation and point of view: literary and documentary sources of the historical-biographical film. Tartu, 2019, 152 p.
21. **Janek Kraavi.** Transgressioon ja transgressiivsuse poeetika eesti nüüdis-kirjanduses. Tartu, 2021, 169 lk.
22. **Andres Herkel.** Nägärdžuna „Keskmise tee juurvärsid“: tõlge ja tõlgendus. Tartu, 2022, 312 lk.

23. **Silvia Kurr.** Material Ekphrasis: Bringing Together New Materialisms and Ekphrastic Studies. Tartu, 2023, 129 p.
24. **Indrek Ojam.** Stseeni poeetika ja eesti modernistlik romaan. Tartu, 2023, 176 p.
25. **Pinelopi Tzouva.** Breaking Free of Cancerland: Changing the Stories We Tell About Breast Cancer. Tartu, 2025, 157 p.
26. **Mattia Bellini.** Video Games, Narratives, and Complexity. Tartu, 2025, 295 p.
27. **Igor Kotjuh.** Igor Severjanin Eesti kirjandusväljal ja Eesti venekeelse kirjanduse identiteedi kujunemine (1918–1941). Tartu, 2025, 148 p.